

Міністерство освіти та науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет філології
Кафедра журналістики

Руслана Савчук

МОВА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

ХРЕСТОМАТІЯ

*для студентів II курсу спеціальності «Журналістика»
денної форми навчання*

Івано-Франківськ
2017

Савчук Р. Л.

Мова засобів масової інформації : хрестоматія до дисципліни /
Руслана Любомирівна Савчук. – Івано-Франківськ : ПНУ, 2017. –
135 с.

У хрестоматії подано матеріали для підготовки практичних
занять, самостійної та індивідуальної роботи з навчальної дисципліни
«Мова засобів масової інформації».

Для студентів II курсу спеціальності «Журналістика» денної
форми навчання.

ЗМІСТ

I СЕМЕСТР

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Предмет, мета і завдання курсу «Мова ЗМІ».....4

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Мовна ситуація в Україні.....15

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3–4

Природа, функції та будова мови.....34

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Культура української мови. Проблеми культури мовлення в засобах масової комунікації.....42

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Фонетика. Фонологія. Звуковий склад української мови.....46

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7

Орфоепічні норми української літературної мови.....51

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8

Графіка та орфографія української мови.....56

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9

Лексика сучасної української мови.....72

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 10

Лексика сучасної української мови за походженням.....79

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 11

Лексика сучасної української мови зі стилістичного погляду.....89

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 12

Розвиток словникового складу сучасної української літературної мови.....97

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 13

Українська фразеологія: джерела, структура, семантика.....107

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 14

Роль фразеологізмів у мові ЗМІ.....118

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 15

Досягнення української лексикографічної науки.....126

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....129

I СЕМЕСТР

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Предмет, мета і завдання курсу «Мова ЗМІ»

Грицай І. С. Засоби масової інформації як окремий підстиль публіцистичного стилю / І. С. Грицай // Матеріали за 9-а міжнародна научна конференція «Achievement of high school – 2013», 17–25 November 2013. – Софія : Бял ГРАД-БГ ООД. – Т. 27. Филологічні науки. – 112 с.

Мовлення засобів масової інформації характеризується певним стилем викладу інформації. З активним розвитком ЗМІ (преси, теле-, радіокомунікацій) постало питання стильової визначеності мови суспільної комунікації. Д. Баранник визнає за мовою ЗМІ статус окремого функціонального стилю й відзначає важливість простежити типологічні особливості мови кожного з різновидів масової інформації «в напрямі всіх складників мовної структури: морфологічних, синтаксичних, лексичних і фразеологічних» [1, с. 15].

У сучасній стилістиці мову ЗМІ традиційно розглядають як окремий підстиль публіцистичного стилю, що обслуговує періодику, радіо, телебачення, рекламу [7, с. 22]. Разом із тим термін «мова засобів масової інформації» використовують у ширшому значенні як будь-яку усну чи писемну публіцистику [2, с. 88]. Зберігається тенденція розглядати мову масової інформації як окремий функціональний стиль української мови. Так, А. Нелюба [5, с. 15], наголошуючи на інформативно-пропагандистській та агітаційній функціях стилю ЗМІ, виділяє такі його підстилі: публіцистичний (у межах якого існують кіно-, відео-, теле-, радіопубліцистика, газетна й журнальна публіцистика), політико-агітаційний, ораторський, рекламний.

Таким чином, спостерігається диференціація думок щодо належності ЗМІ до того чи іншого підстилю, чи виокремлення їх у окремий функціональний стиль. Однак, беззаперечним є той факт, що мовлення ЗМІ характеризується стилістичними рисами і

використовує стилістичні засоби публіцистичного стилю, оскільки саме він обслуговує сферу суспільної комунікації та громадського життя. Тому, розглядаючи мовлення ЗМІ, варто розглянути мовні і стилістичні особливості публіцистичного стилю.

Однією з основних характерних рис цього стилю є поєднання двох тенденцій – тенденції до експресивності і тенденції до стандарту. Це зумовлено функціями, які виконує публіцистика: інформаційно-змістовна функція і функція переконання, емоційного впливу. Вони мають особливий характер в публіцистичному стилі [6, с. 15].

Тенденція до стандарту означає прагнення публіцистики до чіткості та інформативності, які властиві науковому та офіційно-діловому стилям [8]. Важливою причиною виникнення стандартів, а інколи і газетних штамтів, є прагнення до експресивності, що зумовлює наступну тенденцію. Тенденція до експресивності виражається в прагненні до доступності та образності форми вираження, що характерно для художнього стилю і розмовної мови – в публіцистичній мові переплітаються риси цих стилів. Пошуки способів експресивності в умовах «газетної творчості» викликають швидкий перехід експресії в стандарт, коли навіть зворот, вдалий з точки зору критеріїв виразності, дуже швидко стирається, перетворюючись на штамп. Єдність експресії та стандарту стає основним стилістичним принципом організації висловлювання [3, с. 345].

Публіцистичний стиль є одночасно консервативним і рухливим. З одного боку, в публіцистичній мові присутня достатня кількість штамтів, суспільно політичних та інших термінів. З іншого боку, прагнення до переконання читачів вимагає все нових мовних засобів, щоб чинити на них вплив [8].

Лексика публіцистичного стилю – це сплав елементів наукового, офіційно-ділового та художнього стилів, вона має яскраво виражене емоційно-експресивне забарвлення, включає в себе розмовні, просторічні та навіть жаргонні елементи. Тут використовуються такі лексико-фразеологічні одиниці і словосполучення, які об'єднують у собі функціональне та експресивно-оцінне забарвлення. Для

публіцистичного стилю характерне широке використання суспільно-політичних, соціально-економічних, наукових, технічних та виробничих термінів та метафоричне використання медичних та спортивних термінів, точних найменувань (подій, дат, місцевості, учасників), емоційно-оцінних слів та словосполучень, перифраз, багатозначної образної лексики, що має оцінну спрямованість, та художніх засобів – троп і фігур [4, с. 272]. Деякі слова набувають публіцистичного забарвлення в тому випадку, якщо вони вживаються в переносному значенні. Публіцистичний стиль активно використовує іншомовні слова та елементи слів, поповнюючи словниковий склад мови.

Синтаксис публіцистичного стилю мови теж має свої особливості, пов'язані з активним вживанням емоційно і експресивно забарвлених конструкцій: окличних речень різного значення, питальних речень, речень зі звертаннями, риторичних питань, повторів, розчленованих конструкцій та ін. Прагнення до експресії обумовлює використання конструкцій з розмовним забарвленням: речень з частками, вигуками, речень фразеологічного характеру, інверсій, безсполучникових речень, еліптичних конструкцій, паралелізму та ін. [8]. Прийоми контамінації, зіткнення смислів, оновлення стійких словосполучень, звичних мовних формул мають жанрово-композиційну обумовленість і роблять мову виразною, активно впливаючи цим самим на читача. Все це пов'язано із загальною експресивною спрямованістю стилю.

Отже, мову ЗМІ традиційно розглядають як окремий підстиль публіцистичного стилю, хоча існує тенденція до виділення її у окремий функціональний стиль. Визначальною ознакою засобів масової інформації є вдале поєднання логізації викладу із емоційно-експресивним забарвленням, тому мова ЗМІ характеризується доступністю, полемічністю викладу, образністю, експресивністю та афористичністю. Мові ЗМІ притаманні стилістичні риси художнього, офіційно-ділового та наукового стилів. До лексичного фонду ЗМІ входить нейтральна, а також стилістично і функціонально забарвлена лексика, яка вживається з певною метою або для посилення стилістичного ефекту.

Список літератури

1. Баранник Д. Х. Актуальні проблеми дослідження мови масової інформації / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 1983. – №6. – С. 13–17.
2. Дудик П. С. Стилістика української мови : навч. посіб. / П. С. Дудик. – К. : Видавничий центр «Академія», 2005. – 368 с.
3. Кожина М. Н. Стилістика російського язика : учебник / М. Н. Кожина, Л. Р. Дускаева, В. А. Салимовский. – М. : Флинта: Наука, 2008. – 464 с.
4. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии) / А. В. Лемов. – Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2000. – 192 с.
5. Нелюба А. М. Теорія і практика ділової мови / А. М. Нелюба. – Х. : Акта, 1997. – 192 с.
6. Пилинський М. М. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови / М. М. Пилинський. – К. : «Наукова думка», 1990. – 216 с.
7. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
8. Шимко Л. Культура російської речі. Функціональні стилі російського літературного язика / Л. Шимко [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://moy-bereg.ru/kultura-russkoj-rechi/kultura-russkoj-rechi.-funktsionalnyie-stili-russkogo-literaturnogo-yazyika-3.html>

Супрун Л. В. Сучасне мовлення ЗМІ: зони ризику / Л. В. Супрун // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальная коммуникация». – 2008. – №1. – Т. 21 (60). – С. 154–159.

Згадуючи думку В. Гумбольдта про те, що кожна мова – це особливе світорозуміння (Weltansicht) [Див.: 1], усвідомлюємо, наскільки зростаюча роль масмедійної комунікації в сучасному інформаційному суспільстві посилює вимоги до якості цієї комунікації. «Мова ЗМІ стає засобом здійснення соціальної влади, засобом формування світогляду та світосприйняття адресатів» [2, с. 66]. Тому дуже і вкрай прикрими видаються нам факти порушення журналістської етики, що знаходять свій вияв у мовленні як змістові негативи.

Йдеться, наприклад, про вживання висловлень, що мають у своєму складі нестандартні та нонстандартні лексичні елементи, як-от: От скляний хмарочос на бульварі Лесі Українки – абсолют но ідіотський одинак! [«Главред», 2. VII. 2007]; Офіційні барабанщики й анонімні паскудники насправді мовили і мовлять винятково про себе [«Дзеркало тижня», 1. XII. 2007]. Виявленню цих та подібних зон ризику публіцистичного мовлення і присвячена наша стаття.

Постановка проблеми. На сторінках газет, по радіо, з екранів телебачення досить часто чується згрубіла лексика, яка спрямована здебільшого на те, щоб образити честь і гідність інших людей, заплямувати їхній авторитет у суспільстві. Трапляються навіть випадки вживання слів, які належать до нецензурних. Намагання у такий спосіб, за свідченням деяких «майстрів пера», зробити публіцистичне мовлення ближчим, доступнішим до простого читача (слухача, глядача) призвело до певної нівеляції української журналістики як суспільного інституту, як носія і формувача національної ідеї та національної свідомості.

Елементарні закони етики порушуються й тоді, коли журналісти через недоосвіченість послуговуються лексемами, що принижують гідність певної категорії респондентів, наприклад, осіб з обмеженими можливостями. Так, у газеті «Урядовий кур'єр» за 6 лютого 2008 року у матеріалі «Здоровий старт новому життю» замість того, аби вжити вислів «діти з порушенням обміну речовин» або «діти, чия маса тіла перевищує звичну», журналіст пише: «Донедавна дітитовстуні в Україні були радше винятком, ніж правилом, а зараз, здається, ситуація змінюється» [«Урядовий кур'єр», 6. II. 2008].

Мета статті – з'ясувати негативні вияви сучасного публіцистичного мовлення, розглянути особливості явища моди у мовленні працівників ЗМІ.

Вагомою проблемою сучасної публіцистики вважаємо також засмічення мовлення надмірним використанням жаргонізмів. Жаргон (фр. jargon, від галло-романськ. gargone – базікання) – «мова, перемішана довільно дібраними або перекрученими формами слів, якою, переважно усно, користуються окремі соціальні групи людей

(картярі, міські вуличники тощо). Жаргонний характер притаманний також мовленню людей певного роду занять, професій, які фахову лексику і вислови переносять у побутову сферу, наприклад військові, спортсмени, студенти та ін. Жаргонне мовлення властиве переважно людям невисокої культури. Ним вони послуговуються ще й для того, щоб бути незрозумілими стороннім» [3, с. 263].

Журналісти пояснюють використання жаргонізмів у своїй мовленнєвій практиці усе тими ж «добрими намірами»: зробити публіцистичний текст максимально зрозумілим, доступним навіть найменш освіченому читачеві, бо в країні кояться такі справи, що й не кожний досвідчений аналітик зможе пояснити що й до чого. Крім того, на думку тих же акул пера, літературною мовою володіє невеличка кількість читацької аудиторії – то навіщо писати так, щоб тебе змогли прочитати і зрозуміти прочитане лише одиниці? Пояснити цей хибний хід думок можна двома факторами.

1. Сучасну українську публіцистику творять люди, 60% з яких не мають журналістської спеціальності, значна частина з них узагалі не має вищої освіти. Не зумівши «дорости» до стандартів професійного працівника ЗМІ, ці «майстри пера» намагаються побудувати журналістику під себе, свої «вміння» і «таланти».

2. Витіснення української мови російською. Хоча після подій 2004 року престиж нашої рідної мови підвищився, проте все одно вона має радше статус державної, аніж загальнонаціональної. Та й то більшість державних чиновників дозволяє собі робити офіційні заяви російською мовою і при тому казати, що вони – патріоти своєї Батьківщини.

Якщо раніше публіцистичний стиль слугував зразком використання літературної мови, то нині маємо нагоду спостерігати зовсім протилежне явище, про що яскраво свідчать такі приклади: Бо в країні, де бабло і дрібні інтереси завжди перемагають, у тому числі й справедливість, ніякою Конституцією державу не побудувати [«Главред», 2. VII. 2007]; Засобів «відшити» позичальника більше, ніж достатньо [«Главред», 2. VII. 2007]; А все від того, що бажання втовкти побільше бабла сильніше, ніж бажання творити, і здатне будь-який культурний процес перетворити на абсолютно

безкультурне явище [«Главред», 9. VII. 2007]; Намагання видати анонімну «заказуху» за представлення різних поглядів на суспільно значущі події в цьому випадку виглядають смішно [«Україна молода», 11. IV. 2008] та ін.

У наведених вище прикладах замість слова бабло потрібно вжити лексему гроші; замість відшити – позбутись; вислів втовкти побільше бабла можна замінити на літературний вкласти гроші, інвестувати; заказуху – на фільм на чиєсь замовлення і т.д. і т.п.

Завідувач відділу соціолінгвістики Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук Леся Ставицька, укладачка словника «Український жаргон», що побачив світ у 2005 році, дотримується іншої думки про це мовне явище. Вона вважає, що «функціонально-стилістичний параметр жаргонної лексики насамперед пов'язаний із потужною сміховою першоосновою, котра є складником культури як такої та національної сміхової культури зокрема. Під цим кутом зору ідея сміхового потенціалу жаргонного лексикону легко може бути екстрапольована на екзистенцію української мови... Жаргонний лексикон у всьому своєму соціосемантичному розмаїтті – це не просто «холодини» словникових значень, а своєрідна картина світу, потужна семіосфера певного часового зрізу культури, що відкриває у слові смислову перспективу як концентрат соціокультурного, духовного, психологічного клімату епохи... Пострадянський час злегалізував «заборонений плід» жаргону, і це свято вербальної свободи вповні виявилось у словесній творчості українських письменників та журналістів» [5, с. 11–12].

Свою позицію науковець пояснює тим, що страх і відповідальність за мову породили особливий жертвний комплекс і серйозність у мовців, які намагаються дотримуватися літературних норм, тобто задоволення від мови зводиться до обов'язку нормативності перед мовою, що є причиною дискомфорту і невдоволеності собою.

А доктор філологічних наук, професор Львівського національного університету ім. І. Франка О. Сербенська вважає жаргонізми «органічним елементом, виробленим у 90-их роках ХХ ст.», притаманним тому типу мовлення, «для якого характерне

взаємопроникнення літературного, просторічного, жаргонного... Мова живе, еволюціонує, і завдання не байдужої до неї інтелігенції дбати, щоб мова була живою й відкритою, такою, що перебуває в становленні, в шуканні й утвердженні себе, у спрямованості в майбутнє» [4, с. 143].

Із позицією згаданих науковців важко не погодитись. Адже як лексичні одиниці жаргонізми можуть увиразнювати сказане, привертати і підтримувати увагу читача (глядача, слухача), створювати тон невимушеності й безпосередності спілкування, близькості автора до отримувача інформації. Однак у той час, коли державна мова починає перетворюватися на «базар по поняттях», варто, на наш погляд, обмежити використання жаргонізмів.

Ще одне явище сучасного українського публіцистичного мовлення, яке заслуговує на особливу увагу, – це явище моди в мові.

Мода в мові (франц. *mode* – манера, смак, від лат. *modus* – міра, спосіб) – «наявність у суспільстві, переважно серед окремих категорій мовців, у межах якогосьчасового проміжку певних смаків в уживанні тих чи інших мовних одиниць, творенні мовних моделей, у користуванні певним різновидом мови» [6, с. 366]. На думку О. О. Тараненка, «ці смаки зорієнтовані на наслідування відповідних зразків, що розцінюються як престижні, авторитетні, нові і т. ін. Це один з виявів мовної естетики. Але критерієм моди в мові є не просто оцінки на зразок «гарно/негарно»,... «подобається/не подобається», а «гарно» – тому, що це престижно, сучасно, культурно або оригінально» [6, с. 366]. Іншими категоріями мовців, навпаки, такі мовні явища можуть сприйматися як манірні, претензійні і навіть вульгарні. З часом той чи інший вияв моди в мові або стає загальноприйнятим і стилістично нейтральним, або відмирає. Мода в мові знаходить свій вияв на різних структурних рівнях мови і в різних формах її функціонування.

Модним ось уже протягом кількох років є вживання прислівників наразі, власне, на кшталт, якими послуговується у своєму професійному мовленні переважна більшість працівників засобів масової інформації, наприклад: Йдеться лише про те, що наразі ми не маємо свідчень Калиновського з однієї причини – він

перебуває у розшуку [«Україна молода», 21.ІІІ.2008]; Власне, Майданів було кілька [«Дзеркало тижня», 1. ХІІ. 2007]; Для витіснення паперової книжки зі світового культурного простору можна навіть придумати цілком «шляхетні» гасла на кшталт «Купуючи книжку, ти вбиваєш дерево в амазонських джунглях! Геть книжку – зупини глобальне потепління!» [«Дзеркало тижня», 1. ХІІ. 2007].

У сучасному публіцистичному мовленні яскраво простежується мода на вживання слів іншомовного походження, причому тих, відповідники яких існують у нашій мові й активно використовуються мовцями. Наприклад, українські слова промова (виступ), вистава, посольство (посол), ідея замінюються англіцизмами спіч, перфоменс, амбасада (амбасадор), меседж; словосполучення лідер гурт у, головний гість вечірки, дівочий гурт на фронт мен, хедлайнер, гьорлз-бенд. Наприклад: Метою та засобом цього перфоменсу буде трансформація вербальності, простору, звуку і тіла [«Україна молода», 11. ІV. 2008]; Він найкраще сприймає програму з трьох слів і меседж, що зводиться до одного жесту [«Главред», 13. VІІІ. 2007]; Для забави, яку влаштував цей гьорлз-бенд, було орендовано найцентрованіший київський клуб [«Главред», 23. VІІ. 2007].

Надмірне вживання у публіцистичному мовленні таких та інших слів призводить до втрати ним своєї самобутньої образності й неповторності. Часом невиправдане використання слів іншомовного походження, сліпе наслідування мовлення інших осіб спричиняє логічні помилки, неточності у мовленні, тавтологію. Наприклад, слово бренд, яке «Великий тлумачний словник сучасної української мови» пояснює як розрекламовану торгівельну марку певного товару, у той час як деякі журналісти вживають його синонімом до слів гасло, девіз, наприклад: Сашко Положинський, фронтмен гурт у «Тартак», захисник української культури під брендом «Не будь байдужим!» [«Главред», 20. VІІІ. 2007]; Обов'язковий дрес-код на скрипчині вечорниці – будь-яке, але ет нічне вбрання [«Главред», 16. VІІ. 2007]. Англійське слово дрес-код означає обов'язкове дотримання певного стилю одягу. Але журналіст, очевидно, не

знайомий із семантикою цієї лексеми: вжитий прикметник обов'язковий утворює тавтологічний вислів.

Модну лексему хедлайнер, яку працівники засобів масової інформації вживають на позначення запрошених на концерт, фестиваль, вечірку зірок естради, вищезгаданий тлумачний словник визначає як фотонабірну машину з ручною установкою шрифтових шаблонів і фотоматеріалів. Пор.: Наші «божевільні голови» ставали хедлайнерами багат ьох нео-рокабільних та сайкобільних концертів скрізь у Європі [«Главред», 17.IX.2007].

Уживаючи у своєму мовленні лексеми інших мов, журналісти мало звертають увагу на реальну потребу «позичати» слово, на його здатність освоюватися, на його словотвірну мобільність, забувають чи не найважливіше – запозичені слова не повинні гальмувати розвиток природних можливостей національної мови, вживання запозичень повинно бути виваженим і вмотивованим.

Паралельно із зазначеною спостерігається інша, протилежна за своєю суттю, модна тенденція – повернення до активного словника застарілих власне українських слів, які свого часу були витіснені із загального вжитку словами з інших мов. Деякі з них, такі, як світлина, летовище, гвинтокрил, крамниця, книгозбірня, мапа, водограй, часопис уживаються замість фотографія, аеродром, вертоліт, магазин, бібліотека, карта, фонтан, журнал, наприклад: Решта крамниць, що тихо сіяли розумне, добре, вічне, померли, як і належить інтелігенції – без першошпальтованих некрологів та гучних розкішних поминок [«Дзеркало тижня», 1. XII. 2007].

Ясна річ, не можна стверджувати, що явище моди в мові є винятково тільки негативним. Однак через надмірне використання тих чи інших лексем, словосполучень і синтаксичних конструкцій створюється ефект «штампованості» мовлення, що призводить до втрати його унікальності та неповторності.

Висновки. Отже, можна зробити загальний висновок, що потрібен неабиякий прогрес, неабиякі позитивні зміни як у свідомості працівників засобів масової інформації, так і в суспільстві, аби журналістика виконувала функції соціального інституту, а не рупора для вираження думок та засобу захисту інтересів окремих осіб.

Сподіваємось, що розглянуті нами зони ризику в мові мас-медіа спонукатимуть сучасних журналістів-початківців до цілеспрямованої, наполегливої, скрупульозної праці над словом, адже (не забуваймо!) рідну мову необхідно вивчати все життя.

Список літератури

1. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 502 с.
2. Кудрявцева Л.О. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція / Л. О. Кудрявцева, Л. П. Дядечко, О. М. Дорофєєва, І. О. Філатенко, Г. А. Черненко // Мовознавство. – 2005. – №1. – С. 58–66.
3. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
4. Сербенська О. А. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О. А. Сербенська, М. Й. Волощак. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2001. – 204 с.
5. Ставицька Л. Український жаргон : словник: містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
6. Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Мовна ситуація в Україні

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про державну мову України

Даний закон спрямований на забезпечення функціонування української мови як державної мови України на всій території України, а також на забезпечення права громадян України на користування українською мовою як державною мовою України.

Стаття 1. Українська мова як державна мова України

1. Під державною мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя.

Державною мовою в Україні є українська мова на всій її території.

2. Правовий статус української мови як державної мови України передбачає обов'язкове використання української мови у сферах, які визначені цим Законом, іншими законами та нормативними правовими актами України, її захист і підтримку, а також забезпечення прав громадян на користування українською мовою як державною мовою України.

Стаття 2. Законодавство України про українську мову як державну мову України

1. Законодавство України про українську мову як державну мову України складається із Конституції України, цього закону, інших законів і нормативних правових актів України.

Стаття 3. Норми української мови як державної мови України

1. Норми української мови встановлюються у словниках української мови. Порядок затвердження словників української мови як загальнообов'язкових довідкових посібників для використання української мови як державної мови України, а також порядок офіційного видання цих словників визначається Кабінетом Міністрів України

2. Під час використання української мови як державної мови України не допускається вживання образливих слів щодо раси, національності, професії, соціальної категорії, вікової групи, статі, мови, релігійних, політичних та інших переконань громадян, вживання нецензурних слів і виразів, а також іншомовних слів і словосполучень за наявності відповідних аналогів в українській мові.

Стаття 4. Сфери використання української мови як державної мови України

1. Українська мова як державна мова України підлягає обов'язковому використанню:

у діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ, організацій та підприємств усіх форм власності, включаючи ведення в них діловодства, а також у їх назвах;

під час підготовки і проведення виборів в Україні;

у конституційному, цивільному, кримінальному, адміністративному і господарському судочинстві і діловодстві, за винятком арбітражного вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародних відносин, у судочинстві місцевих судів та в інших судах загальної юрисдикції України;

у нотаріальному діловодстві;

для офіційного опублікування законів та інших нормативних правових актів, які приймаються в Україні, а також міжнародних договорів України;

у взаємовідносинах між центральними та місцевими органами держави, влади і органами місцевого самоврядування;

у взаємовідносинах України з іноземними і міжнародними організаціями, які діють на території України;

під час здійснення місцевими органами державної влади і органами місцевого самоврядування міжнародних і зовнішньоекономічних зв'язків;

у взаємовідносинах центральних і місцевих органів державної влади – та органів місцевого самоврядування, державних і регіональних організацій з громадянами України, іноземцями і особами без громадянства, а також з організаціями і громадськими об'єднаннями;

у сфері виробництва та послуг;
у географічних назвах та для оформлення дорожніх знаків;
для оформлення бланків документів, які засвідчують особу громадянина України, за винятком випадків передбачених законодавством України, бланків свідоцтв про державну реєстрацію актів громадянського стану, документів про освіту, які видаються навчальними закладами, що мають державну акредитацію, інших документів, оформлення яких у відповідності до законодавства України здійснюється державною мовою України, під час оформлення адрес відправників і отримувачів телеграм і поштових відправлень, а також бланків поштових переказів, що пересилаються на території України;

у діяльності загальноукраїнських, регіональних і місцевих організацій телерадіомовлення, редакцій загальноукраїнських, регіональних і місцевих періодичних друкованих видань, за винятком організацій телерадіомовлення і редакцій періодичних друкованих видань, спеціально організованих для мовлення або видання друкованої продукції на інших мовах;

в інших сферах, визначених законодавством України.

2. Вживання поряд з державною мовою України інших мов встановлюється законодавством України.

3. У випадку вживання нарівні з державною мовою України іншої мови, текст українською мовою повинен бути розбірливим і виконаним в такому ж форматі, як і текст іншої мови і за своїм змістом повністю відповідати тексту іншої мови, якщо інше не встановлене законодавством України. Це положення не поширюється на офіційно зареєстровані товарні знаки, назви та фірмові найменування.

Стаття 5. Захист і підтримка української мови як державної мови України

1. З метою захисту і підтримки української мови як державної мови України органи державної влади та місцевого самоврядування України в межах своєї компетенції:

забезпечують функціонування української мови як державної мови

України на всій території України;

розробляють і приймають нормативні правові акти, розробляють і реалізують цільові програми, спрямовані на захист, підтримку і розвиток української мови як державної мови України;

вживають заходи, спрямовані на забезпечення прав громадян України на користування українською мовою як державною мовою України;

вживають заходи щодо удосконалення системи освіти і підготовки спеціалістів в галузі української мови

здійснюють державну підтримку видавництва словників та граматик

української мови;

сприяють вивченню української мови за межами України;

здійснюють контроль за дотриманням законодавства України про українську мову як державну мову України;

вживають інших заходів для захисту і підтримки української мови як

державної мови України.

Стаття 6. Забезпечення права громадян України на користування українською мовою як державною мовою України

Забезпечення права громадян України на користування українською мовою як державною мовою України передбачає:

здобуття освіти українською мовою у державних і комунальних освітніх закладах;

отримання інформації українською мовою від вищих, центральних та місцевих органів державної влади України, органів місцевого самоврядування, а також від державних і комунальних організацій;

отримання інформації українською мовою через загальноукраїнські, регіональні і місцеві засоби масової інформації. Це положення не поширюється на засоби масової інформації, які спеціально утворені для мовлення або видання друкованої продукції мовами національних меншин, а також іноземними мовами.

2. Особам, які не володіють державною мовою України, в процесі реалізації та захисту їх прав і законних інтересів на території

України, у випадках передбачених законами, забезпечується право на користування послугами перекладача.

Стаття 7. Відповідальність за порушення закону України про державну мову

1. Прийняття законів та інших нормативних правових актів спрямованих на обмеження використання української мови як державної мови України, а також інших дій, які перешкоджають здійсненню права громадян на користування державною мовою України, тягне відповідальність, встановлену законодавством України.

Хваткова С. Генеза української мови у гіпотезах та концепціях мовознавців XIX–XX століть (початок) / Світлана Хваткова, Галина Онуфрієнко // Персонал. – 2006. – № 11. – С. 40–46.

*Людина без знання власних витоків –
людина без майбутнього*

Проблема походження української мови як унікального цілісного лінгвістичного явища з плином часу аніскільки не втратила своєї актуальності. Тривалий час співіснують схожі, близькі та полярні концепції, різноманітні періодизації, які віддаляють або наближують витoki української мови до того чи іншого історичного періоду. Сформувалися й новаторські погляди, оригінальні підходи до розв'язання цієї проблеми. Все ж досі не напрацьовано загальноприйнятої концепції та універсальної періодизації української мови.

Погляди лінгвістів XIX ст. на походження української мови

Питання походження східнослов'янських народів і відповідно їхніх мов (української, російської, білоруської) має уже майже двохсотлітню традицію. Над проблемою походження української мови вчені почали замислюватися задовго до здобуття Україною незалежності, ще в XIX столітті. Першим ґрунтовним дослідженням з історичної фонетики української мови, де порушено питання про час її формування, була праця **П. Г. Житецького** «Очерк звуковой истории малорусского наречия», надрукована 1876 р. у київських «Университетских известиях». Учений дійшов висновку, що основні

риси українського вокалізму (тобто системи голосних звуків) сформувались уже в XII–XIII ст. [2].

Видатний український філолог, професор **О. О. Потебня** вважав, що східнослов'янська мовна територія в глибоку давнину становила певну спільність – руську мову, що згодом поділилася на два наріччя, одне з яких утворило основу української мови. Цей процес був поступовий і досить тривалий. Учений і не прагнув установити точний час виникнення української мови, а лише зазначив: «Можна тепер напевне сказати, що поділ руської мови відбувся у часі раніше ніж час XI ст.», бо «вже на початку руської писемності мова наша є лише сукупністю наріч». Отже, згідно з поглядами О. О. Потебні, українська мова існувала вже за часів Київської Русі [3].

У XIX ст. спалахнуло кілька дискусій між російськими й українськими науковцями щодо виникнення української мови.

Російський історик, журналіст за фахом, академік **М. П. Погодін** вважав, що в стародавньому Києві й на Київщині за часів заснування руської державності і до татаро-монгольської навали жили росіяни та їхні предки. Українці, за його гіпотезою, прийшли сюди з Прикарпаття, вони формувалися, і заселили спустошену татаро-монголами Київщину щонайшвидше наприкінці XV століття. Цю «теорію» М. П. Погодін виклав у праці «Записка о древнем языке русском» (1856). На цю «теорію» відгукнувся видатний український учений-правознавець, історик, фольклорист і мовознавець **М. О. Максимович** статтею «Филологические письма», опублікованою 1856 р. у московському журналі «Русская беседа», після чого між обома вченими розпочалася коректна дискусія на сторінках цього журналу. Максимович аргументовано спростував твердження Погодіна про прихід українців із-під Карпат на нібито російську Наддніпрянщину, довів автохтонність українського населення на цих землях і зазначив, що українська мова формувалася на Південній Русі в X–XI століттях.

1883 р. дискусія про автохтонність українців та української мови в Києві і на всій Наддніпрянщині спалахнула між російським академіком **О. І. Соболевським** та українським філологом

П. Г. Житецьким. Соболевський виступив на засіданні Історичного товариства Нестора-літописця 20 листопада 1883 р. із доповіддю «Как говорили в Киеве в XIV и XV веках». Дослідник дійшов антинаукового висновку про належність київського говору не до української, а до російської мови, що нібито підтверджувало погодінську гіпотезу. Неслушність такого твердження Житецький аргументовано довів на цьому ж засіданні товариства, а на наступному виголосив доповідь «По поводу вопроса о том, как говорили в Киеве в XIV и XV веках», де переконливо доводив, що у старокиївських писемних пам'ятках спостерігається чимало мовних рис, характерних для галицької писемності, що в Давньому Києві і в Галичині «панував звуковий тип одного й того ж наріччя». П. Г. Житецького підтримали В. Б. Антонович, М. П. Дашкевич та інші вчені [4].

Погляди науковців ХХ ст. на походження української мови

Донедавна, коли українці вивчали історію інших народів, але були ізольовані від власних національних надбань, тобто під час *зросійщення*, єдино правильною вважалася позиція, за якою початок формування української мови, як і російської та білоруської, припадає на XIII–XIV ст., період падіння середньовічної держави Київська Русь. «Материнською колискою» української, російської та білоруської мов проголошувалася *давньоруська*, або спільнослов'янська мова (період її розвитку – VIII–XIII ст.).

Публіцистична метафора про походження трьох слов'янських народностей і їхніх мов зі спільної колиски – Київської Русі – стримувала вивчення української мови порівняно з іншими мовами індоєвропейської мовної родини.

У дусі радянської науки свого часу чітко періодизував історію української мови **Ф. Медведєв** за такими етапами:

- 1) *давньоруська мова* – приблизно від початку VII – до XIV ст.;
- 2) *мова російської, української, білоруської народностей* від XIV до XVII ст.;

- 3) *російська, українська і білоруська національні мови* від XVIII ст. до нашого часу [20].

Неможливо оминати увагою той факт, що у часовому просторі існує незліченна кількість гіпотез щодо теми, яка нас цікавить.

Московський доктор філологічних наук **Дерюгін** вважав, що всі культурні надбання аж до XV ст. є спільними для всіх православних слов'ян, і аж до XV ст. усі вони розмовляли однією мовою.

Згідно з концепцією **М. А. Жовтобрюха**, специфічні звукові риси української мови інтенсивно склалися вже в давньоруський період, хоч української мови як самостійної системи тоді ще не було.

Від другої половини XII ст. і в XIII ст., як вважає вчений, у межах єдиної давньоруської мови розвивалися діалектичні риси, що спричинило відмежування північно-східної діалектичної зони від південно-західної; у фонологічній системі останньої сформувалися основні риси, властиві українській мові. Погляди Жовтобрюха перегукуються з висновками **Ф. П. Філіна** (1902–1982), директора Інституту російської мови АН СРСР. Ці погляди вкладаються в офіційну *усталену концепцію радянської історіографії*, згідно з якою XIV ст. вважається початком самостійної історії східнослов'янських народностей та їхніх мов [26].

У процесі дослідження генези української мови важливе значення має вивчення періодизацій різноманітних учених-славістів.

Почнемо з праць **О. Шахматова**, який виділяв:

1) *спільноруський*, або *праруський період*, що існував від виділення східних слов'ян із праслов'янської мови до кінця VIII – початку IX ст.;

2) *давньоруський*, що тривав упродовж XI–XII (чи навіть у перші десятиліття XIII ст.), коли витворилися основні особливості східнослов'янських мов [21; 24].

На думку **А. Кримського**, **С. Кульбакіна** та **П. Бузука**, між праслов'янською та українською мовою існувала спільнослов'янська мовна єдність, але вже в XI ст. українська мова мала виразні особливості.

Позиція **Агатангела Кримського** була близькою до шахматовських міркувань. Він виділив такі періоди:

1) *праруська* єдність – до IX ст.;

2) *південноруська* мова – X–XIV століття. Порівняємо назви підрозділів неопублікованої праці А. Кримського (близько 1939–1940 рр.): «Перша стадія східнослов'янських мов – єдиний праруський період з IV-го та й аж до IX сторіччя», «Друга стадія, IX–XI вв., в лінгвістичній теорії східного слов'янства», «Остаточна формація південно руської мови од XII до XIV в.» [22].

П. Бузук вважав, що поки не буде остаточно розв'язане питання про хронологію (бодай відносну, коли не абсолютну), студіюючи історію слов'янських мов, маємо право лише на розподіл її на:

- 1) передісторичну добу, тобто до появи пам'яток письменства;
- 2) історичну добу [23].

Леонід Булаховський не давав чіткої періодизації, але на основі його праць можна сказати, що він визнавав:

1) період східнослов'янської єдності, яка сформувалася переважно в IX–X ст.;

2) процес розпаду колишньої східнослов'янської єдності і виділення з неї **говірок** – попередників української мови «за станом нинішніх даних, не може бути схарактеризований переконливо, повно і точно». Певний час, імовірно ще навіть у XIII ст., попередники українських та білоруських говірок становили відносну щільність [19].

Видатний український історик зі світовим іменем **М. Грушевський** писав про українців як про давній народ («анти», «скіфи», «роси», «руси»). Згадки про цей народ засвідчують давні іноземні джерела, і ці звістки про «антів» належать до III–IV століть. Остання згадка про антів датується 602 роком, «і уже у VII–VIII ст. ця назва не згадується». (Це – так звані «лакуни» в науці). Далі вже ми маємо писемні пам'ятки, що стосуються давньоукраїнського (давньоруського) періоду [5].

Погляди Івана Огієнка

У слов'янській прабатьківщині українці жили приблизно на тих самих землях, на яких пізніше застала їх історія, тобто українці є автохтонами на своїх землях, як це доводив **М. Грушевський**. Чеський археолог **Нідерле** твердить, що українці та білоруси найбільш автохтонні на свої землях. **Іван Огієнко** вважає, що

говорити про єдність давніх східних племен північних і південних не маємо жодних наукових підстав, – такої єдності ніколи не було, й ніколи не було якоїсь однієї спільної руської мови на Сході слов'янства. Україна, що тоді звалася Русь, під своєю державою об'єднала в IX–X ст. увесь слов'янський Схід, тобто народи український, російський та білоруський, але це було об'єднання лише державне, політичне і в жодному разі не етнічне й не мовне [6; 7].

О. Горбач нещодавно запропонував свою періодизацію з двома етапами:

А. Етапи виникнення української мови серед інших слов'янських:

- 1) праіндоєвропейська доба (2000 р. до н. е.);
- 2) балтослов'янська доба (1500–1300 рр. до н. е.);
- 3) праслов'янська доба (1300 р. до н. е. – 500/800 рр. н. е.):
  - а) старший період порівняно небагатьох змін (до 200/300 рр. н. е.);
  - б) молодший період більших змін (200/300 – 800 рр. н. е.) [палаталізацій, вокалізму];
  - в) протосхіднослов'янська доба (500/800 – 900/1000 рр. н. е.) [деназалізація носових голосних, повноголосся].

Б. Виникнення української мови в її двох діалектах – південно-західний і північно-східний – з їхніми системами (XI/XII–XV ст.) [після занепаду ь та ъ: дифтонгізація – на північно-східному ареалі, звуження – на південно-західному – о, е в нових закритих складах; вплив наголосу на вимову голосних; зміни в системі приголосних] [7; 8; 9].

Г. П. Півторак вважає, що процес становлення східнослов'янських мов не був синхронним. Найраніше він розпочався з української мови через те, що майже вся територія України була прабатьківщиною слов'ян. Увібравши в себе значну частину праслов'янської мовної спадщини, протоукраїнські діалекти впродовж VI–IX ст. розвивалися, виявляючи чимало специфічних, або українсько-білоруських діалектних рис і менше російських особливостей. Цей процес тривав і в епоху Київської Русі. Рубежем, від якого є вагомими підстави вважати українську мову самостійною, згідно з теорією Г. Півторака, є XI–XII ст., коли остаточно

оформлюється своєрідність фонетичної системи української мови [4; 10].

За розвитком основних фонологічних змін **Ю. О. Карпенко** періодизує історію української мови:

1) праслов'янська мова (кінець II тисячоліття до н. е.) [закон наростаючої звучності, зокрема поява носових голосних, складотворних **р, л**; перехідні палаталізації задньоязикових];

2) спільна мова східних і південних слов'ян (II ст. до н. е. – IV ст. н. е.);

3) спільносхіднослов'янська мова (IV–X ст.) – антська мова (IV–VII ст.), давньоруська (VIII–X ст.) [повноголосся, перехід початкового **je>o**, де-назалізація носових голосних];

4) давньоукраїнська мова (XI–XIV ст.);

5) староукраїнська мова (XV–XVIII ст.) [завершення у більшості говорів **о, е > і** в нових закритих складах, опозиції глухих-дзвінких, твердих-м'яких, приголосних як основних прикмет фонологічної системи];

б) нова українська мова (XIX–XX ст.) [зміни орфоепічного рівня, взаємодія орфоепії та орфографії] [11].

В. Німчук пропонує періодизацію історії української мови як лінгвальної системи (системи систем):

1) праслов'янська мова з протосхіднослов'янськими діалектами в її складі;

2) давньоруськоукраїнська мова (XI–XIII ст.);

3) середньоукраїнська мова, або середньоукраї-норуська мова (XIV/XV – кінець XVII ст.):

а) рання середньоукраїнська мова (XIV/XV – перша половина XVI ст.);

б) пізня середньоукраїнська мова (друга половина XVI – кінець XVII ст.);

4) новоукраїнська мова (від кінця XVII ст.) [12; 13].

Основні гіпотези виникнення української мови

Усталена концепція О. Шахматова

О. О. Шахматов (1864–1920). Російський філолог, академік Петербурзької АН (1894). Видатний дослідник російської мови та її

говірок, проблем слов'янського етногенезу, питань прабатьківщини та прамови.

За Шахматовим, *малоруська* мова походить із «спільноруської прамови», з якої походять й інші руські мови: північно-великоруська, *південно-великоруська* та білоруська. Але, зважаючи на історичне минуле народу – носія малоруської мови, її слід вважати чимось окремим від інших руських мов, бо немає жодних вказівок на спільні з ними мовні та фонетичні явища. Причини такого відособлення малоруської мови слід шукати в дещо специфічному процесі розселення слов'ян.

Шахматов був переконаний, що у слов'янських народів існувала не одна, як вважалося раніше, а *дві прабатьківщини*. Першою прабатьківщиною академік вважав не загальноприйнятту версію про басейн Вісли й Дніпра, а *басейн Західної Двіни*. Сусідство слов'ян із готами з південного заходу спричинило наявність готських елементів у слов'янських, балтійських, фінських мовах.

Надвіслянщина стала другою прабатьківщиною слов'ян після їхнього великого переселення туди разом із частиною балтійців – прусами.

Академік наводить цікаве підтвердження існування двох прабатьківщин слов'ян. Прикладом є назва однієї відомої деревної породи. Букове дерево, як відомо, не заходить на схід од лінії, що йде від Кролевця – Кенігсберга через Польщу на Одесу, тобто очевидно, що на першій прабатьківщині слов'ян його не було. Ось тому в слов'янських мовах немає свого споконвічно слов'янського слова на позначення бука. Але в другій прабатьківщині, споконвічно германській території слов'яни познайомилися з буком. Тому дерево, що в ній рясніло, було названо германським словом, запозиченим, до речі, у *тубільців*. (слов'янське слово «бук» походить із германського *bokas* і з індоєвропейського *bhagos*; пор. лат. *fagus*; польське і чеське *buk*, сербсько-хорватське *Буковина* тощо). Звідси робимо висновок, що букове дерево питоме для слов'янської прабатьківщини, а за другу прабатьківщину визнаємо Надвіслянщину.

Розпалося слов'янство уже на другій прабатьківщині.

Слов'янство, що залишилось у *Надвіслянщині*, не втратило мовного зв'язку з тими слов'янами, які залишились на заході – за Одрою і Лабою. Вони утворили західну підгрупу слов'янських мов. Серед них – лехітська гілка (польська, кашубська, полабська мови), лужицька та чесько-словацька мовні гілки.

Решта слов'ян, яка осіла у *Наддніпрянщині*, зберегла свою єдність. Це підтверджується тим фактом, що перед розпадом центральної вітки на східну і південну відбулося декілька таких явищ, яких не зазнала західна гілка слов'янських мов. Наприклад, перехід *k, g (h)* у *c, dz (z)*. Порівняємо укр. *звізда*; великор. *звезда*; давньослов. *звъзда*; сербське *звијезда*; але: польське *gwiazda*; чеське *hvezda* [21; 24].

Теорія авторитетного академіка Шахматова перетворилася на своєрідний міф, що багато років не вимагав наукових підтверджень. Але дослідження Олексія Олександровича створили міцне підґрунтя для формування сучасних поглядів на тenezу української мови.

Ключова концепція Ю. Шевельова

Ю. Шевельов, псевд. Юрій Шерех, Гр. Шевчук (1908–2002), мовознавець, історик української літератури, літературний критик.

Закінчив Харківський університет, викладав у Інституті журналістики, потім Харківському університеті. Від 1946 р. – професор Українського вільного університету в Мюнхені, університету в м. Люнді, Гарвардського університету, Колумбійського університету. Президент УВАН. Почесний член Альбертського і Люндського університетів. Дійсний член НАН України.

За Ю. Шевельовим, після розпаду праслов'янської мови у східних слов'ян сформувалося п'ять діалектів:

- 1) новгородсько-тверський (Н-Т);
- 2) києво-польський (К-П);
- 3) муро-рязанський (М-Р);
- 4) полоцько-смоленський (П-С);
- 5) галицько-подільський (Г-П).

На основі цих діалектів сформувалися три східнослов'янські мови.

Ю. Шевельов історію української мови поділив на чотири періоди:

- 1) протоукраїнська мова (VII–XI ст.);
- 2) староукраїнська мова (XI–XIV ст.);
- 3) середньоукраїнська мова:
  - а) рання середньоукраїнська мова (кінець XIV – кінець XVI ст.);
  - б) середньоукраїнська мова (кінець XVI – початок XVIII ст.);
  - в) пізня середньоукраїнська мова (початок XVIII – початок XIX ст.);
- 4) нова українська мова (XIX ст. – наш час).

Середньоукраїнська мова відрізняється на загальнослов'янському мовному тлі низкою специфічних фонетичних, морфологічних ознак:

- 1) наявність голосного [и] переднього ряду, високого обниженого піднесення, перед яким приголосні звуки завжди тверді: *син, сили*. Цей [и] стоїть на місці давніх звуків [ы] та [і];
- 2) голосний [е] втратив здатність пом'якшувати приголосні: *берег, село*;
- 3) губні приголосні, шиплячі та [р] стверділи: *голуб, сім, межа* [14, 16, 25].

Новаторський погляд на походження української мови

О. В. Царук народився на Хмельниччині. Навчався в Чернігівському та Сімферопольському університетах. У 1990 р. захистив кандидатську дисертацію, присвячену архаїчним типам українського дієслова. У 1998 р. закінчив докторантуру при Дніпропетровському університеті, працював у Кривому Розі.

Поміж різноманітних концепцій суттєво виокремлюється одна, яка є несхожою на інші, новою і, можна навіть сказати, революційною в українській лінгвістиці. Це гіпотеза **Олександра Царука**. Науковець на основі аналізу вже відомих та нових

історичних, археологічних, етнографічних, антропологічних та лінгвістичних фактів заперечує традиційну тріалістичну дистрибуцію слов'янських мов і пропонує дуалістичний розподіл (на антську і словенську підгрупи); по-новому осмислює місце і значення української мови серед інших слов'янських. Лінгвіст зазначає, що на основі послідовного зіставлення історичних, археологічних даних можна визначити ті давні прамови, які будуть вихідними для проведення генеалогічної дистрибуції. Це такі мови: праслов'янська, словенська й антська. Після поглиблення диференціації праслов'янського ареалу, на думку вченого, слов'янство розподілилося на дві великі групи: **словенську й антську**. До **антської** підгрупи науковець зараховує *антську прамову, українську, білоруську, польську, чеську, словацьку, хорватську, верхньолужицьку*. До **словенської** підгрупи – *словенську прамову, старослов'янську мову, російську, болгарську, македонську, сербську, нижньолужицьку, кашубський і словінський діалекти польської мови, словенську*. О. Царук вважає, що дві, за традиційною класифікацією, «східнослов'янські» мови – українська й російська – на початку давнього періоду свого самостійного розвитку були двома найвіддаленішими слов'янськими мовами, які найбільш яскраво відображали у своїй структурі специфічні риси двох різних мовних підгруп [15, с. 111].

Українська і російська мови мають різні історії. Упродовж певного хронологічного періоду (від часів антської прамови і приблизно до IX ст.) ці дві мови найвіддаленіші в типологічному аспекті. Лише географічне сусідство, спільність фрагментів історії, релігійної традиції спричинили часткове наближення їхніх граматичних систем. На думку вченого, ці мови не вичленовуються з одного «давньоруського» тіла, а певний час просто взаємодіють, що призвело до виникнення певних ізоморфних ознак.

Українська мова й досі залишається мовою антської за загальним типом граматичної системи, такою, що найповніше серед інших мов антської підгрупи зберігає особливості говору носіїв ще пшеворської культури. *Тому для встановлення історії певних українських форм є доцільним звернення, насамперед, не до*

російської, а принаймні до білоруської, потім до польської, чеської, сербсько-хорватської, верхньолужицької, словенської та ін. Незаперечно і те, що деякі граматичні факти засвідчують найбільшу українсько-болгарську, українсько-російську тощо близькість [15, с. 285].

Концепцію О. Царука можна проілюструвати такими прикладами:

1. Російське діалектне **«мацать»** – «вірогідно, полонізм»; форми, відповідні українському *марний* «очевидно, є запозиченими із західнослов'янських мов через білоруську, в якій вони так само можуть бути непитомими».

2. Багато праслов'янських (антських) слів, які могли виникнути під впливом латинської мови (безпосереднім чи опосередкованим кельтським чи гето-фракійським населенням), тепер в українській мові трапляються серед найуживанішої просторічної лексики. Наприклад, **кубло** (очевидно, споріднене з лат. *cupbo* «лягаю»); **бодня** (лат. *butina* «кадка», рос. форма, можливо, пішла з української мови); **олія** (джерелом можна вважати, у першу чергу, лат. *ollum*); **монисто** (можливо є як латинська, так і галло-грецька етимології); **мізерний** (лат. *miseria* «лихо»); **поганий** («одна з нечисленних простих позичок на Балканах, перейнятих безпосередньо з латини»).

3. Навіть під час побіжного ознайомлення можна помітити близькість українських ономатоепічних форм до західнослов'янських та очевидний контраст із російськими, наприклад:

Українська мова	Польська мова	Чеська мова	Російська мова
Машати	Masac	Maseti	Щупать (трогать)
Верешати (вереск)	Wizeszczec (wizesk)	Vriskat	Вопеть (вопль)
Ячати	Jeczec	Jecet	Жалобно кричать
Йой (зоїк)	Joj (zojk)	Joj	Ой
Белькотати (белькот)	Belkotac (belcot)	Blekotat	Бормотать
Ляскати (лоскати)	—	Loskati	Щелкать
Лоскотати	Loskotac («гримати»)	—	Щекотать
Вйю	No	Vije	Но

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що О. Царук намагався уникнути політичного підходу до розв'язання проблеми класифікації слов'янських мов. Учений виявив численні факти, які засвідчують генеалогічну пов'язаність української мови не тільки зі східним, а й із західним слов'янським ареалом [15].

Список літератури

1. Онуфрієнко Г. С. Проблема походження й періодизації української мови в концепціях і гіпотезах ХХ століття / Г. С. Онуфрієнко, С. О. Хваткова // Зб. наук. пр. VI Всеукр. наук.-практ. конф. «Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України» / під заг. ред. М. В. Дєдкова. – Запоріжжя : Облдержадміністрація, ЗНТУ, 2005.
2. Житецький П. Г. Очерк звуковой истории малорусского наречия / П. Г. Житецький. – К., 1876.
3. Потебня А. А. К истории звуков русского языка / А. А. Потебня. – Воронеж, 1876.
4. Півторак Г. П. Українці – звідки ми і наша мова / Г. П. Півторак. – К., 1993.
5. Грушевський М. Історія України-Руси : В 11 т. / Михайло Грушевський. – К. : Наук. думка, 1991–1998. – Т. 1.
6. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К., 1995.
7. Історія української мови: Хрестоматія / Упор. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. – К. : Либідь, 1996.
8. Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку / О. Горбач // Машинопис. резюме доповіді на II Конгресі МАУ. – Львів, 1993.
9. Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських / О. Горбач // Зібрані статті : В 3 т. – Мюнхен, 1993. – Т. 3.
10. Півторак Г. П. Хронологічні межі формування української мови як мовної системи Г. П. Півторак // Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI–XVIII ст. – К., 1995.
11. Карпенко Ю. О. Українська гіпотеза / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. – 1993. – № 5. – С. 8.
12. Німчук В. В. Аспекти дослідження етноглотогенезу українців / В. В. Німчук // Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI–XVIII ст. – К., 1995.
13. Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 3–15.
14. Шевельов Ю. Чому общеруський язык, а не вічно-руська мова? / Юрій Шевельов. – К., 1994.

15. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія / О. Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998.
16. Загнітко А. П. Сучасне українське ділове мовлення : навч. посіб. / А. П. Загнітко, Л. О. Островська. – Донецьк : ДІТБ, 2001.
17. Чертков О. Пелазги – фракийские племена, населившие Италию / О. Чертков. – М., 1853.
18. Шафарик П. Славянские древности / П. Шафарик. – М., 1848.
19. Булаховський Л. А. Питання походження української мови / Л. А. Булаховський. – К., 1956.
20. Медведєв Ф. П. Історична граматики української мови : короткий нарис / Ф. П. Медведєв. – Харків, 1955. – Ч. 1.
21. Шахматов О. О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI–XVIII вв. / О. О. Шахматов, А. Кримський // Короткий нарис історії української мови. – К., 1924. – С. 7–14.
22. Кримський А. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася // Там само. – С. 94–95; 97–112.
23. Бузук П. Нарис історії української мови: Вступ, фонетика і морфологія з додатком історичної хрестоматії / . – К., 1927.
24. Шахматов А. А. Очерк древнейшего периода истории русского языка; Шахматов О. О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI–XVIII вв. // Короткий нарис історії української мови. – К., 1924.
25. Schevelov G. J. Historical Phonology of the Ukrainian language. – Heidelberg, 1979. – P. 40, 203–207, 386–388, 57–560, 697–699.
26. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков / Ф. П. Филин. – М.-Л., 1972. – С. 339–356.
27. Ткаченко О. Б. До соціолінгвістичної класифікації мов у її слов'янській специфіці і динаміці / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. – 2005. – № 3–4. – С. 63–68.
28. Дьяконова И. В. Иноязычное слово: социопсихо-лингвистический аспект исследования : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / И. В. Дьяконова. – Пермь : Пермский гос. ун-т, 2002.
29. Акуленко В. В. Українська мова в європейському контексті / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 91–97.
30. Онуфрієнко Г. С. Філологічна парадигма сучасної юридичної освіти в Україні / Г. С. Онуфрієнко // Право і лінгвістика : матеріали II Міжн. наук.-практ. конф. У 2 ч. – Сімферополь, 2004. – Ч. 1. – С. 111–118.

31. Онуфрієнко Г.С. Сучасна українська мова : програма навчальної дисципліни для студентів гуманітарного факультету / Г.С. Онуфрієнко. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2005.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3–4

Природа, функції та будова мови

Глухоман І. В. Аналіз поглядів І. О. Бодуена де Куртене на питання розмежування мови та мовлення / І. В. Глухоман // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – №6. – Філологічні науки: Мовознавство, Ч. 1. – С. 152–156.

Постановка наукової проблеми та її значення. Німецький лінгвіст, засновник психологічного напрямку у мовознавстві Г. Штейнталь у своїй праці «Грамматика, логіка та психологія» зазначав, що жоден факт не може бути винятковим надбанням окремої наукової дисципліни, що кожна наука має право спеціально детально вивчати будь-який факт. Це означає, що одне й те ж саме явище може бути об'єктом низки наук. Саме таким явищем в історії людства постає мова.

Особливе значення у розвитку мовознавства відіграють 80–90-ті роки минулого століття, позначені лавиноподібним ростом та становленням величезної кількості теорій мови, які претендують на статус глобальних. Спільним для зазначених теорій є методологічна установка на одночасне пояснення і трактування проблем мови та мовлення, оскільки, як стверджує В. Звєгінцев, об'єктом лінгвістики виступає певний вид людської діяльності, який втілює у людському суспільстві певні функції.

Мета статті – проаналізувати погляди І. О. Бодуена де Куртене як попередника Ф. де Соссюра у питаннях розмежування мови та мовлення. Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Досліджуючи творчий доробок Ф. де Соссюра, неможливо оминати увагою такий напрям мовознавства, як младограматизм, оскільки саме у полеміці з його представниками формуються основні ідеї Ф. де Соссюра. Цей напрям оформлюється та усвідомлюється як самостійна течія на початку 80-х років XIX ст.

Представники младограматизму прагнули уточнити основні принципи та завдання науки про мову та вдосконалити методику

лінгвістичного аналізу на відміну від представників романтичного напрямку у мовознавстві (одним із найяскравіших представників якого є В. фон Гумбольдт), котрі намагалися тлумачити порівняльно-історичне мовознавство як джерело отримання знань, які можуть допомогти реконструювати та описати загальні витoki європейської духовної культури на базі фольклору, а тому розглядали мову як творіння духовного начала, а причини розвитку мовної системи виносили за рамки мови – у фактори духовного життя.

Младограматика створюють своєрідну філософію мови, згідно з якою природно-історичний розвиток мови відбувається завдяки індивідуальним та колективно-психологічним відхиленням, які реалізуються у матеріальній сфері шляхом утворення звуків, тоді як романтики пояснювали розвиток мови факторами культури.

Отже, одним із основних методологічних та загальнотеоретичних положень для представників цього напрямку є визнання мови продуктом психофізичної діяльності. Підтвердженням може бути теорія фонемі І. Бодуена де Куртене, яку ми і розглянемо далі.

Окремою віхою розвитку младограматика є Казанська лінгвістична школа (70–80-ті роки XIX ст.), засновником якої був Іван Олександрович Бодуен де Куртене (1845–1929). Також сюди належали В. А. Богородицький, М. В. Крушевський, С. К. Булич. Це була перша негерманська школа, яка вплинула на всю європейську і, зокрема, німецьку лінгвістику. Науковці цієї школи також захоплювалися ідеями психологізму, проте це був об'єктивний психологізм соціологічного значення, тому вчені, хоча й визнавали мову явищем психічним, але послідовно підкреслювали її соціальний характер, прагнули до теоретичних узагальнень лінгвістичних проблем. Варто навести висловлювання Ф. де Соссюра, який стверджував: «Бодуен де Куртене і Крушевський ближче, ніж хтось інший підійшли до теоретичного осмислення мови, не виходячи за межі суто лінгвістичного розгляду» [1, 457]. Оцінку діяльності Казанської лінгвістичної школи запозичимо у російського дослідника Г. О. Ніколаєва, який стверджує: «Казанська лінгвістична школа була загальнотеоретичною школою, уявлення якої про предмет і методи

мовознавства створили нову парадигму світової лінгвістичної науки. Своїми працями вчені Казанської лінгвістичної школи започаткували багато наукових проблем і наукових галузей мовознавства, які почали розроблятися в ХХ столітті, і не тільки тому, що вони вже були включені в порядок денний наукових досліджень, а саме тому, що були вони включені саме представниками Казанської лінгвістичної школи» [5, 8].

Сам І. О. Бодуен де Куртене писав так: «Суттєвою ознакою «Казанської лінгвістичної школи» є прагнення до узагальнення, прагнення, яке багато хто ганить і навіть осміює, але незважаючи на це, прагнення, без якого не мислиться ні одна справжня наука» [3, 52]. Основними принципами Казанської лінгвістичної школи були: 1) чітке розмежування звуку та літери; 2) розрізнення фонетичного та морфологічного поділу слів; 3) розрізнення суто фонетичних (антропофонічних) та психічних елементів у мові; 4) розрізнення відмінностей, які щоденно відбуваються у наявному стані мови, та відмінностей, які відбуваються в історії; 5) перевага спостереження над живою мовою; 6) важливість аналізу одиниць мови; 7) прагнення до теоретичних узагальнень.

Варто зазначити, що окрім Казанського університету, І. О. Бодуен де Куртене також працював ще у декількох відомих університетах Східної Європи: Дерптському (1883–1893), Краківському (1893–1900), Петербурзькому (1900–1918) та Варшавському (1918–1929).

На відміну від младограматиків, І. О. Бодуен де Куртене вважав, що науковий підхід до фактів мови – це винятково історичний підхід. Також він не погоджувався з тим, що найважливішим моментом дослідження живої сучасної мови та її діалектів є або вказівки на минуле, або пошуки слідів та прикмет цього минулого. Вже у працях «Звіт відрядженого» (1877) та «Докладна програма лекцій у 1877–1878 навчальному році» (1879) він підкреслював можливість поєднання статичного та динамічного поглядів на розвиток мови.

В історичному науковому дослідженні мови І. О. Бодуен де Куртене виокремлював три напрями. Перший – описовий (радикально-емпіричний), головне завдання якого полягало у зібранні

та узагальненні фактів, керуючись суто зовнішніми чинниками, без пояснення причин виникнення цих фактів, без урахування їхньої спорідненості та генетичної залежності. Друге – резонуюче, апіористичне. «Люди цього напрямку відчувають потребу в поясненні явищ, але беруться до справи не так, як потрібно. Вони придумують відомі початки, відомі апіористичні принципи, як загалом, так і зокрема, і під ці принципи прилаштовують факти, поводячись з ними вкрай безцеремонно... В новітній час апіористичне направлення в мовознавстві створило так звану філософську школу, котра, базуючись на розумово-візуальному сприйнятті та обмеженому володінні фактами, почала будувати граматичні системи, пристосовуючи явища мови в логічні рамки. Звичайно, такого роду системи можуть являти собою більш або менш вдалі вимислення вчених умів, витвори логічного мистецтва, які відзначаються гармонією та злагодженістю; але, силуючи та викривлюючи факти на основі вузької теорії, вони є не чим іншим, як повітряними замками, які не в змозі задовольнити потреби людей, які мислять позитивно» [6, 265–266]. Справді науковим вчений вважав третій напрям – історичний (генетичний), представники якого вважали мову сумою дійсних явищ, дійсних фактів, саме тому науку, що розглядає ці факти вони визнавали індуктивною, а тому мовознавство як індуктивна наука узагальнює явища мови та відшуковує сили, які діють у мові, та закони, згідно з якими відбувається розвиток останньої.

У контексті цієї статті найбільш важливими вважаємо такі ідеї І. О. Бодуена де Куртене. По-перше, саме І. О. Бодуен де Куртене обґрунтував важливість статичного аналізу мови, він підкреслював, що лише цей метод дає змогу довести, що система мови являє собою стійкий стан мовних компонентів. Учений розрізняє закони розвитку мови та закони, що обумовлюють певний стан мови, тобто становить сутність мови. «...Мовознавство досліджує життя мови в усіх її проявах, пов'язує явища мови, узагальнює їхні факти, визначає закони розвитку і існування мови і виявляє діючі при цьому сили» [6, 268]. Саме тому І. О. Бодуен де Куртене розрізняє два плани лінгвістики – статичний (синхронний) та динамічний (діахронний), і,

відповідно, два види аналізу мови. При діяхронному аналізі обов'язково має враховуватися системний характер мови, «фіксують два реально дані періоди мовного розвитку, а надалі стараються визначити, в якому напрямі розвивались окремі категорії звуків і вся звукова система в цілому» [2, 13]. «...В мові, як і загалом в природі, все живе, все рухається, все змінюється. Спокій, зупинка, застій – явище, яке не існує, а лише здається, це певний випадок руху за умови мінімальних змін. Статика мови є лише окремим випадком її динаміки, а навіть напевно кінематики» [2, 349]. Як бачимо, вчені Казанської лінгвістичної школи розробили вчення про динаміку та статику у мові, спираючись на антиномію сталості та рухливості у мові, яку сформулював В. фон Гумбольдт. Це вчення розробив І. О. Бодуен де Куртене та його учні із суто діалектичної позиції, основою якої було розуміння мови як феномену, що постійно функціонує й одночасно постійно розвивається. Пізніше Ф. де Соссюр використав цю ідею при доведенні потреби у розмежуванні у мові синхронії та діяхронії.

Для І. О. Бодуена де Куртене сутність мови полягає у мовленнєвій діяльності, у мовленнєвому функціонуванні. Мовознавство як наука індуктивна 1) узагальнює явища мови і 2) відшукує сили, які діють в мові, та закони, згідно з якими здійснюється її розвиток, її життя» [2, 55]. Таких сил вчений визначає декілька:

1) звичка, тобто несвідома пам'ять;

2) прагнення до зручності, яке полягає у: а) переході звуків та співзвучностей більш складних у більш легкі для збереження дій м'язів та нервів; б) у прагненні до спрощення форм; в) у переході від конкретного до абстрактного для полегшення руху думки;

3) несвідоме забуття та нерозуміння, завдяки якому відбувається нове заохочення несвідомого узагальнення у нових напрямках;

4) несвідоме узагальнення, апперцепція, тобто сила, під дією якої народ підводить усі явища духовного життя під відомі загальні категорії;

5) несвідома абстракція, несвідоме відволікання, несвідоме прагнення до розподілу, до диференціації.

На основі аналізу законів та сил, що діють у мові, учений виокремлює два елементи, які існують у мові у нерозривній єдності – фізичний та психічний.

Також важливе значення має ідея про мову як «континуум», як мовленнєву діяльність, що розгортається у просторі та часі (початкові елементи цієї концепції вже можна побачити у вченнях В. фон Гумбольдта). І. О. Бодуен де Куртене чітко визначив відмінність мови як певного комплексу відомих складників та категорій і мови як процесу, що безперервно повторюється. «Мова є комплексом членороздільних і повнозначних звуків і співзвучностей, поєднаних в одне ціле почуттям мови певного народу [як комплексу одиниць, які відчують і несвідомо узагальнюють] і які підпадають під ту ж категорію, під те ж видове поняття на основі спільної для них всіх мови» [6, 283]. Це дає йому змогу виділити два аспекти мовленнєвої діяльності, які протистоять один одному. Як стверджує вчений, мова – це не замкнений організм, а знаряддя та діяльність. Маємо своєрідний варіант гумбольдтівської антиномії мова–мовлення, яку пізніше також детально розробить Ф. де Соссюр.

На думку І. О. Бодуена де Куртене, людська мова – це мова, що складається із множини випадкових символів, які пов'язані між собою різноманітними зв'язками. Найсуттєвішими ознаками, які відрізняють людську мову від мови тварин, учений вважає відсутність необхідності, безпосередності та незмінності і саме ці ознаки Ф. де Соссюр назве найбільш характерними для мовного знака.

Для І. О. Бодуена де Куртене мова – явище наскрізь, однорідно психічно-суспільне, в якому потрібно розрізнити зовнішню, суто фонетичну, позамовну сторону, або сторону семантичних уявлень, та морфологічну сторону; саме остання і створює основну характерну для людської мови рису, тобто мовну форму, структуру, яка пов'язує фонетичний та семасіологічний плани.

Структурність – специфічна властивість людської мови, оскільки завдяки їй мові людини властива своєрідна морфологія, яка не повторюється у будь-яких інших сферах буття. Буття мови як

знакової системи, сутність мовного знака визначається, перш за все, соціальною природою людської мови.

І. О. Бодуен де Куртене розумів мову як систему знаків, останні при цьому мали такі властивості, як довільність та умовність. Лінгвіст наполягав на тому, що мова складається із множини випадкових символів, які можуть бути пов'язані найрізноманітнішими зв'язками. За своєю природою символи не наділені необхідністю та незмінністю, тому вони групуються у систему за критерієм відмінності та протиставлення. Певним інваріантом знака постає у І. О. Бодуена де Куртене фонема, яку він визначає як одиницю мови, сутність, що безпосередньо не спостерігається на мовному матеріалі, психічний еквівалент звуку. Тобто фонема розуміється як певна ідеальна сутність, яка, з одного боку, є результатом відволікання свідомості того, хто говорить від звучання, а з іншого – результатом наукової абстракції, лінгвістичного моделювання. Наведемо два визначення фонем, які подає російський лінгвіст. «Фонема – однорідне, неподільне в мовному відношенні антропофонічне уявлення, яке виникає в душі шляхом психічного злиття вражень, отриманих при вимові одного й того ж звуку» [2, 355]. «Фонема – це постійно існуюче в нашій психіці уявлення звуку, модель, яка існує в мовній свідомості тих, хто говорить» [3, 253].

Отже, І. О. Бодуен де Куртене пов'язував вивчення системи мови з дослідженням фонетичної структури слів та речень, морфологічної структури слів та речень, морфологічної структури слів та морфологічної структури речень. Синтаксис – це морфологія вищого гатунку, а слово – душа мовної системи. Пізніше ці ідеї також розвиватиме Ф. де Соссюр при аналізі акустичного образу слова.

Завершуючи короткий огляд ідей І. О. Бодуена де Куртене, варто навести слова В. В. Виноградова: «Є імена вчених, які входять в історію вітчизняної науки різних країн. Такими у нас є, наприклад, в галузі слов'янознавства, – О. О. Потебня, І. В. Ягич, І. А. Бодуен де Куртене. Вже сама оцінка діяльності таких вчених з різних національно-історичних точок зору, в аспекті історії різних національних культур і різних національних шляхів розвитку тієї чи

іншої сфери наукового знання являє великий історичний і теоретичний інтерес» [4, 171].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Однією з непересічних постатей у науці минулого століття можна вважати засновника Казанської лінгвістичної школи І. О. Бодуена де Куртене, який обґрунтував важливість статичного аналізу мови, підкреслював, що лише цей метод дає змогу довести, що система мови являє собою стійкий стан мовних компонентів. Учений розрізняє закони розвитку мови та закони, що обумовлюють певний наявний стан мови, тобто становлять сутність мови. І. О. Бодуен де Куртене розрізняє два плани лінгвістики – статичний (синхронний) та динамічний (діахронний), і, відповідно, два види аналізу мови. При діахронному аналізі обов'язково має враховуватися системний характер мови.

Учені Казанської лінгвістичної школи розробили вчення про динаміку та статику у мові, спираючись на антиномію сталості та рухливості у мові, яку сформулював В. фон Гумбольдт. Це вчення розробив І. О. Бодуен де Куртене та його учні із суто діалектичної позиції, основою якої було розуміння мови як феномену, що постійно функціонує і одночасно постійно розвивається. Пізніше Ф. де Соссюр використав цю ідею при доведенні потреби у розмежуванні у мові синхронії та діахронії.

Перспективи досліджень вбачаємо у розкритті онтологічного та гносеологічного смислу дистинкції мова – мовлення в лінгвістичній концепції Ф. де Соссюра.

Список літератури

1. Амирова Т. А. Очерки по истории лингвистики / Т. А. Амирова, Б. А. Ольховиков, Ю. В. Рождественский. – М. : Наука, 1975. – 559 с.
2. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Наука, 1963. – Т. 1. – 384 с.
3. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Наука, 1963. – Т. 2. – 390 с.
4. Виноградов В. В. История русских лингвистических учений / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 2005. – 559 с.
5. Николаев Г. А. Иван Александрович Бодуэн де Куртене. 1845–1929 / Г. А. Николаев. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. – 19 с.
6. Хрестоматия по истории языкознания XIX–XX веков / сост. В. А. Звегинцев. – М. : Просвещение, 1956. – 459 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Культура української мови.

Проблеми культури мовлення в засобах масової комунікації

Гаврилова Я. До проблеми розрізнення «норми» і «помилки» у текстах періодичних видань / Яна Гаврилова // Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2015. – Вип. 22. – С. 119–120.

Пріоритетним завданням кожного журналіста є створення якісного друкованого чи усного продукту. Саме тексти ЗМІ є найбільш доступними масовій аудиторії, вони здатні впливати, формувати світогляд, культурні уявлення й уподобання аудиторії. Останнім часом усе більше уваги вітчизняні і зарубіжні дослідники приділяють проблемі культури мови мас-медіа (М. Пентилюк, О. Пономарів, В. Різун, С. Сметаніна, О. Стишов, Г. Шаповалова, Н. Шумарова, М. Яцимірська та багато інших). Спостереження за друкованими текстами періодики півдня України (Херсонщини та Миколаївщини) дозволяє говорити про значну кількість мовностилістичних недоліків у них.

Журналісти повинні пам'ятати, що саме їх мова є прикладом і взірцем для переважної більшості читачів, особливо у невеликих містах, тому вони повинні дбати про власну культуру мовлення, дотримуватися норм української мови і цим бути прикладом для своєї аудиторії.

Мовна норма, за визначенням, запропонованим О. Пономаревим, – «це сукупність загально визнаних мовних засобів, що вважаються правильними та зразковими на певному історичному етапі. Одним із показників досконалості кожної літературної мови є сталість норм. ... Нормативність мови виявляється на рівні орфоєпії, акцентуації, лексики, морфології, синтаксису, фразеології, стилістики» [2, с. 19–20]. М. Пентилюк мовну норму тлумачить вужче, як «звук, сполучення звуків, морфема, значення слова чи фразеологізму, форма слова, словосполучення і речення, що сприймається як зразок» [3, с. 15].

Мовна норма виявляється на різних її рівнях. О. Пономарів виділяє орфоепічні, акцентуаційні, лексичні, морфологічні, синтаксичні, фразеологічні і стилістичні норми [2, с. 20]. У свою чергу, російська дослідниця С. Сметаніна, з позиції культури мови, виділяє три більш загальні групи норм: мовні, стилістичні й комунікативні [4, с. 287–288].

Мовна норма реалізується через мовну систему, тобто мовні одиниці, що прийняті як зразкові або ті, яким віддається перевага у певний час мовною спільнотою. **Стилістичні норми** пов'язані з текстом і базуються на його функціональностилістичній і жанровій належності. **Комунікативні норми** передбачають відповідність процесу комунікації ситуації спілкування, цінностям, стандартам тієї чи тієї культури. «Комунікативні норми включають мовні, стилістичні, етичні, правові норми і деякі моральні імперативи» [Там само].

Відповідно до вище названих норм класифікують і типи помилок: мовні помилки, в основу яких покладено порушення мовних норм, стилістичні помилки, пов'язані з порушенням стилістичних норм організації тексту, і комунікативні помилки, як недотримання (порушення) правил спілкування.

Традиційно при підготовці матеріалу до друку одним із важливих завдань видання є упорядкування тексту відповідно до мовних норм сучасної української мови, усунення мовних помилок. Але останнім часом ситуація змінилася. Це пояснюється зміною умов функціонування медіа-тексту і появою нової поетики, що передбачає інший підхід до оцінки правильності під час редагування, відповідно до сучасних завдань процесу комунікації. Кожен медіа-текст повинен бути семантично, синтаксично і прагматично адекватним, тобто об'єктивно відтворювати дійсність, мати правильну структурно-композиційну організацію, а також нести інформативну цінність для своєї аудиторії

Сьогодні збереження грамотної мовної структури публікації відходить (сподіваємося, тимчасово) на другий план, поступаючись місцем ознакам функціональним, тому стає актуальною оцінка медіа-тексту не лише з боку мовних норм, але й стилістичних і

комунікативних. На нашу думку, саме орієнтація на оцінку текстів друкованих видань з позиції стилістичних і комунікативних норм допоможе у налагодженні балансу між естетичними, етичними і мовними нормами.

Під час підготовки тексту до публікації майстерність редактора виявляється у вмінні відрізнити навмисне відхилення від норми від ненавмисного. До навмисного відхилення від норми автори вдаються з метою підвищення виразності й зображальності тексту. Ненавмисні відхилення, навпаки, знижують ефективність процесу комунікації. Зазвичай їх поділяють на обмовки (в усній формі мови), друкарські огріхи і помилки.

До обмовок призводить багато лінгвальних й екстралінгвальних чинників, а саме, це схожість мовних одиниць, певний психофізичний стан особистості, нашарування підсвідомого у сфері мовної об'єктивації, неусвідомлюваний суб'єктом вплив на його мову масового узусу [5, с. 253].

До друкарських огріхів відносять пропуск або перестановку букв у середині слова, зайві знаки, пропуск цілого слова, тире замість дефіса або навпаки, дефіс у середині слова, відсутність абзацного відступу і його поява там, де текст друкується цілісно. Вони виникають унаслідок неухважності, або технічного викривлення набору [4, с. 294]. Наведемо декілька прикладів такого зразка: «*Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було **підано** (необхідно піддано – прим. автора) адміністративному стягненню за одне з правопорушень*» [Ч 8 жовтня 2003 р., с. 3], «*На сесії одноголосно затвердили кандидатури, висунуті на присвоєння звань «Почесний громадянин міста Складовськ (необхідно сесії, Скадовськ – прим. автора)»* [Ч 1 жовтня 2004 р., с. 2], «*А ось крісло Катерини зникло ще **під** (треба під час– прим. автора) передачі його нам від музею*» [НД 25 травня 2006 р., с. 4], «*– Ми сюди прийшли не для того, **що** (треба щоб – прим. автора) звільняти одних чиновників і обирати інших, – наголосив Сергій Рибалко*» [НД 11 травня 2006 р., с. 3]. Від друкарських огріхів слід відрізняти помилки, пов'язані з незнанням правил граматики і пунктуації. Помилки такого зразка часто призводять до викривлення повідомлюваної інформації: «*У фіналі ж*

за *омріяне «золото» сперечалися* ФК «*Варварівка*» і «*Агросвіт*» [РП 4 листопада 2006 р., с. 2]. У наведеному реченні лексема «*сперечалися*» вносить певну неясність: футболісти сперечалися за перемогу фізично чи словесно доводили свою перемогу, тому ми вважаємо краще замінити цю лексему на «*змагалися*» (одне зі значень – «намагатися перемогти когось у чомусь; боротися» [1, Т.1, с. 766]), яка більш притаманна до опису спортивних подій.

Неточність передачі «внутрішнього мовлення» у «зовнішнє», непродуманість повідомлення, низький рівень комунікативної компетенції журналіста, а також невмотивоване використання лексики обмеженого вживання пов'язане з ненавмисними помилками. Відхилень від норм у сучасному медіа-тексті, котрий зорієнтовано на подолання мовних стандартів, занадто багато. Кожне мовне відхилення має перевірятися. У ході такої перевірки слід з'ясувати навмисне воно – «запрограмоване», пов'язане з формуванням смислу, чи ненавмисне, тобто є демонстрацією журналістом своєї розкутості, яка є наслідком низької мовної культури, незнанням мовних норм. Ненавмисні відхилення від системи стилістичних, комунікативних і мовних норм слід уважати дефектом, котрий необхідно виправити.

Список літератури

1. Новий тлумачний словник української мови 42000 слів: У 4-х томах / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : вид. Аконіт, 1998.
2. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: підручник / О. Д. Пономарів. – [3-є вид., перероб. та допов.]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
3. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
4. Сметанина С. И. Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века) : научное издание / С. И. Сметанина. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 383 с.
5. Философия / Под. ред. проф. Н. И. Жукова. – 5-е изд., испр. и доп. – Минск : НТЦ «АПИ», 2000. – 352 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Фонетика. Фонологія. Звуковий склад української мови

Ющук І. П. Визначення фонем в українській мові // Українська мова / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2004. – 640 с.

Фізичних звуків, які використовують мовці, є безліч: адже той самий звук, скажімо *a*, може бути вимовлений по-різному, тим більше різними людьми з відмінними органами мовлення. Але, сприймаючи ці фізичні звуки від різних мовців на слух, ми якимось чином кожного разу зводимо їх до невеликої кількості звукотипів — фонем, упізнаємо їх і завдяки цьому ототожнюємо й розрізняємо морфеми, слова та речення, а відтак і закодовану в них інформацію.

Звуки мови — фізичне явище: вони виникають внаслідок коливання повітря; фонемами — ідеальне явище: вони існують у нашій уяві як еталони для розпізнавання звуків (так само, як існують у нашій уяві узагальнені образи яблука, груші, вишні, черешні тощо, завдяки яким ми й розпізнаємо ці плоди).

Скільки ж є фонем в українській мові?

Свого часу відомий мовознавець О. Н. Синявський виділяв в українській мові 12 голосних і 59 приголосних фонем. О. Б. Курило пропонувала вважати самостійними фонемами української мови 12 голосних і 44 приголосні. П. П. Коструба, автор відповідного розділу в академічному виданні «Сучасна українська літературна мова» (К.: Наукова думка, 1969), зіставляючи розрізнявальну здатність певних звуків у різних словах, визначив 6 голосних і 32 приголосні фонемами. На цьому тепер сходяться всі мовознавці, які пишуть про фонемний склад української мови (див., зокрема, видання «Українська мова: Енциклопедія». – К., 2000. — С. 699).

Як же все-таки ми сприймаємо, ототожнюємо й розрізняємо звуки мови?

Людина, орієнтуючись у навколишньому світі, впізнає предмети не за їхнім цілісним образом, а за певними ознаками, прикметами. Наприклад, ту саму людину ми впізнаємо незалежно від того, як вона одягнута, яка в неї зачіска; той самий краєвид ототожнюємо і влітку,

коли все зеленіє, і взимку, коли зелені нема. Так само ми розрізняємо й різні звуки, які чуємо, — не за їхнім суцільними звучанням, а за якимись характерними ознаками, абстрагуючись від особливостей вимовляння їх різними людьми і від навколишніх шумів.

Характерними ознаками для фізичних звуків людської мови є положення органів мовлення під час творення їх. Сприймаючи фізичні звуки чужого мовлення, ми повторюємо в уяві ті самі мовленнєві дії, які виконує мовець, коли промовляє їх. Таким чином, фізичні звуки мови в нашій свідомості протиставляються один одному своїми артикуляційними особливостями. Фізичні звуки з однаковими артикуляційними характеристиками й становлять окремі фонемі, завдяки яким ми ототожнюємо й розрізняємо морфеми, слова й речення.

Кожен **голосний звук** в українській являє собою поєднання чотирьох одночасних мовленнєвих дій.

Перша дія полягає в участі чистого тону в творенні звука. Видихуване повітря, спричинивши дрижання голосових зв'язок, далі проходить без перешкод. Звук, який утворився завдяки коливанню голосових зв'язок, набуває того чи іншого тембру в ротовий порожнині, форму якої змінює язик і яка, таким чином, є змінним резонатором.

Друга дія полягає в напруженні частини язика: 1) передньої (голосні переднього ряду: *е, и, і*); 2) задньої (голосні заднього ряду: *а, о, у*).

Третя дія передбачає піднесення напруженої частини язика в три положення: 1) найнижче (голосні *е, а*); 2) середнє (голосні *и, о*); 3) найвище (голосні *і, у*).

Четверта дія — це: 1) підсилення голосом (наголошені голосні *а, о, у, е, и, і*); 2) непідсилення (ненаголошені голосні *а, о, у, е, и, і*) утвореного звука.

Таким чином, голосні фонемі української мови розрізняються за 8 ознаками:

- 1) за наявністю чистого тону (1 ознака);
- 2) за рядом — передній чи задній (2 ознаки);

3) за підняттям язика — низьке, середнє чи високе (3 ознаки), причому тут враховується не міжнародна класифікація звуків, а відносне положення язика при творенні різних суміжних звуків;

4) за наголосом — наголошений чи ненаголошений (2 ознаки).

Отже, якщо водночас поєднуються такі чотири дії, за яких: 1) виникає чистий тон; 2) напружується задня частина язика; 3) ця частина язика підноситься середньо; 4) звук не підсилюється, — то ми сприйmemo це як звук *o* в слові *обід*. Якщо ж: 1) так само чується чистий тон; 2) напружується передня частина язика; 3) ця частина язика підноситься найвище; 4) звук підсилюється, — то ми сприйmemo це як звук *i* в цьому самому слові. А якщо підсилимо не другий, а перший голосний, то почуємо вже слово *обід*.

Так само за допомогою наголосу розрізняємо іменники *замок* і *замок*, *білизна* і *білизна*, різні частини мови *мала* і *мала*, *коси* і *коси*, словоформи *руки* і *руки*, *голови* і *голови* тощо. Наголос, отже, так само, як і ступінь піднесення язика чи місце напруження його, відіграє розрізнявальну роль. Таким чином, очевидно, О. Н. Синявський та О. Б. Курило мали рацію, коли в українській мові виділяли 12 голосних фонем.

Сплутуються при сприйманні лише ті ненаголошені голосні фонемі, які творяться поруч: *e—и, и—і, а—o, o—у* (чотири пари).

Приголосні звуки так само, як і голосні, являють собою поєднання чотирьох одночасних мовленнєвих дій.

Перша дія полягає в участі тону й шуму в творенні звука і має три можливості: 1) тон переважає над шумом (сонорні: *м, в, н, л, р, й*); 2) шум переважає над тоном (дзвінкі: *б, д, дз, з, дж, ж, г, г*); 3) звук твориться лише за допомогою шуму (глухі: *п, ф, т, ц, с, ч, ш, к, х*).

Друга дія передбачає чотири можливі розташування перепони: 1) на губах (губні: *м, в, п, б, ф*); 2) на зубах (зубні: *д, т, з, дз, с, ц, л, н*); 3) на піднебінні (піднебінні: *р, й, ш, ч, ж, дж*); 4) в задній частині ротової порожнини (задньоротові: *г, к, г, х*).

Третя дія має на увазі три можливі способи подолання перепони: 1) видихуване повітря прориває перепону (зімкнені: *м, б, п, н, д, т, г, к*); 2) повітря проходить крізь щілину (щілинні: *в, ф, л, з, с, г, х*);

3) повітря спочатку прориває перепону, а потім проходить крізь щілину (зімкнено-щілинні: *дз, ц, дж, ч*).

Четверта дія полягає: 1) у непіднятті спинки язика (твердий: *д, т, з, дз, с, ц, л, н, р*); 2) у піднятті спинки язика (м'який: *д', т', з', дз', с', ц', л', н', р', й*).

Таким чином, система приголосних фонем української мови має такий вигляд (*з* — зімкнені; *ц* — щілинні; *з-ц* — зімкнено-щілинні):

За участю тону й шуму	За місцем і способом творення											
	губні		зубні тверді			зубні м'які			піднебінні		задньоротові	
	з.	щ.	з.	з.-щ.	щ.	з.	з.-щ.	щ.	з.-щ	щ.	з.	щ.
сонорні	м	в	н	—	л	н'	—	л'	р, р'	й	—	—
дзвінкі	б	—	д	дз	з	д'	дз'	з'	дж	ж	г	г
глухі	п	ф	т	ц	с	т'	ц'	с'	ч	ш	к	х

Приголосні фонemi української мови розрізняються за 12 ознаками:

1) за участю тону й шуму — сонорний, дзвінкий чи глухий (3 ознаки);

2) за місцем перепони — губний, зубний, піднебінний чи задньоротовий (4 ознаки);

3) за способом творення — зімкнутий, щілинний чи африкат (3 ознаки);

4) за палатальністю — твердий чи м'який (2 ознаки).

Таким чином, в українській мові є 32 приголосні фонemi.

Отже, якщо водночас поєднуються такі чотири дії, за яких: 1) шум переважає над тоном; 2) перепона виникає на зубах; 3) повітря прориває перепону; 4) спинка язика не піднята, — то ми сприйmemo це як звук *д*. Якщо ж: 1) тон переважає над шумом; 2) перепона виникає на піднебінні; 3) повітря проходить крізь щілину; 4) спинка язика піднята, — то ми чуємо звук *й*.

Усі інші ознаки (лабіалізація голосних *у, о*, носовий характер *м, н*, вібрація при творенні *р*, глотковість *г*, латеральність *л*, пом'якшення приголосних перед *і* тощо) — додаткові, супутні. На розпізнавання фонем вони суттєво не впливають, а тільки надають певного забарвлення окремим звукам.

Треба мати також на увазі, що один звук може передавати дві фонemi (наприклад, довгі звуки *с'*: і *ц'*: у словах *вчишся, вчиться*]

передають кожен відповідно по дві фонemi *шс'* і *т'с'* — в українській мові є довгі звуки, але довгих фонем нема); звук може не вимовлятися, випасти, але фонему ми домислюємо (слово *усний*, у якому випав звук *т*, ми все-таки, незважаючи на це, сприймаємо як похідне від *уста*, а не від *ус*).

Основні ознаки фізичних звуків сприймаються не розрізнено, не окремо, а в комплексі й одночасно і в словах — тільки так вони інформують про фонemi. Усе ж інше (особливості голосу мовця, індивідуальний тембр, деякі особливості промовляння звуків, навколишній шум) мовнослуховий аналізатор відсікає як несуттєве. Тому люди, які розмовляють однією мовою, й можуть розуміти одні одних.

Голосні звуки	Приголосні звуки			
	Тверді		М'які	
	Дзвінкі	Глухі	Дзвінкі	Глухі
[а]	[б]	[п]	—	—
[о]	[в]	—	—	—
[у]	[г]	[х]	—	—
[е]	[ґ]	[к]	—	—
[и]	[д]	[т]	[д']	[т']
[і]	[дз]	[ц]	[дз']	[ц']
	[дж]	[ч]	—	—
	[ж]	[ш]	—	—
	[з]	[с]	[з']	[с']
	—	[ф]	—	—
	[л]	—	[л']	—
	[м]	—	—	—
	[н]	—	[н']	—
	[р]	—	[р']	—
	—	—	[й]	—

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7

Орфоепічні норми української літературної мови

Поняття про орфоепію та її функції.

Орфоепія – це розділ науки про мову, що вивчає систему норм літературної вимови.

Предметом вивчення орфоепії є:

- звукові особливості мовлення (усне мовлення розглядається не взагалі, а тільки з погляду його відповідності сучасним літературним нормам);
- правильна вимова звуків мовлення (голосних і приголосних);
- правильна вимова звукосполучень;
- правильна вимова окремих слів і їх форм.

Сучасні норми української орфоепії склалися історично на основі вимови, властивої середньонадніпрянським говорам.

Практичне значення орфоепії винятково важливе, оскільки дотримання орфоепічних норм, як й інших літературних норм, удосконалює мову як засіб спілкування, полегшує обмін думками. Унормована вимова є однією з ознак культури мовлення.

Основні функції орфоепії:

- виявити наявність нормованої артикуляційної бази;
- навчити правильно вимовляти звуки й інтонувати звуковий потік.

Орфоепічні норми – це правила вимови голосних, приголосних звуків, звукосполучень у мовленнєвому потоці. Дотримання цих норм забезпечує безперешкодне сприймання виголошеного тексту, не допускає спотворення змісту слів і речень.

Порушення норм орфоепії можуть зумовлюватися:

- впливом правопису на вимову;
- тиском діалектних фонетичних систем;
- взаємонакладанням орфоепічних норм за умов двомовності.

Становлення української літературної вимови безпосередньо пов'язане з загальним процесом формування української літературної мови, що ускладнювався прямими заборонами, а отже, відсутністю

цілого комплексу соціолінгвістичних передумов, необхідних для динамічного розвитку багатой на функціональні стилі, унормованої літературної мови. Однак завдяки діяльності прогресивних українських письменників та культурних діячів орфоепічні норми української літературної мови в основних своїх рисах склалися в другій половині ХІХ ст., хоч і не закріпилися на всіх українських землях.

Евфонічні засоби української мови.

Яскраво вираженою ознакою естетики української мови є евфонічність, тобто саме привабливий акустичний лад її. Чи це розмовна або й розмовно-побутова мова, художньо-епічна розповідь чи пейзажний опис, художньо-психологічна характеристика чи емоційно схвильоване мовлення, публіцистичний виступ чи ділова документація, або навіть приватний лист – скрізь однаковою мірою діє закон милозвучності. Він проявляє себе, коли ми говоримо і коли пишемо. І його родовід, безперечно, починається в живому мовленні народу.

Краса звучання мови полягає насамперед у злагодженості звуків, звукосполучень і цілого мовного потоку, в ретельному униканні важкого для вимови і неприємного для слуху скупчення звуків. Які ж струмки вбирає в себе та течія, що називається милозвучністю української мови? Які фонетичні елементи створюють її?

Основні випадки чергування у – в, і – й

Тут передусім треба вказати на евфонічне чергування звуків. Для забезпечення милозвучності мовлення відбувається чергування прийменників **у – в** та сполучників **і – й**.

Прийменник і префікс **в** та сполучник **й** уживаються для того, щоб уникнути збігу голосних:

1) між голосними звуками: *Катря причинила двері, й Орісі вже трудно було почути, про що вони сперечаються.*

2) після голосного перед приголосним (крім **в, ф, хв, льв, тв, св**): *Вони зустрілися в Києві.*

3) на початку речення перед голосним: *В оселі затишно й урочисто.*

Прийменник *і* префікс *у* та сполучник *і* уживаються для уникнення збігу приголосних:

1) між приголосними звуками: *Я згадую вогник у тихій тривозі і рідну хатину свою.*

2) після голосного перед приголосним: *Марево веснування тремтить над деревами і завжди тримає у собі бентежну природу.*

3) незалежно від закінчення попереднього слова перед наступними **в, ф, хв, льв, тв, св**: *Підійшов і, хвилюючись, обійняв її. Поїхав у Фастів.*

4) на початку речення перед приголосним: *Усе неможливе було для Пророка можливим. Усе нездійсненне – здійсненним.*

5) після паузи (на письмі – коми, крапки з комою, тире, двокрапки тощо): *Настає урочий час – і стирає з очей полуду ляку, пробуджує пам'ять.*

У – В не чергуються:

1) у словах, що вживаються тільки з **у** або **в**: *взуття, влада, уособиця, уява, установа*, а також у словах, де зміна **у** та **в** пов'язана зі зміною значення: *вклад – уклад, вправа – управа, вступ – уступ, вдача – удача*;

2) у власних назвах та словах іншомовного походження: *Владивосток, Врубель, Уельс, уїк-енд.*

І – Й не чергуються:

1) при зіставленні понять: *сучасне і минуле, добро і зло, батьки і діти*;

2) перед словом, що починається звуком **й** із будь-яким наступним голосним: *пшениця і ячмінь, Марія і Йосип, каша і юшка.*

Вимова і написання префіксів з– (зі-, с-)

Для милозвучності мовлення після кінцевого приголосного префікса перед коренем, що починається двома приголосними звуками, з'являється голосний звук [і], тобто префікс видозмінюється: **розі-, піді-, віді-, зі- (ізі-)**: *розірвати, підібрати, відімкнути, зіставити, ізігнутий.*

Префікс **с-** пишеться лише перед глухими приголосними **к, п, т, ф, х**: *скошлатити, сфабрикований, спочинок, стьмарений, сховатися.*

Префікс *з-* пишеться перед усіма іншими буквами: *зцілення, зняковіти, загітувати.*

Зверніть увагу! *Зсадити, зсутулитись, зсохнути, але ссавці, ссати.*

Основні правила української орфоепії

Голосні

Звуки	Вимова	Приклади
Усі наголошені, а також [а], [і], [у] завжди в усіх позиціях	Чітко й виразно (не скорочуються, не переходять в інші звуки)	Вечір [ве ч'ір] Молотити [молоти ти] Мороз [моро з]
[о] ненаголошений перед складом з наголошеним [у], [і]	Нечітко, з наближенням до [у]: [оу]	Голубка [гоулу бка] Кожух [коужу х] Тобі [тоуб'і]
ненаголошений [е] ненаголошений [и]	Нечітко, з наближенням до [и] - [ен] з наближенням до [е] - [не]	Перон [пеиро н] Листок [лиесто к] Весна [веисна]

Приголосні

Звуки	Вимова	Приклади
Приголосні перед голосними і в кінці слова	Вимовляються чітко	Дуб [ду б]
[ж], [ч], [ш], [дж], [б], [п], [в], [м], [ф], [г], [к], [х], [г]	завжди твердо, напівном'якшено тільки перед <i>і</i>	Степ [сте п] Довідка [до в'ідка]
Дзвінки перед глухими	вимовляються дзвінко; оглушується тільки [г] та префікс <i>з-</i>	Рибка [ри бка] Вогко [во хко] Зсунув [с:у нув]
Глухі перед дзвінкими	Вимовляються як парні їм дзвінкі	Боротьба [бород ба]
[дж] та [дз]	неподільні, злиті звуки (афrikати)	Джем [дже м] Дзвінок [дзвіно к]
[д], [т], [з], [с], [дз], [ц], [л], [н]	Перед м'якими вимовляються м'яко	Пісня [п'іс н а]

Орфоепічні словники

Орфоепічні словники є довідниками з правильної літературної вимови і нормативного наголосу. У словниках цього типу слова або їх частини, вимова яких не збігається з написанням, подаються в транскрипції.

- Приклади орфоепічних словників:
  - Українська літературна вимова та наголос: словник-довідник / За ред М. А. Жовтобрюха. – К., 1973.
  - Орфоепічний словник / Уклад. М. І. Погрібний. – К., 1984.
  - Орфоепічний словник української мови: В 2 т. / Уклад.: М.М.Пещак та ін. – Т. I. – К., 2001.

вйконання [vʲɪkɔnɑnˈɑ] (з указівкою на закінченість дії) Δ доповіли про вйконання плану; боремося за вйконання плану

виконання [vɪkɔnɑnˈɑ] (з указівкою на незакінченість дії) Δ виконання плану йде успішно; виконання обов'язків

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8

Графіка та орфографія української мови

З історії письма. Писемне мовлення як матеріальне втілення мислення людини. Неалфавітні види письма. Піктографічне письмо. Ідеографічне письмо.

Неоцінним здобутком людства, його супутником і свідком з найдавніших часів є письмо – могутній стимул прогресу людського суспільства.

Протягом тисячоліть люди набували знань, вивчали навколишній світ, узагальнювали практичний досвід. Та щоб онуки скористалися здобутками дідів і прадітів, треба було знайти спосіб зберігання досвіду попередніх поколінь. Виникає потреба фіксації людської думки, здійснити яку можна лише за допомогою певної системи умовних знаків – за допомогою письма.

Кожна епоха приносить свої винаходи і відкриття. Найбільшим винаходом людства було письмо. **Письмо** – своєрідна графічна система закріплення мови на будь-якому матеріалі (камені, папірусі, папері та ін.) за допомогою умовних знаків з метою збереження та передачі змісту мови в просторі та в час. Писемні знаки дали людям можливість зберегти істинні знання, тобто записана мова дозволяла звернутися до відсутнього, передати інформацію на будь-яку відстань і зберегти її на досить тривалий час, донести досвід одного покоління іншим. Адже саме завдяки написаному слову люди збагнули і своє місце в ньому. Кожен народ іде своїм шляхом до створення писемності. Та етапи розвитку письма в усіх народів земної кулі приблизно однакові.

Первісні люди, щоб запам'ятати місце перебування, напрям руху мисливців, сигналізувати про наявність якихось предметів або істот на тому чи іншому шляху місці, використовували зламані гілки дерев, укладені в певному порядку стріли, камінці тощо. Це були перші спроби людини передати повідомлення за допомогою **мнемонічних знаків**. Ці знаки – лише перший крок до письма, підготовчий ступінь у процесі його становлення. Часто самі речі не

означали нічого, а використовувались як умовні знаки. Це було **умовне** або **предметне** письмо.

Можна визначити 5 основних етапів розвитку писемності, які включають первинні типи писемності, піктографію, ідеографію (або логографію), силабічне (складове) письмо і фонетичне письмо, хоча в конкретних системах писемності ці типи існують, як правило, не в чистому виді, а доповнюючи один одного.

Первинні типи писемності: зарубки на камені або надрізи на дереві (**паличне письмо**) для підрахунків та передачі відповідної конкретної інформації; **предметне** – для передачі інформації використовувались різні предмети, які символізували певні поняття: стріли – війна, зелена гілка – мир і т. п.; **вузликове письмо кіпу** (використовувалось у інків) – застосовувались мотузки різного кольору і розміру з вузликами. Значення мало все: кількість вузликів, їх розмір, конфігурація, колір, місце на мотузці й т. ін. Близьке до нього письмо **вмпум** – **стрічка** сплетена із шнурів з нанизаними художніми раковинами, було розповсюджене в деяких племенах Північної Америки і Африки.

Головним недоліком всіх первинних типів письма було те, що їх важко було зрозуміти непосвяченому, і потрібен був тлумач, який знав зміст інформації і міг його розкрити. Крім того, примітивність такого письма заважала вираженню абстрактних понять, емоцій, почуттів властивих людині.

Нинішня, звична нам система письма розвинулась не з предметного чи вузликового, а з піктографічного, тобто малюнкowego письма, яка теж застосовувалась в давнину для передачі відомостей.

Піктографія (лат. «pictus» – малювати, намальований, «grafo» – пишу) оперує не буквами, а малюнками, піктограмами, кожна з яких графічно зображує не звук мови, як в сучасних системах, а конкретний предмет або явище, а то й їх комплекс. Піктографія не потребує від сприймаючого її якоїсь особливої грамотності. Більш того, вона може бути однаковою зрозумілою людям, що розмовляють різними мовами. Завдяки конкретності вираження думок, простоті і наочності малюнкowe письмо вживається і сьогодні в дорожніх знаках, на трансформаторній будці, аптечному ярлику.

Ідеографія (логографія). Піктографічний малюнок починає розпадатись на складові елементи образні знаки які означають вже окремі поняття, слова; розміщувалися вони не у відповідності з вимогами картини, а у відповідності з логікою думки; комбінації цих знаків складали вже не малюнок, а текст. Такою була основна структурна зміна, внаслідок якої малюнкове письмо переросло в логографічне або ідеографічне («idea», «logos» –думка). Ще одна тенденція, характерна для цього періоду – зростаюче спрощення, стилізація, схематизація піктограм, які поступово втрачають зображувальний елемент і перетворюються на умовні знаки, графічні символи, логограми або ідеограми. Логограми відрізняються і від піктограм, і від букв. Для неї необов'язкова схожість із символізуємим предметом. Але вона не має відношення і до фонетичного, звукового складу слова, відображаючи його лише зміст. Ідеограми могли означати вже не лише предмети, а й їх ознаки, дії, наприклад: зображення ніг – йти, ходити, око з хвилями знизу – плакати, заячі вуха – боягузливий.

В наші дні ідеографія все ще використовується: логографічними знаками є цифри, позначення хімічних елементів, алгебраїчні символи, деякі дорожні знаки. Позитивні якості ідеограм – кратність, зрозумілість кожному, хто знає смисл ідеограми, незалежно від мови. Негативні: за кожним поняттям повинен бути закріплений окремий знак. В китайській писемності, наприклад, нараховується до 50-ти тисяч ієрогліфів-логограм.

Єгипетські ієрогліфи. Відомо, що Єгипет у давні часи був країною досить високої культури. В III тисячоліття до н.е. рабовласницька держава на берегах Нілу досягла свого найбільшого розквіту. Розвиток промисловості, особливо деревообробної і гончарної її галузей, сприяв формуванню трудових і культурних навичок. Подальший розвиток культури зумовив появу в Єгипті письма, що являло собою спрощені, але досить виразні зображення живих істот і речей. Такі зображення називаються **ієрогліфами**. Ієрогліфи, на відміну від сучасних букв, позначали цілі поняття, а не звуки. Спочатку, десь за 4000р. до н.е., єгиптяни висікали ієрогліфи на камені, а згодом вже писали (малювали) їх на стінах храмів,

статуях богів тощо. Ієрогліфічні написи робили зверху вниз, а найчастіше справа наліво. Письмо було привілеєм жерців та панівних класів, і лише після застосування безпосереднього попередника сучасного паперу – папірусу воно стало надбанням народних мас. Треба сказати, що єгиптяни були підготовлені до писання на папірусі, бо вже писали на шкурах та інших придатних для цього матеріалах.

Папірус – це болотна рослина, заввишки до 4-5м, що росла в дельті р. Нілу.

Щоб виготовити матеріал для писання, стебла папірусу розрізали на смужки і склеювали, накладаючи одна на одну.

Писали на папірусі за допомогою паличок з загостреними кінцями чорною рідиною, виготовленою з соків рослин, та фарбами, переважно червоного кольору, а інколи золотом і сріблом. Написи робили окремими невеликими стовпчиками, бо звичайно папірус був чималої довжини і довгий напис важко було б читати. Потім полотно папірусу намотували на тонке держальце (до держальця прикріплювали ярлик із назвою книги. Цей ярлик називали **титул юс**. Звідси й назва титульної сторінки) й утворювали сувій – книгу. Зберігали сувої в шкіряних полотняних або дерев'яних футлярах, які називали **біблос**. Книги у вигляді сувоїв робили також в стародавньому Римі і в Китаї. Звивали у сувій не тільки рукописну, а й (після винайдення книгодрукування) друковану книгу. Проте досить рідко Найстаріша в світі друкована китайська книга у вигляді сувою – це «Діамантова Сутра» (868 р.н.е.).

Із застосуванням папірусу як матеріалу для письма змінюється зовнішня форма і зміст ієрогліфів. Поступово значення ієрогліфів як ідеографічного письма – позначення понять, предметів – замінюється фонетичним (звуковим) письмом. Для цього єгиптяни склали алфавіт з 24 букв, в якому не було голосних. З переходом на папірус переписувачі спочатку копіювали ієрогліфи, висічені на камені, а згодом стали скорочувати й поліпшувати деякі знаки. Так виробилось якісно нове ієратичне (священне) письмо. Сфера його впливу було досить широка й охоплювала всі сторони суспільно життя. В епоху занепаду Єгипту як держави (близько V ст. до н.е.) тут виникає демотичне письмо, більш спрощене і пристосоване до швидкого

писання. Далі, коли Єгипет втратив незалежність, національна мова і письмо швидко занепадають, поступаються перед грецьким і латинським. З III ст.н.е. грецька мова та алфавіт в Єгипті остаточно перемогли.

Стародавні ієрогліфічні написи були давно відомі в Європі. Ще римські імператори вивозили з Єгипту монументальні пам'ятки для прикрашання своєї столиці. Єгипетські обеліски, вкриті ієрогліфами, стояли на площах Рима, Константинополя, але ніхто не міг прочитати написи на них.

Ключем до розкриття – таємниці ієрогліфів стала **білінгва** (білінгвом називається археологічна знахідка, за допомогою якої можна прочитати невідомий ієрогліфічний напис) – двомовний напис, висічений на відомому розетському камені, що зберігається тепер у Британському музеї в Лондоні. Історія цієї знахідки така. В 1788 р. солдати експедиції армії Наполеона, копаючи траншеї біля Розети, недалеко від Олександрії, наткнулись на загадковий камінь. У верхній його частині було висічено ієрогліфічний текст, нижче наводився різновид єгипетського письма, так зване демотичне письмо, а внизу був напис грецькою мовою. Текст, як про те свідчив грецький напис, належав до періоду царювання Птолемея, у (204–1881рр. до н.е.) і був постановою жерців на честь царя. В останньому рядку вказувалось, що ухвалено написати цей текст двома мовами. Не було сумніву, що грецький текст є перекладом з єгипетського. Але довгий час вчені, прочитавши грецький текст розетського каменя, не могли прочитати єгипетські ієрогліфи. Це пощастило зробити французькому досліднику Ф. Шампольону (1790–1832), який крім класичних мов, знав також старосврейську, арабську і коптську. Мовна ерудиція й добрі знання історії і культури Єгипту допомогли Шампольону прочитати текст, написаний ієрогліфами.

Вивчаючи розетський камінь, Шампольон звернув увагу на те, що деякі єгипетські знаки обведені рамками. В грецькому тексті на тому ж місці в рамці стояло ім'я правителя елліністської династії Птолемея. Шампольон прочитав тільки один напис, то він не був упевнений у достовірності свого припущення. І тут на допомогу прийшов щасливий випадок. У 1815 р. на острові Філе знайшли

другий двомовний напис, в якому крім імені Птолемея, було ще ім'я Клеопатри. Читаючи своїм методом ієрогліфічні написи царських імен, Шампольон розкрив значення старих і нових знаків єгипетського письма. Так йому пощастило прочитати грецькою та єгипетською мовами імена царів Тутмоса і Рамзеса, а значення коптської мови допомогло прочитати деякі єгипетські слова. Він встановив також, що єгиптяни поруч з написами ставили так звані гермінативні зображення, які вказували, до якого класу явищ належить дане слово. Імена єгиптяни писали окремими буквами, які читались порівняно легко, а всі інші написи нагадували сучасні ребуси, де різні знаки означали чи ціле слово, чи окремі склади, чи просто букви. Дослідник уклав граматику стародавньої єгипетської мови.

Клинопис

Клинопис був поширений в стародавніх країнах Малої Азії та Месопотамії. Залежно від особливостей мови народів, що заселяли ці території, існувало кілька видів клинопису, відомих зараз під загальною назвою шумерсько-вавілоно-ассирійського письма. Клинописом користувався і народ найстарішої на території Радянського Союзу держави Урарту (IX–VI ст. до н.е., територія сучасної Вірменії).

Це письмо являло собою риси що їх наносили дерев'яним різцем на м'які глиняні плитки. Похило поставлений різець при втискуванні в глину утворював у ній характерні клиноподібні заглибини. Щоб зберегти плитки з текстами від руйнування, їх обпалювали.

В руїнах палаців ассирійських та вавилонських царів збереглися цілі бібліотеки таких плиток.

У 1800р. молодий учитель Геттінгенської (Німеччина) гімназії Георг Фрідріх Гротефенд (1775–1853) спробував розшифрувати клинопис. Розглядаючи клинописні пам'ятки перських царів, він помітив, що деякі слова на всіх пам'ятках повторюються багато разів. Поділити суцільний текст на окремі слова він міг завдяки косому словодільному клину. Гротефенд, вирішив, що початкові рядки становлять царський титул і що найчастіше повторюється слово

“цар”. Пригадавши імена перських царів Кіра, Дарія, Ксерокса і Артаксеркса, дослідник спробував поставити на місце клинописних знаків букви. За кількістю букв до незнайомого слова підійшло староперське «Даривуш», що в перекладі означає “Дарій”. Так розкрилась перша таємниця написів. Дотепними порівняннями і міркуваннями Гротефенд прийшов до певних висновків про зміст цих написів. Але він не знав стародавньої перської мови, а тому зіставлення царських імен і титулів могло дати лише умовні результати, бо середньовічна перська мова дуже відрізнялася від стародавньої. З 18-20 букв, визначених Гротефендом, правильними були тільки десять, однак на той час це можна було вважати великим досягненням. У Гротефенда знайшлося багато послідовників. Особливий успіх у розшифруванні клинописних пам’яток випав на долю Генрі Роулінсона, англійського офіцера, який служив у перській армії. Біля Карманшака, на високій Бісутунській скелі, він знайшов великий клинописний текст із зображенням Дарія, до якого підводять бунтівників. Під зображенням був тримовний напис на чотиреста рядків. Спочатку – перський напис, далі – напис, виконаний двома іншими клинописними системами.

Ця знахідка містила кілька десятків власних імен, що дало Роулінсону багатий матеріал для ознайомлення зі староперським письмом і мовою, а отже, змогу прочитати незнайомі досі тексти.

Вчені знайшли спосіб читання стародавніх рукописів за допомогою електронної обчислювальної машини. Сибірські математики використали цю машину для розшифрування письма древніх майя, що багато віків тому населяли територію Центральної Америки.

Китайське письмо

Великий внесок у світову культуру зробив китайський народ. Задовго до європейців китайці знали про особливості чорнила, значення паперу, розкрили користь письма. Перші китайські писемні пам’ятки – це ієрогліфічні написи, висічені на камені, металі, дереві та кістках тварин, написані на шовку, шкірі тощо. Спочатку гостре металеве вістря, а згодом змочена у фарбі дерев’яна паличка заміняла пензель.

Перші пам'ятки китайського письма, виконані малими ієрогліфами (цзя гу вень), вирізьблені на панцирах черепах, лопатках корів, оленячих рогах. Китайські ієрогліфи утворилися внаслідок розвитку первісного китайського письма у вигляді зображень різних речей – піктограм. На території провінції Аньян знайдено кілька десятків написів на кістках жертвних тварин і панцирах черепах. Вони розповідають про знаменні події, називають імена визначних діячів тієї епохи (приблизно 1400-1000рр. до н.е.). Найстарішою відомою писемною пам'яткою є написи, зроблені на десятиох кам'яних барабанах біля головної брами пекінського храму Конфуція. Більш пізніми письмовими пам'ятками, що дійшли до нас, є вузькі дерев'яні або бамбукові дощечки з ієрогліфічними текстами, вирізьбленими різцем або виконаними природними барвниками – чорним лаком, виготовлені із соків дерев, чи тушшю, виготовленою з графіту. Туш із сажі, яку одержували, спалюючи соснове дерево, почали виготовляти в епоху другої, або Східної Ханської династії (25-220 рр. н.е.).

На бамбукових дощечках завдовжки один-два китайських фути (китайський фут дорівнює 0,32 м) вміщували один вертикальний рядок на 30-40 ієрогліфів. Такі дощечки, скріплені вірьовкою в кілька паралельних рядків, називали “це”. В сучасній китайській мові “це” означає “том”, “папка”, “реєстр”.

Вага навіть кількох таких дощечок була досить великою. Розповідають, що в період Чжаньго (V-III ст. до н.е.) жив один учений. Книги, які він брав з собою на час подорожі, ледве вміщувались на п'яти возах. Від цього пішов вираз “вченості возів на п'ять”, що характеризує вчену, ерудовану людину.

Можете собі уявити, скільки б важила сучасна книга, скажімо, та, що зараз перед вами, переписана на бамбукові дощечки! Цілком природно, що для зручності користування книгою потрібний був інший матеріал для її виготовлення. Таким матеріалом у Китаї виявився шовк, який почали вживати для письма ще задовго до н.е. Застосування шовку, в свою чергу, зумовило перехід до використання волосяного пензля. Писали знов-таки тушшю. Легку й еластичну книгу тепер зивали в сувої і називали “цзюань” (сувій). Цей термін

закріпився в китайській мові для позначення частини книги чи розділу.

Такі книги в ілюстраціях, зображеннями дракона і фенікса-символів імператора та імператриці – знайдені в гробницях періоду Чжаньго. Зрозуміло, що книга на шовку була зручніша, але дорожча. Потреба в дешевому, придатному для письма матеріалі, ставала всі необхіднішою. І в 105р. н.е. в Китаї з'явився папір, який поступово поширився на Захід. З часу винайдення в Китаї пензля (близько 200 р. до н.е.) і застосування шовку, а далі й паперу, як матеріалу для письма, в характері китайського письма сталися значні зміни і кількість застосованих знаків ієрогліфічного письма збільшилась.

Китайці писали переважно зверху вниз, вертикальними стовпчиками, справа наліво. Перше слово на сторінці завжди буває крайнім вгорі праворуч, останнє – внизу ліворуч.

Фінікійський алфавіт

Кожна система давнього письма мала велику кількість знаків, і їх можна було читати по-різному, що, звичайно, було незручно. Невпинний розвиток культури сприяв подальшому поліпшенню старих форм письма.

За докорінні зміни в письмі людство завдячує фінікійцям, стародавнім суднобудівникам мореплавцям; вони десь у XIII ст. до н. е. створили так звану фонетичну систему письма. Фінікійці жили на вузькій смузі середземноморського узбережжя вздовж Ліванського хребта.

Фінікійці високо оцінили ті вигоди, які дало письмо єгиптянам і вавілонянам. Запозичивши в них письмо і вдосконаливши його, вони створили своє алфавітно-фонетичне. Від перших фінікійців запозичили звукову систему і форму букв, від – других прямокутні ліній. Голови, будинки та інші зображення у фінікійців перетворюються в скорописні знаки. Найстаріший зразок фінікійського алфавіту, що складається з 22 букв (лише приголосні), – це напис, виявлений французом Монтетом у м. Біблісі в 1923р. на саркофагу царя Ахірама. Час написання – кінець XII ст. до н.е.

Фінікійське письмо вплинуло на стародавнє грецьке. Про це свідчить той факт, що назви грецьких букв – фінікійського

походження. Слово “абетка” утворилася від злиття двох перших грецьких букв – альфа і бета, які відповідають фінікійським алеф і бет. Алеф означає “бик”, бет – “дім”.

Істотним недоліком фінікійського алфавіту було те, що він не мав голосних букв. Першими ввели в свій алфавіт голосні букви стародавні греки.

Грецький алфавіт

Походження грецького алфавіту пов'язують з легендою про фінікійського мореходця Кадме, який, спинившись на острові Фера (тепер Санторін), навчав греків письма. Користуючись фінікійським алфавітом, ми без особливих труднощів можемо прочитати найстаріші грецькі написи, знайдені на острові Санторін. Як бачимо, назва місця, де вони були знайдені, і місця, згадуваного в легенді про мореходця Кадме, одна й та сама. Отже, фінікійські купці, що мали торговельні зв'язки з цим островом, були першими, хто завіз сюди письмо.

Найпоширеніша стара форма грецького алфавіту відома під назвою дорійського алфавіту. В ньому ще не було голосних.

У перехідний період у Греції існувало письмо, що мало назву бустрофедон. Його особливістю було певне розташування букв і рядків. Перший рядок тексту читався справа наліво, другий – навпаки, тобто – зліва направо, третій знову справа наліво і так до кінця тексту. При цьому форма букв пристосовувалась до напрямку письма. Бустрофедонний спосіб проіснував недовго, і греки почали писати всі рядки зліва направо.

Загальновідомими є східно грецький алфавіт (з якого виникло грецьке письмо, що дійшло до нас) і західно грецький, що був поширений в кількох провінціях Греції, у південній Італії і на острові Сицилії. З цього алфавіту згодом виникла латиниця.

Починаючи з 403р. до н.е. афіняни вже користувалися так званим нормальним шрифтом і мали новий доповнений алфавіт, що складався з 24 букв. Цей алфавіт поступово замінив усі місцеві його різновиди і став національним. Писали пензлем або спеціальною паличкою.

На базі грецького алфавіту виник латинський. Греки, як відомо, задовго до нашої ери колонізували Італію і заснували там свої міста. Племена, що населяли Італію, воювали з колонізаторами, але разом і з тим і запозичили їхню культуру. Першими засвоїли західно грецький алфавіт етруски. Їх алфавіт, що складався з 19 букв, був основою, на якій виник латинський алфавіт, яким досі користується більшість народів світу.

Латинський алфавіт

Латиниця стала письмом могутньої держави – Римської імперії. Найдавнішим відомим текстом, написаним латинським алфавітом, вважається напис на золотій пряжці, зроблений приблизно в 600 р. до н.е. Спочатку римляни, як і греки, писали великими прямими (заголовними) буквами. Згодом виникла форма похилого письма (курсив). Почали розрізняти великі (заголовні) і малі (рядкові) букви.

Племена римської провінції, прийнявши грецький алфавіт, змінили його і, пристосувавши до потреб своєї мови, розвинули у власний алфавіт. Стриманим формам букв грецького алфавіту вони надали округлих форм і створили небачений досі досконалий алфавіт. Капітальний шрифт, що дійшов до нас, є прообразом сучасних шрифтів (антикви), класичного письма народів Заходу. Залишки його зберігають написи на арці Тіта і колоні Трояна в Римі.

Але з латинським алфавітом сталося те саме що й з латинською мовою після загибелі Римської імперії. В романських країнах ця мова перетворилася на діалекти, а римські шрифти були пристосовані до умов і потреб народу, який їх запозичив.

У міру того як у європейських народів вироблялись національні шрифти і письмо, виникла потреба пристосувати латинь до вимог різних літературних мов. У латинський алфавіт додатково вводяться злиті знаки (лігатури) і діакритичні, що символізують інше звучання букви.

Східнослов'янське письмо.

Кирилиця і глаголиця.

Виникнення письма має надзвичайно важливе значення в історії будь-якого народу. Це одне з найістотніших знарядь культури, яке в просторі і часі розширює функціонування мови. Проблема

виникнення письма у східних слов'ян дуже складна і досі не розв'язане. Протягом багатьох років учених цікавлять такі питання; коли і як народилася слов'янська писемність, слов'янська абетка і чи мали наші предки до цього якісь писемні знаки ?

Тривалий час побутувала думка, що наша писемність з'явилася лише після хрещення Русі. Коли з Візантії та Болгарії прийшли на Русь богослужебні книги. Проте у багатьох місцях, де колись селилися наші пращури, особливо у Північному Причорномор'ї, археологи не раз знаходили на кам'яних плитах, нагробках, амфорах таємничі, незрозумілі знаки. Але питання про існування писемності в ті давні часи залишається відкритим.

Перший історик давньої слов'янської писемності болгарський книжник, учений чернець Чорноризець Храбр, який жив у X ст. при дворі болгарського царя Симона, у книзі “Про письмена” розповідає про два етапи розвитку слов'янського письма. Перший - коли слов'яни ще були язичниками, отож користувалися рисками й зарубками.

Другий етап – після прийняття християнства, коли вони почали писати римськими й грецькими письменами. Але було це письмо “без обустроєнія”, тобто є пристосоване до слов'янської мови.

І так було до тих пір, поки великими просвітителами слов'ян – братами Кирилом і Мефодієм, монахи з Македонії, не був створений алфавіт.

Кирилицю (від імені старшого з них Кирила) утворено на базі грецького алфавіту з урахуванням слов'янських мовних особливостей. Для відтворення всіх звуків, що існували в грецькій і в слов'янській мовах, вони взяли букви з грецького алфавіту, а для передачі суто слов'янських звуків, яких немає в грецькій мові, запозичили букви з інших східних алфавітів.

Кирилиця складається з 43 букв, враховувала й правильно передавала фонетичний склад слов'янської мови.

Букви цього письма мали не тільки звукове, а й числове значення, тобто вживались і для позначення цифр.

Кириличний алфавіт з XI ст. широко застосовується в духовній і світській літературі східних слов'ян. Від давньоруського періоду його

успадкували всі три східнослов'янські народи: український, російський, білоруський. В історії кириличного письма розрізняють такі періоди: устав, півустав, скоропис, в'язь. У середині XVI ст. у східних слов'ян виникає друкарство та духовний алфавіт, створений з окремими змінами на основі півуставного письма. Перша датована книга під назвою "Апостол", була надрукована в Москві в 1564р., в Україні (Львові) – у 1574р друкарем Іваном Федоровим. У 1708р. за реформою, проведеною Петром I, старий друкарський був замінений у світській літературі гражданським шрифтом. Внаслідок реформ було спрощено правопис і змінено склад алфавіту. З XVIIIст. гражданський шрифт поширився в Україні і нині кирилиця в основі нашого алфавіту.

Проте в кирилиці була одна суттєва вада: вона містила шість грецьких букв, зайвих при передачі слов'янської мови.

У слов'янських народів, особливо тих, що жили на Балканах, вживалося ще одне письмо, так звана глаголиця, букви якої значно відрізнялись від букв кирилиці.

У глаголичному письмі було на три букви менше, ніж у кирилиці, а в більш ранньому – 38-39букв. Збігаючись із кирилицею в алфавітному складі та розміщенні, звуковому значенні не в назвах букв, глаголиця різко відрізнялася від неї складним накресленням знаків. Букви глаголиці вживали і для позначення чисел. Перші 9 букв означали одиниці, наступні 9 – десятки і ще 9 – сотні. Тисячу в глаголиці позначала буква червь. Для виділення цифрового значення букви над нею зображували коротку хвилясту лінію – "титло", а по обидва боки ставили крапки.

Букви глаголиці нагадували якесь химерні закрутки, петлі та інші складні фігури.

Походження букв досі викликає запальні суперечки. І цілком природно. Якщо є букви вони, хай навіть складні, значить, вони на щось схожі. Тільки ось на що?

Для порівняння кириличного і глаголичного письма наводимо ключ.

У стародавній Русі писали переважно кирилицею.

Кириличне письмо, або церковнослов'янське чи старослов'янське, як пам'ятка існує й досі. Останньою книгою цивільного змісту, надрукованою у 1703р. старослов'янським алфавітом, була “Арифметика” Магницького. На той час вона являла собою енциклопедію математичних і природних знань. Але на півуставний старослов'янський шрифт і великий формат надавали цьому підручникові вигляду церковної книги. Старослов'янським шрифтом було надруковано у 1703р. і першу російську газету “Відомости”.

Російський та український алфавіт

На початку XVIII ст. було розроблено новий російський алфавіт, більш зрозумілий і близький народові. В новому алфавіті було краще графічне зображення букв, зникли титли (позначки над скороченими словами) і непродуктивні, мертві букви омега, ксі, пси, та ін. В березні 1708р. вийшла в світ перша російська книга, надрукована новим шрифтом, під назвою “Геометрія словенського землемерія, издається новотипографским теснением в царствующем граде Москве”. Цим шрифтом у 1711р. в Петербурзі друкували і російську газету.

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила нову еру в розвитку письма і друкарства. Одним з перших декретів Радянської влади був декрет про реформу російського правопису. Ця реформа вносила зміни до складу російського алфавіту і до правил орфографії. Були виключені з алфавіту букви, що повторювали одна одну, а саме “Ъ” (ять), “О” (фіті) та “Г”.

Найбільше пам'яток літературної української мови написано чи надруковано кирилицею, незначна ж частина творів була написана латинським алфавітом, який намагалася нав'язати українському письменству у XVII сторіччі польська шляхта і католицьке духовенство.

Становлення українського алфавіту підготував у свій час І.Котляревський, він повністю використав знаки російського алфавіту для створення українського. Букви українського алфавіту графічно були спільні з буквами російського, але деякі букви читалися інакше.

Сучасний український алфавіт складається з 33 букв:

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа	Бб	Вв	Гг	Ґґ	Дд	Ее	Єе	Жж	Зз
(а)	(бе)	(ве)	(ге)	(ґ)	(де)	(е)	(е)	(же)	(зе)
Ии	Іі	Її	Йй	Кк	Лл	Мм	Нн	Оо	Пп
(и)	(і)	(ї)	(йот)	(ка)	(ел)	(ем)	(ен)	(о)	(пе)
Рр	Сс	Тт	Уу	Фф	Хх	Цц	Чч	Шш	Щщ
(ер)	(ес)	(те)	(у)	(еф)	(ха)	(це)	(ча)	(ша)	(ща)
Ь	Юю	Яя							
(м'який знак)	(ю)	(я)							

Особливі писемні знаки

До особливих писемних знаків належать цифри, позначення (алгебраїчні, геометричні, хімічні, астрономічні, метеорологічні), а також розділові (пунктуаційні), діакритичні та ін.

Цифри вперше з'явилися у єгиптян і вавілонян, а згодом - і в інших народів стародавнього світу, де цифрами часто були букви алфавіту.

Сучасні, так звані арабські цифри появились в Європі в XIII ст. (вважають, що араби запозичили їх в Індії) і широко вживаються з другої половини XV ст.

У сучасному українському і латинському письмі вживається 10 розділових знаків, з них 6 для ділення мови і відокремлення її елементів (крапка, кома, крапка з комою, двокрапка, тире, дужки) і 4 знаки для ділення мови і підкреслення емоціонально-змістової її характеристики (знак запитання, знак оклику, лапки і крапка). Крім того, вживається особливий знак – дефіс – для сполучення слів.

В іспанській мові знак запитання і знак оклику ставлять не тільки в кінці речення, а й на початку його, щоб читач заздалегідь знав, з якою інтонацією слід читати речення.

До діакритичних належать знаки над буквені. Під буквені, а також вміщені в середину букви. Їх вживають для того, щоб змінювати звукове значення основних букв алфавіту.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9
Лексика сучасної української мови

Гапченко О. А. Учення про внутрішню форму слова та його розвиток у контексті сучасної когнітивної лінгвістики.

Протилежність і водночас нерозривна єдність змісту та форми є джерелами існування й еволюції світу. Вивчення співіснування цих найважливіших категорій має принципове значення для розвитку будь-якої науки. Не є винятком і мовознавство: форма і зміст були в центрі уваги багатьох відомих лінгвістів (зокрема, В. фон Гумбольдта, Ф. де Соссюра, Л. Блумфілда, В. Виноградова, Б. Плотнікова, О. Потебні, С. Семчинського, Л. Щерби та ін.).

Поняття *форма* в лінгвістиці має декілька значень. Передусім під формою розуміється зовнішній, пов'язаний зі слуховим (або зоровим) сприйняттям аспект мови, що піддається спостереженню. Використовуючись відносно мови взагалі, термін форма відповідає термінам «вираження» (Ф. де Соссюр), «план вираження» (Л. Єльмслев) і позначає сферу матеріальних засобів, які є основним об'єктом лінгвістики (йдеться, передусім, про сферу звукових явищ). По відношенню до окремої мовної одиниці термін форма позначає зовнішній бік мовного знака, його матеріальну, фізичну сутність і протиставляється значенню, змісту, поняттю, функції тощо.

До проблеми співвідношення мовної форми та змісту підходять із різних позицій. В основі підходу, викладеного у працях Ф. де Соссюра, лежить принцип довільності мовного знака: форма внутрішньо не пов'язана зі змістом, вона довільна, випадкова щодо нього. За іншою концепцією (праці Л. Щерби, І. Мещанінова, Л. Блумфілда та ін.), форма і зміст є єдиним цілим, синтетичним началом. Такий підхід ґрунтується на принципі вмотивованості мовного знака. Взаємодія форми і змісту, який вона виражає, породжує більш детальне, якісне розшарування мовної форми на *зовнішню та внутрішню*.

Зовнішня форма сприймається людиною за допомогою органів чуття й за своєю природою є “спільною для всіх природних мов звуковою матерією та її відбиттям у вигляді письма» [Плотников 1989, 13].

Поняття *внутрішня форма* в лінгвістичній літературі трактується неоднозначно й залишається предметом детального вивчення вже тривалий час (праці В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Т. Кияка, О. Снитко, В. Телія, Г. Шпета та ін.).

Свого часу на “образ імені, властивий кожній речі», не називаючи це явище “внутрішньою формою», вказував Платон. Детальну розробку вчення про внутрішню форму отримало в працях В. фон Гумбольдта, який розглядав внутрішню форму мови в цілому. Внутрішньою формою вчений називає “використання, яке робить зі звукової форми мовну творчість; саме за її посередництва мова здатна надати вияву всьому, до чого в процесі створення ідей прагнуть кращі розуми кожного покоління» [Звегинцев 1964, 100].

Зачинатель вивчення феномену внутрішньої форми у вітчизняному мовознавстві О. Потебня, розвиваючи положення концепції В. фон Гумбольдта, створив оригінальну теорію, яка ґрунтується на дослідженні конкретних одиниць мови – слів. Слово, за концепцією О. Потебні, має три аспекти: зовнішню форму (“членороздільний звук»), зміст, “який об’єктивується через посередництво звука», і внутрішню форму (“найближче етимологічне значення слова, той спосіб яким виражається зміст») [Потебня 1976, 114-115].

Тривалий час багато дослідників підкреслювали, що внутрішня форма слова становить інтерес переважно для етимологічних досліджень. Проте сучасна лінгвістика розглядає внутрішню форму слова як важливий елемент семантико-когнітивних процесів.

Семантико-когнітивний підхід до вивчення мови набуває сьогодні все більшої популярності. В його основі лежить дослідження “співвідношення семантики мови з концептосферою народу, співвідношення семантичних процесів із когнітивними» [Попова, Стернин 2007, 7].

Л. Виготський відзначав, що “думка починається в слові», а процес “переходу від думки до мовлення є надзвичайно складним процесом членування думки та її відтворення в слові» [Выготский 1987, 29].

Семантика номінативних одиниць у рамках семантико-когнітивного підходу розглядається як синергетична *єдність внутрішнього та зовнішнього змісту мовного знаку*. Зовнішній зміст номінативних одиниць визначається їхніми позамовними зв'язками й відношеннями, які породжують основні протосемантичні категорії – *універсальний предметний код (УПК), предметний остов, концепт і внутрішню форму слова*.

Мислення людини невербальне і здійснюється за допомогою універсального предметного коду (за термінологією М. Жинкіна): людина мислить *концептами*, які кодуються одиницями УПК. Мова ж виступає одним із засобів доступу до свідомості людини, її концептосфери (впорядкованої сукупності концептів у свідомості людини), до змісту і структури концептів як одиниць мислення.

Когнітивна лінгвістика як галузь сучасної лінгвістики «виросла» з когнітології. Її становленню як самостійної лінгвістичної галузі передувала величезна підготовча робота вчених ХІХ ст., серед яких чільне місце належить О. Потебні. Значний внесок у розвиток когнітивної лінгвістики зробили Дж. Лакофф, Ч. Філлмор, Т. ван Дейк, Л. Виготський, О. Кубрякова, В. Маслова, А. Лурія, З. Попова, Ю. Степанов, Й. Стернін та ін.

Основна відмінність когнітивної лінгвістики від інших когнітивних наук – у її матеріалі (на відміну від інших когнітивних наук вона досліджує свідомість людини на матеріалі мови), а також у її методах: когнітивна лінгвістика досліджує когнітивні процеси у свідомості людини, типи і зміст концептів, використовуючи власне лінгвістичні методи аналізу з подальшою когнітивною інтерпретацією результатів дослідження. Когнітивна лінгвістика досліджує семантику вербальних одиниць, які репрезентують у мові концепти. Дослідження семантики мовних одиниць, що об'єктивують концепти, до- зволяє отримати доступ до змісту концептів як одиниць мислення. Лінгвістичні методи, які використовуються для вивчення

лексичної і граматичної семантики мовних одиниць, стають методами лінгвокогнітивного дослідження.

З. Попова та Й. Стернін у своїх працях підкреслюють *когнітивну природу як концепту, так і значення*. Значення розглядається ними як частина концепту як одиниці мислення, закріплена мовним знаком у комунікативних цілях [Попова, Стернін 2007]. Концепт не має обов'язкового зв'язку зі словом або іншими мовними засобами вербалізації: він може бути вербалізованим і невербалізованим. Дослідження семантики мовних одиниць, які вербалізують концепт, – це шлях до опису вербалізованої частини концепту.

Когнітивний підхід до вивчення феномену внутрішньої форми стає все більш популярним у сучасній лінгвістиці (праці М. Алефіренка, В. Маслової, З. Попової, Ю. Степанова, Й. Стерніна та ін.).

Підґрунтя когнітивного підходу до внутрішньої форми було закладене у працях самого основоположника вчення про внутрішню форму слова О. Потебні, який писав: *“Внутрішня форма слова є відношенням змісту думки до свідомості; вона показує, як уявляється людині її власна думка”* [Потебня 1976, 112].

Л. Виготський наголошував, що *значення слова, будучи невід'ємною частиною слова, належить царині мовлення так само, як і царині думки* [Виготський 1982, 17]. Думка, за Л. Виготським, *“ніколи не дорівнює прямому значенню слів. Значення опосередковує думку на її шляху до словесного вираження, тобто шлях від думки до слова не є прямим”* [Виготський 1982, 379].

За образним висловом О.М. Леонтьєва, людина пізнає світ не як Робінзон, який робить на безлюдному острові самостійні відкриття. Вона засвоює в житті *досвід* попередніх поколінь, що відбувається саме через оволодіння значеннями. А. Лурія писав: *“Слово не тільки позначає предмет, а й виконує складну функцію аналізу предмета, передає досвід, який сформувався у процесі історичного розвитку поколінь (курсив наш – О.Г.)”* [Лурія 1979, 45]. *Внутрішня форма* номінативних одиниць через мотивуючі ознаки закріплює реалії навколишньої дійсності в мовній свідомості людини.

Т. Кияк розглядає *внутрішню форму* як “розумовий інтеріоризований образ, що потенційно абстрагує й відбиває у вигляді аперцепційного уявлення одну чи кілька суттєвих ознак денотата, та викликається і фіксується в пам’яті носія мови» [Кияк 1988, 29].

В. Манакін відзначає, що *внутрішня форма*, “будучи зосередженням етимологічної пам’яті слова, *хранителем первинного концептуального уявлення* про предмети, служить і покажчиком подальшого семантичного розвитку слова, прокладає шляхи майбутніх можливих смислових асоціацій, які фіксують різні значення (курсив наш – О.Г.)» [Манакин 2004, 246-247].

Один із провідних представників семантико-когнітивного підходу до вивчення мови М. Алефіренко вважає, що *внутрішня форма* “як закон смислового розвитку слова не може бути ні самим смислом (так само, як і образом, який супроводжує представлення, механізмом асоціації й аперцепції), ні етимологічно первинним значенням слова». Вона, на думку вченого, є “продуктом дискурсивного мислення, який служить для нашої свідомості імпульсом, поштовхом, відправним пунктом для подолання тих суперечностей, які так чи інакше імпліковані в концепті у вигляді прихованої когнітивно-дискурсивної енергії, що визначає творчий потенціал мовного знака» [Алефиренко 2004, 75].

Останнім часом у когнітивних дослідженнях *внутрішня форма* слова аналізується як джерело відомостей про структуру концепту (праці Ю. Степанова, М. Алефіренка, В. Карасика, В. Маслової та ін.).

Важливим завданням сучасних семантико-когнітивних досліджень є з’ясування механізмів переходу когнітивних структур у мовні. Таким “містком» між когнітивними й мовними структурами може виступати *внутрішня форма*.

Внутрішня форма концепту розглядається як його структурний пласт (ярус, елемент). Так, Ю. Степанов виділяє в структурі концепту три “пласти»: 1) основну, актуальну ознаку; 2) додаткові, “пасивні», «історичні» ознаки; 3) *внутрішню форму*, яка зазвичай не усвідомлюється й утілюється в зовнішній словесній формі [Степанов 1997].

Актуальний (активний) пласт концепту доступний свідомості всіх членів етнокультурної спільноти. *Додаткові* (пасивні) пласти змісту концепту відкриті лише свідомості окремих соціальних груп, здатних актуалізувати для інших його неактуальні ознаки. *Внутрішня форма* – це пласт змісту концепту, який існує в нашій свідомості опосередковано. М. Алефіренко називає *внутрішню форму концепту* своєрідною “генетичною точкою, в якій фокусуються інші пласти концепту».

Виявити *внутрішню форму концепту* допомагає етимологічний аналіз слова, яким об’єктивується цей концепт: *внутрішня форма концепту* – це його етимологічна ознака, його смислова першооснова, втілена в зовнішній словесній формі. Оскільки внутрішня форма – першооснова концепту, вона є його постійним елементом, який зберігає здатність до збагачення змінними смислами історичного пласту. Внутрішня форма концепту є відкритою для потенційних змін. Етимологічний аналіз може дати певні відомості про зміст концепту, проте слід пам’ятати, що етимологічні дані не завжди актуальні для мовної свідомості сучасних носіїв мови й не можуть впливати на зміст концепту в актуальній свідомості носія концепту.

В. Маслова зауважує, що, приймаючи за основу будову концепту за Ю. Степановим, слід урахувувати й думку В. Карасика щодо виділених Ю. Степановим пластів концепту [Маслова 2004, 53]. В. Карасик пропонує розглядати *пласти* концепту як окремі *концепти різного обсягу*, а не як компоненти єдиного концепту. *Активний пласт* (“основна актуальна ознака, відома кожному носієві культури й важлива для нього») входить у загальнонаціональний концепт; *пасивні пласти* (“додаткові ознаки, актуальні для окремих груп носіїв культури») відносяться до концептосфер окремих субкультур; *внутрішня форма концепту* (“не усвідомлюється в буденному житті, відома лише спеціалістам, але визначає зовнішню, знакову форму вираження концептів») для більшості носіїв культури є не частиною концепту, а одним із детермінуючих його культурних елементів [Карасик 1996, 3].

О. Потебня у своїй теорії спирався на поняття *аперцепції* – зумовленості кожного конкретного сприймання попереднім досвідом

людини. Набуваючи досвід, людина трансформує його в певні концепти. Концепт як одиниця мислення являє собою багатовимірне утворення, що включає в себе не лише понятійно-дефініційні, але й конотативні, образні, оцінні, асоціативні характеристики, які повинні бути враховані при описі цього концепту.

Сучасна когнітивна лінгвістика розглядає *внутрішню форму слова* як елемент когнітивної й мовної семантики. Новітні дослідження свідчать, що внутрішня форма є більш ємним і широким поняттям, ніж такі елементи когнітивної структури, як предметний остов і УПК: УПК > предметний остов > внутрішня форма > словесний образ. Предметний остов у структурі внутрішньої форми разом із смисловим сприйняттям об'єкта номінації становить когнітивну базу будь-якого мовного знака. Слід зауважити, що не потрібно ототожнювати внутрішню форму концепту й внутрішню форму слова. Проблема їх співвідношення потребує подальшого вивчення.

Список літератури

1. Алефиренко Н. Ф. Этнодемократический концепт и внутренняя форма языкового знака // Вопросы когнитивной лингвистики. – М., Тамбов, 2004. – № 1. – С. 70-81.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь // Выготский Л. С. Собр. соч. В 6 т.–Т. 2.– М., 1982.
3. Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. Ч. 1. – М., 1964.
4. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики). – Львов, 1988.
5. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты.– Волгоград-Архангельск, 1996.
6. Лурия А. Р. Язык и сознание. – М., 1979.
7. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. – К., 2004.
8. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – М., 2004.
9. Плотников Б.А. О форме и содержании в языке. – Минск, 1989.
10. Попова З.Д., Стернин И.А. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина.– М., 2007.–С. 7–9.
11. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М., 1976.
12. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М., 1997.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 10

Лексика сучасної української мови за походженням

Гурко О. В. Іншомовні слова у засобах масової інформації. / О. В. Гурко // Лінгвістика. Лінгвокультурологія. – 2013. – Т. 6. – С. 9–17.

До числа процесів, які активно діють у сучасній українській мові, належить процес запозичення іншомовної лексики, специфіка якого, безумовно, не вичерпується тільки його інтенсивністю. Активізація процесу запозичення відбувається на тлі інших, не менш активних процесів у галузі лексики, які знаходять своє втілення у публіцистичному стилі як найбільш проникному й відкритому для всіх новоутворень.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. більшу частину запозичень, які вільно використовуються в газетах, журналах та інших засобах масової інформації, становлять англіцизми, і це є характерним не тільки для української мови.

У мовознавстві проблема збагачення мови численними іншомовними словами розглядається у багатьох дослідженнях, присвячених змінам у її лексичному складі. Серед них варто виділити роботи О. Потебні, І. Огієнка, С. Семчинського, Ю. Жлуктенка, Л. Лисиченко, О. Муромцевої, Б. Ажнюка, О. Ахманової, Ю. Сорокіна, Л. Крисіна, Е. Хаугена, У. Вайнрайха. Значущість процесу запозичення іншомовної лексики в українську мову привернула велику увагу до нього з боку багатьох дослідників в останнє десятиріччя ХХ ст. Зокрема, освоєння іншомовних запозичень у наукових терміносистемах досліджують О. Лисенко, Г. Сергєєва; питання словотвірного освоєння запозичень є об'єктом уваги С. Рижикової, Л. Чурсіної; Д. Мазурик, О. Стишов і О. Тодор розглядають запозичення слів як ефективний сучасний спосіб збагачування лексичного складу мови; лексико-семантичну рецепцію іншомовних слів в українській мові аналізує В. Симонок.

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства принципового значення набуває питання про вироблення й

удосконалення принципів та засад мовної політики, зокрема тих положень, що стосуються іншомовних запозичень. Інтенсифікація процесу запозичення й активна участь іншомовних слів у всіх основних мовних процесах сучасної української мови потребують не лише загального теоретичного осмислення, але й розробки конкретнішого механізму визначення етапів і ступенів адаптації запозичених лексем мовою-рецептором. Усебічний аналіз іншомовного слова, з'ясування доцільності та перспективності чи взагалі недоцільності його функціонування у мові і мовленні неможливе без звернення до мовленнєвої компетенції носіїв мови. Такий напрямок наукового дослідження проблеми освоєння іншомовних лексичних запозичень є важливим і актуальним.

В сучасній україномовній рекламі часто використовуються іншомовні слова. Дослідження джерел та механізмів запозичення, а також аналіз можливих наслідків такого впливу на сучасну українську мову є без сумніву актуальним завданням, яке перш за все вимагає ретельного аналізу рекламних текстів.

Метою статті є окреслити комунікативні завдання інформативності іншомовних слів у тексті реклами та простежити їх апелятивний матеріал на підґрунті рекламування товарів зарубіжного виробництва.

У таких умовах кожна людина змушена бути певною мірою компетентною в тих же економічних питаннях, тобто вміти аналізувати, прогнозувати, шукати шляхи виходу зі складної нестабільної ситуації з метою виживання. Тому переважна більшість активних у публічному дискурсі термінів із вузько-спеціальних перетворюються в загальнозрозумілі – нормалізуються й кодифікуються. Йдеться насамперед про інтернаціоналізми-європеїзми (переважно з англійської мови та її американського варіанта), які становлять найчисленнішу і відкриту групу, що повсякчас поповнюється: *кейс, електорат, принтер, лізинг, бутік, інвестиції, спонсор*.

Міжнародна економічна та політична діяльність постійно вимагає розвитку інтернаціональної лексики, що зрозуміла більшою чи меншою мірою представникам усіх етносів світу. З розвитком

засобів масової інформації навіть найбільш віддалені поселення мають вихід на загальнодоступні канали інформації, через які запозичуються і нові слова.

Потреба в іншомовних запозиченнях зумовлюється необхідністю одночасного розуміння тих чи інших назв, термінів, які охоплюють економічну чи політичну сфери суспільної діяльності – експорт та імпорт товарів, інвестиції, спільне підприємництво, іноземний туризм, банківські операції [10, с. 283]. У результаті рекламні тексти стають незмінним джерелом проникнення в український лексикон нових іншомовних слів, суттєво збільшуючи загальну масу запозиченої лексики, за масштабами своїми справедливо назване В. Г. Костомаровим «іншомовним потопом» [6, с. 63].

При цьому специфічною особливістю рекламного потоку іншомовних інновацій є його чітка тематична диференціація, що відповідає основним тематичним напрямкам вітчизняної реклами (*комерційна реклама, реклама міжнародного туризму, елітних видів спорту, фінансово-промислова реклама, реклама новинок арт-бізнесу*) [3, с. 74].

Іншомовний вплив на українську мову за останні два десятиріччя набагато більший та інтенсивніший, ніж був раніше. Це очевидно, адже чимало слів не встигають адаптуватись в українській мові та або виходять з ужитку непомітно, або залишаються у своїй первинній формі (наприклад, такі сполуки як *наблік рілейшнз, веб-дизайн, лейбл, дисплей, скетч, бренд, поп-арт, емблема, колор, постер*, які передаються у фонетичному оригіналі, й навіть часто у графічному – *public relations, web-design, label, display, sketch, brand, pop-art, emblem, color, poster*).

Досліджуючи процес входження нових слів у сучасне мовлення В. В. Зірка говорить про те, що «...ми є свідками певної боротьби двох видів свідомості – орієнтації на властивості традиційної норми та орієнтації на систему цінностей сучасного члена соціуму, на його ментальність». Хоча вчена й додає при цьому, що відбувається взаємовплив: мова відображає ментальність сучасника і цим зміцнює її [4, с. 166].

Багато нових слів уже адаптувались у буденному лексиконі українців, тобто використовуються вони довгий час, активно функціонують і вимовляються автоматично, наприклад, *класний, кайф, супер, шик*). Набагато більше етранжизмів відживає, але той мінімум, який залишається в активному складі мови, функціонує контекстуально широко, трансформуючись на ґрунті місцевої мови [10, с. 102].

Молодіжні сленгізми *тусовка, драйв* спочатку мали суто музичний характер: перший означав зібрання молоді на концерті, другий – специфічний звук електрогітари. Надалі *тусовка* стало означати будь-яке зібрання й утворило ряд похідних (*тусня, тусовщик, тусуватись*), а *драйв* відповідно до англійської початкової семантики «швидкий» став означати взагалі будь-що енергійне та стрімке. Тобто ці сленгізми розширили своє значення, при тому стали зрозумілими всім, незважаючи на вікові, станові чи будь-які інші ознаки.

Використання іншомовних слів у тексті, зокрема рекламному, часто допомагає уникнути зайвої описовості. Етранжизми, як правило, сприймаються тут аудіально. Семантика їх зрозуміла лише тим, хто знає відповідну іноземну мову. Тобто споживачі залежно від віку, освіти, й навіть статі можуть по-різному сприймати зміст таких слів у тексті: чуючи, скажімо, назву «Гурманіка» з подальшим текстом ...твої маленькі привілеї, пересічний споживач підсвідомо асоціює його з паронімічними Германія, гармоніка. Проте особа, якій відомо слово гурман (фр. *gourman* – той, хто любить і цінує вишукані страви), відразу розуміє, що це пов'язано з їжею (реклама молочних продуктів). І навпаки – рекламне повідомлення «*Guerlain. Super aqua-serum*». Оптимальне відновлення зволоженості. Діамант у мистецтві догляду за шкірою», у якому з-поміж іншомовних слів пересічному споживачу будуть знайомі *super* та *aqua*, стосується не якоїсь «*суперводи», а косметичного засобу – зволожувального крему.

У плані безеквівалентності одні етранжизми не можуть бути замінені на українські відповідники без використання об'ємних описових форм, інші – можуть (англ. *good luck* – бажати успіхів; фр. *Amour* – любов, кохання; ісп. *amigo* – друг, товариш), а деякі

використовуються саме в іншомовній формі для надання позначуваному об'єктові своєрідної епатажності. Наприклад, українська горілка має назву «*Nemiroff*», що повинно відразу асоціюватись із місцем її вироблення (м. Немирів), проте автори цього логотипу мали на увазі ще й асоціацію (акустичну й візуальну) з російською маркою «*Smirnoff*», яка здавна мала авторитет у світі. Тепер, коли й українська марка відома у світі («*Nemiroff. Ти обрав, світ підтримав*»), виникає похідна назва «*Nemirovska*», що також ніби використовує авторитет попередньої марки.

Що ж до інтернаціональної лексики, то вона поповнюється саме завдяки вищеописаного процесу. Ті ж такі форманти *біо*, *авіа*, *екстра* стали загальновідомими – і не лише через давні запозичення з латинської та грецької мов, а й через активне використання їх у процесі номінації, наприклад, продукуванні рекламного знака (логотипу) зокрема та рекламного тексту взагалі.

Ці форманти належать до морфологічних ознак процесу іншомовного запозичення. Проте найголовніша функція цього процесу – входження нових слів у мову, тобто поповнення її саме на лексичному рівні [10, с. 284].

Входження слів-запозичень у мовний дискурс надає динамічності розвитку реклами, зокрема й української. Запозичені слова (і взагалі нові в мовному дискурсі) можна кваліфікувати як важливий компонент комунікації, як вербальне вираження понять і прив'язаність до відповідного мовного об'єкту.

Потреба в запозиченнях зумовлюється необхідністю одночасного розуміння тих чи інших назв, термінів, які охоплюють економічну чи політичну сфери суспільної діяльності, – експорт та імпорт товарів, інвестиції, спільне підприємництво, іноземний туризм, банківські операції.

Головна функція іншомовних слів у тексті реклами – це, насамперед, інформативність. Наприклад, пральна машина «*Time Manager*» – з англійської – «керівник часу» чи автомобільна марка «*Volkswagen*», що має у своїй назві знайомі українцю компоненти – *фольк* і *вагон*, які асоціюються з ознаками «народний» та

«транспортний», що повністю відповідає певному товару та ще й початково орієнтується саме на загальнонародне використання.

Що ж до сприйняття та розуміння запозичень, то вони з часом переходять до кодифікованого лексичного словника, а також навіть до побутового мовлення (*міні, максі, екстра, бойфренд*), і тоді стають зрозумілі всім, незважаючи на вік, стать, освіту. Тобто відомі у наш час лише у відносно вузькому колі мовців *юзер, айтишник, маркетинг, менеджмент, фішка, лажса* незабаром можуть вийти на рівень більш уже звичних *шопінг-тур, імідж, крейзі, ноу-хау, меседж, респект, нейм*, а далі на рівень загальновідомих *бізнес, дефіцит, суперстар, партнер*.

У випадку використання власних назв у рекламному тексті пропонуваній товар (об'єкт) отримує додаткові емоційні характеристики, асоційовані з відповідною назвою. При тому логотип (реklamний знак) з використанням таких слів отримує більш символічний характер і асоціюється вже у свою чергу з психологічними аспектами рекламованого товару (різномірний вплив української та латинської графіки на свідомість реципієнта).

Проте в сучасному рекламному дискурсі спостерігається й інший процес, пов'язаний із входженням у текстопростір іншомовних слів. Назви початково зарубіжних марок сприймаються вже безпосередньо «прив'язаними» до відповідного товару, тобто асоціюються саме з ним, а не зі своєю семантикою. Тобто використовується їх вторинна функція: «*Prime*» асоціюється з горілкою (раніше – з сигаретами), а не з питомими латинськими значеннями «*кращий*», «*перший*».

Проведене дослідження підтверджує, що іншомовні слова використовуються в українському рекламному дискурсі у трьох площинах:

1) інформативній, коли вони входять у текст реклами як слова активного мовленнєвого словника і є загальнозрозумілими;

2) знаковій, коли вони позначають логотип або назву товару безвідносно до його характеристик і є зрозумілими лише знавцям іноземної мови;

3) асоціативні, коли рекламний бренд викликає певну асоціацію у споживача.

Відповідно до особливостей входження іншомовних слів у мовний дискурс, зокрема рекламний, вчені зрештою диференціювали їх таким чином:

1) нові запозичення: *перфоменс, ноутбук, біг-борд, оп-арт, драйв, шоу, солярій, стріт-арт, офшор, тендер, пірсінг, амбалаж, гравюра, ескіз, флейц, офорт*;

2) нові запозичення, трансформовані за місцевими деривативними формантами: *перфоменсний, кропірайтинг, офортист, драйвовий, стайлінг, офортист, цифровик, стаф-дизайнер, стиліст, моддинг, колорист, менеджерувати*;

3) давно запозичені, проте на сьогодні актуалізовані в рекламних текстах: *офіс* (від фірмового забарвлення до синонімічного відповідника кабінету), *презентація* (від офіційного публічного представлення на зразок шоу до будь-якого представлення у вузькому смислі, а також методична форма подання навчального матеріалу);

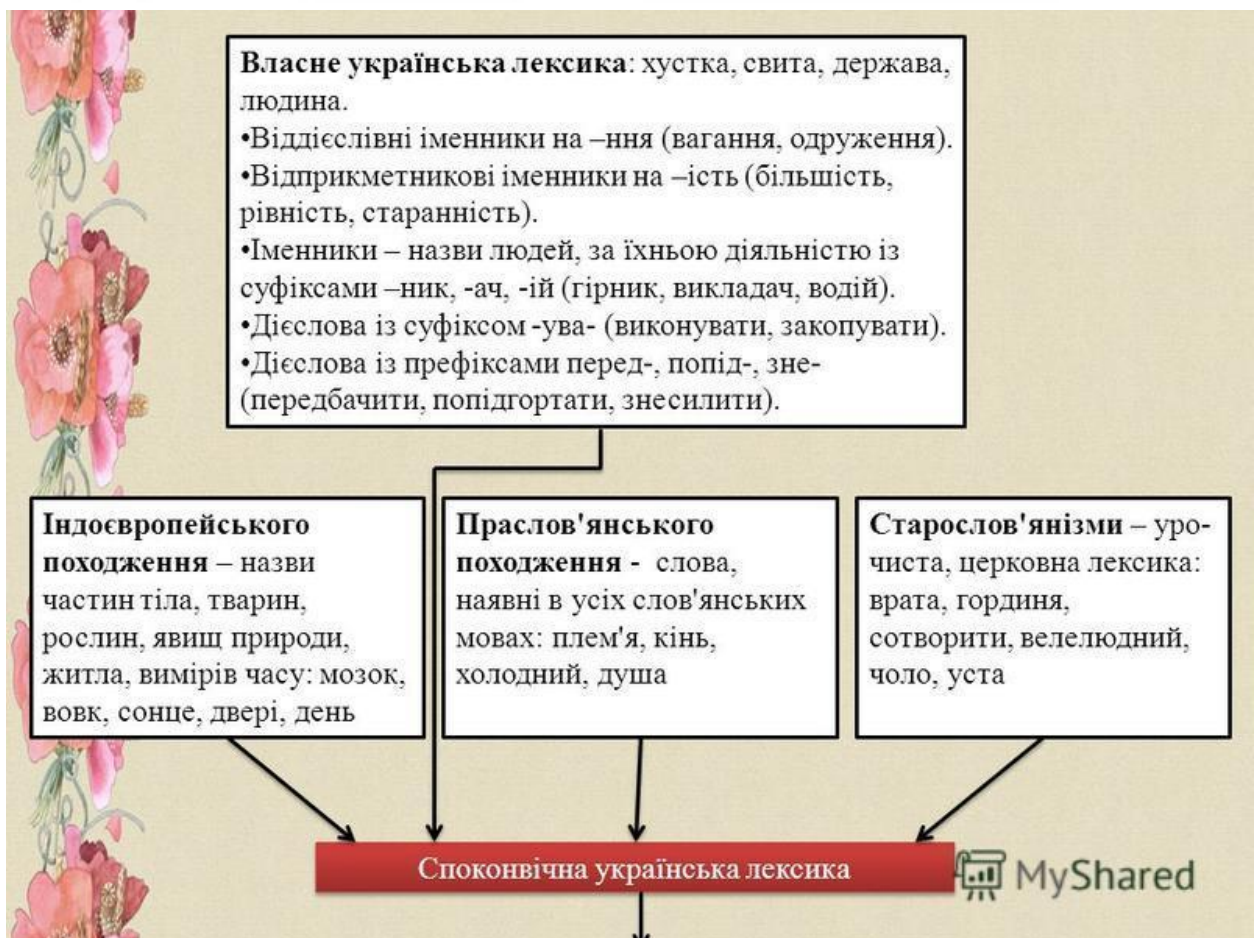
4) складні слова з іншомовним протетичним формантом, де друга частина – смислова – може бути як іншомовного, так і неіншомовного походження (*ультраמודний, суперновий, фотодрук, аудіореклама, суперграфіка, відеоролик, дискографія, суперобкладинка, фотореклама, мікрофільм, кіноафіша, автокоректура*);

5) словосполучення, компонентом якого – як головним, так і залежним словом – є іншомовне, що створює атмосферу престижності позначуваного об'єкта (*ріелторські послуги, ефективний промоушн*).

Отже, як бачимо (зокрема за рекламним дискурсом), іншомовний вплив на українську мову за останні два десятиріччя набагато більший та інтенсивніший, ніж був раніше. Чимало слів не встигають адаптуватися в українській мові та або виходять з ужитку непомітно, або залишаються у своїй первинній формі. Але тенденція до інтернаціоналізації лексики і тим самим – до загальнозрозумілості рекламного дискурсу – наявна, що є показником творення сучасної рекламної мови в Україні.

Список літератури

1. Боса О. А. Комунікативні завдання інформативності у тексті реклами / О. А. Боса // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – Вип. V. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 180–184.
2. Журавлев А. Ф. Иноязычные заимствования в русском просторечии (фонетика, морфология, лексическая семантика) / А. Ф. Журавлев // Городское просторечие: проблемы изучения. – М., 1984. – С. 102–124.
3. Зирка В. В. Лексика реклами: учеб. пособ. / В. В. Зирка. – Днепропетровск, 2006. – 74 с.
4. Зирка В. В. Реклама и новомодные слова / В. В. Зирка // На терені юридичної і філологічної науки: зб. наук. праць, присвяч. 50-річчю від дня народж. і 25-річчю наук.-пед. діяльності проф. Прадіда Ю. Ф. – Сімферополь, 2006. – С. 165–168.
5. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я» / С. Караванський. – К.: Академія, 2001. – 240 с.
6. Костомаров В. Г. Мовний смак епохи (зі спостережень за мовною практикою мас-медіа) / В. Г. Костомаров. – М.: Педагогіка-Прес, 1997.
7. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных элементов / Д. С. Лотте. – М.: Наука, 1982. – 152 с.
8. Реклама. Словник-термінів / ред. Н. В. Іванченко. – К., 1998. – 202 с.
9. Руденко С. Фірмовий стиль та логотип / С. Руденко // Образотворче мистецтво. – 2005. – № 4. – С. 23–26.
10. Сімонок В. П. Запозичені назви у складі української фінансово-економічної термінології / В. П. Сімонок // На терені юридичної і філологічної науки: зб. наук. праць, присвяч. 50-річчю від дня народж. і 25-річчю наук.-пед. діяльності проф. Прадіда Ю. Ф. – Сімферополь: Ельїньо, 2006. – С. 283–286.
11. Словник іншомовних слів / ред. Є. І. Мазніченко. – К.: Наукова думка, 2000. – 662 с.
12. Українська мова: Енциклопедія / ред. М. Бажан. – К.: Українська енциклопедія М. П. Бажана, 2000. – 989 с.

**До найдавнішої і найбільш сталої частини
словникового складу
української мови належать:**

- а) назви родинних зв'язків: *мати, дочка, брат, сестра, тато;*
- б) назви частин людського тіла: *мозок, череп, брова, вухо, ніс, зуб, язик;*
- в) назви диких і свійських тварин, птахів, риб, комах, продуктів тваринництва: *свиня, вівця, мед, молоко, вовна, олень, вовк, їжак, орел, муха, оса;*
- г) назви багатьох рослин: *дерево, дуб, береза, ясен;*
- ґ) назви житла, господарських знарядь і занять, страв: *дім, двері, двір, село, віз, колесо, молоти, орати;*
- д) назви небесних світил, часу і явищ природи: *Сонце, Місяць, небо, день, ніч, вечір, весна, вогонь тощо.*

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 11

Лексика сучасної української мови зі стилістичного погляду

Каленич В. Культура мовлення як чинник журналістської майстерності / Володимир Каленич // Український інформаційний простір. – 2014. – № 3. – С. 72–76.

Розвій духовної культури соціуму визначається, насамперед, станом функціонування мови в усіх сферах суспільної діяльності. Ця проблема невіддільна від осмислення національного та соціокультурного феномену мовної особистості кожного. Від рівня індивідуального мовлення залежить формування загальнонаціонального мовного еталону, суспільних етичних та естетичних ідеалів.

Мовленнєва культура як складова загальної культури є одним із найважливіших показників цивілізованості суспільства. Нині досконале володіння мовою стає важливим компонентом професіограми фахівців різного профілю, що актуалізує увагу дослідників.

Журналістика належить до тих виняткових галузей знань, для яких мовлення є не абстрактним поняттям, а знаряддям висловлення авторської думки, способом передачі та засвоєння інформації, засобом спілкування, джерелом виразності та мовотворчості. Задля того, щоб ефективно впливати на розум, волю і почуття інших людей, представники цієї професії повинні досконало володіти мовленнєвою культурою – невід'ємним атрибутом та індикатором журналістської майстерності.

Проблема мовної культури журналіста не нова, але актуальна повсякчас. Про це свідчить і постійна увага до неї науковців. Питання мовної компетентності, зокрема й журналістів, висвітлено з різною мірою докладності в деяких працях сучасних українських дослідників: С. Єрмоленко [2], А. Капелюшного [3], О. Пономарева [5], О. Сербенської [6] та ін. До цієї теми не раз уже зверталися автори численних публікацій як у фахових виданнях, так і в загальній періодиці. Опубліковано чимало посібників і довідників з культури

української мови [1; 2; 5; 6; 7]. «Культура мови – це проблема, що так чи інакше наявна в усякій національній спільноті та буває предметом публічного обговорення й пильної уваги мовознавців, письменників, узагалі людей, небайдужих до виражальних можливостей слова або до престижу своєї мови» [5, 3].

Серед основних фахових умінь журналістів чільне місце займає рівень володіння словом. Це й регламентує одна із заповідей журналістики, за визначенням Е. Фіхтелюса: «Бережіть культуру мови» [9]. Журналіст повинен бути носієм, творцем, пропагандистом культури слова, роблячи свій внесок у формування мовної особистості. А відтак рівень його власного літературного мовлення має особливе значення.

Важливо з'ясувати роль культури мовлення у формуванні журналістської майстерності. Для реалізації мети сформовано такі завдання дослідження: визначити поняття культури мови (мовлення) та її комунікативні ознаки, виявити основні порушення літературних норм у медіатекстах, окреслити основні шляхи їх уникнення та підвищення культури мовлення й журналістської майстерності.

Об'єкт дослідження – журнали «Журналіст України», «Вінничанка», газети: «День», «Місто» за 2013 р. Предмет дослідження – особливості мови сучасних друкованих видань щодо дотримання літературних норм і культури мовлення загалом.

В енциклопедії «Українська мова» культуру мови трактують як «рівень володіння нормами усної та писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування» [8, 285]. Культура мови оцінюється щодо точності, логічності, ясності, виразності, чистоти, стилістичної вправності висловлювання, майстерності мовця у використанні літературних норм у слововжитку, граматичному оформленні мови, у вимові та наголошуванні тощо. На її основі формується мовний етикет, засвоюються зразки мовної поведінки, що пов'язано з високим рівнем національно-мовної свідомості носіїв мови.

Якщо у ХІХ–ХХ ст. утвердженню літературних норм сприяв авторитет письменників, то з кінця ХХ ст. зростає роль мови засобів

масової інформації, які сьогодні здійснюють величезний вплив на мовну ситуацію в державі. Помилки, які роблять журналісти, шкодять функціонуванню та розвитку української мови. Культура журналістського мовлення стосується більш глобальної проблеми – «мовного питання», яке не втрачає гостроти.

Вельми актуальної теми торкається В. Лизанчук у статті «Україноцентризм в інформаційному просторі: поміж реальним і віртуальним» (ЖУ. – № 8. – С. 44–47). Учений акцентує увагу на незгасному «мовному питанні», яке стосується і ЗМІ, оскільки нині на 100 українців у нашій державі припадає 7 газет рідною мовою, тоді як на 100 росіян – 54 газети російською. До того ж, за даними моніторингу 8 провідних телеканалів України волонтерами руху «Простір свободи» у жовтні 2012 р., що тривав 64 години, українська мова лунає на каналах близько 28% часу, стільки ж відведено двомовним програмам, решта 44% належить російськомовним. Такі тенденції діяльності мас-медіа в Україні розвиваються під активним впливом російського інформаційного поля, що й формує світоглядні позиції та інтереси нашого народу. Науковець резюмує: «Щоби в інформаційному просторі України запанував україноцентризм, вкрай потрібні національно й соціально свідомі чільні діячі, журналісти – діяльні речники культурного націоналізму, які могли б реалізувати ідеї національної консолідації і соборності українського суспільства».

Засоби масової інформації – один із елементів громадського життя, який активно віддзеркалює суспільні процеси, впливає на громадську свідомість, формує суспільну думку, визначає духовні цінності. Мова ЗМІ – невід’ємний і значущий складник сучасного медіапростору, що чутливо реагує на всілякі інновації, зрушення в мовній системі, взаємодії мови та соціуму, проблеми духовної культури нації.

Виразним показником мовної компетентності та майстерності журналіста є його обізнаність із літературними нормами й мовностилістична грамотність. Суржик, калькування, порушення мовних норм загострюють тему екології мови загалом і в мас-медіа зокрема.

Аналіз фактичного матеріалу свідчить про наявність у журналістському мовленні значної кількості типових помилок. Не вдаючись до редагування й коментування загальновідомих правил, наводимо лише приклади речень, зафіксовані в пресі.

Більшість авторів і редакторів не дотримується правил милозвучності мови, тобто чергування сполучників *і-й*, прийменників *у-в*, *з-зі-із*: **В минулому році до переліку тестів ввели ще один предмет – Всесвітню історію, цьогоріч – світову літературу; Впродовж останніх років збільшили грошові премії за перемогу в обласному етапі Всеукраїнського конкурсу «Вчитель року», а переможець на Всеукраїнському рівні отримує 10 тисяч грн.; Скільки у освітянській галузі області працює жінок? На Різдво Лідія приїздила додому і охоче поділилася своїми індійськими враженнями; Доповнюють експозицію нагороди майстрині та світлини з сімейного архіву; Була така Муза і у письменника Михайла Коцюбинського; Той же Макаренко у екстремальних ситуаціях використовував «метод вибуху»; У експерименті, який вони проводили, взяли участь 1000 добровольців (В. – 2013. – № 2); В своєму майстер-класі я сказала, що, перш, ніж нам створювати Бі-бі-сі, потрібно створити Британію (ЖУ. – 2013. – № 1. – С. 6); І коли так підготовлені журналісти будуть спілкуватися чи з політиками, чи з своїми мерами-губернаторами, інакше розмова йтиме (ЖУ. – 2013. – № 1. – С. 7); Не вперше очільники уряду зустрічаються з спілчанським активом (ЖУ. – 2013. – № 2. – С. 3); День Соборності і Свободи – одне з свят, яке заслуговує на всіляку повагу та підтримку (М. – 2013. – № 4. – С. 7); Влаштувати зелений куточок можна у акваріумі! (М. – 2013. – № 9. – С. 39).**

Порушення орфографічних норм пов'язане з написанням іншомовних слів: *Вам можуть оппонувати деякі редактори (ЖУ. – 2013. – № 1. – С. 5); Цифри можуть викликати певну заздрість у колег з комунальних медіа інших регіонів. Але ця сума складає мізерну частку столичного бюджету (ЖУ. – 2013. – № 4. – С. 12); А тут він ще написав лібретто комічної опери «Богатирі» (про хрещення Русі) (ЖУ. – 2013. – № 4. – С. 46); Учора в столиці Катару почався другий день самміту Ліги арабських держав (Д. – 2013. –*

№ 55. – С. 3); *А полтавська вишивка вирізняється ніжною колірною гаммою та мотивів – тут відтінки блакитного, охристого, зеленого, сірого та білий кольори, а то і «білим по білому»* (Д. – 2013. – № 41. – С. 12); *Лялькове хоббі – недешево задоволення* (М. – 2013. – № 12. – С. 32); *Дистрибьютори супутникового телебачення скаржилися на конференції на піратство з боку деяких кабельних операторів* (ЖУ. – 2013. – № 6. – С. 44); – *Діти-індіго в моїй практиці не зустрічалися, а ось гіперактивних останнім часом побільшало* (В. – 2013. – № 4. – С. 19); *Твори Чайковського позбавляють від стресів, покращують настрої джаз і блюз, нормалізує сон сюїта «Пер Гюнт» Гріга, серцеву діяльність покращує «Весільний марш» Мендельсона* (В. – 2013. – № 4. – С. 33); *Сімнадцятирічна дівчина підкорила серця і глядачів, і журі конкурсу* (М. – 2013. – № 9. – С. 33); *Член журі Валерій Горобець, який з власного досвіду знає, що таке районна преса, так характеризує «Решетилівський вісник»...* (ЖУ. – 2013. – № 6. – С. 14).

Значна кількість лексичних помилок стосується калькування російських слів, на чому неодноразово наголошують мовознавці, але вони й далі побутують у журналістському мовленні: *Те, з чим я згоден, що співпадає з моїми поглядами, нормами, цінностями, те, до чого ставлюся позитивно, навіювати – нонсенс* (ЖУ. – 2013. – № 3. – С. 39); *Дні народження всіх членів родини Довгань співпали зі знаменними датами календаря і, певною мірою, впливають на плин їх життя...* (В. – 2013. – № 3. – С. 26); *Правду гласить російська приказка: «Не имей сто рублей, а имей сто друзей»* (В. – 2013. – № 3. – С. 15); – *Світ жорстокий, ось так він поступає з людськими душами, – резюмував* (В. – 2013. – № 2. – С. 3); *Австралія вибачилася за насильницьке усиновлення* (Д. – 2013. – № 52. – С. 3); *З покладеними на неї обов'язками вона справляється успішно, за що велике їй спасибі* (В. – 2013. – № 3. – С. 11); *Ф. Бекон намагається зрозуміти, чому людина часто сприймає адресовану їй інформацію невірно* (ЖУ. – 2013. – № 3. – С. 38); *Термін «тезаурус» походить від грецького слова «скарбниця, сховище» і означає в даному випадку словарну модель світу – повний перелік слів, які ми знаємо й розуміємо* (ЖУ. – 2013. – № 3. – С. 38); *Я представив учасників та*

звернувся до господаря, але замість докладної відповіді, про яку домовлялися, він, сказавши **пару** речень, замовк (ЖУ. – 2013. – № 3. – С. 38); **За великим рахунком**, в кожному конкретному випадку комунікації – підготовки публікації, передачі, виступу – треба визначатися, а де ж та міра в діапазоні банальність–оригінальність, на який рівень аудиторії розраховувати, на який її стан (ЖУ. – 2013. – № 3. – С. 40); Ділові жінки використовують [хустку] у **якості** кашне (В. – 2013. – № 4. – С. 31).

Особливо проблемні граматичні норми, із якими пов'язане неправильне вживання:

- відмінкових форм іменників: «Путівльські відомості», окрім **трудового колектива**, мають у співзасновниках і владні інституції – **райраду та райдерж адміністрацію** (ЖУ. – 2013. – № 1. – С. 21); **У бізнеса і населення просто немає коштів** (ЖУ. – 2013. – № 2. – С. 5); **Можна наводити ще багато визначень цього терміну...** (ЖУ. – 2013. – № 3. – С. 44); – **Любов Михайлівно**, звідкіля беруть витoki психології як науки? (В. – 2013. – № 4 – С. 18);

- ступенів порівняння прикметників: **Зелений салат для дітей корисніший молока** (М. – 2013. – № 19. – С. 38); **...хоча для останнього то був не самий вдалий день...** (ЖУ. – 2013. – № 6. – С. 29);

- числівникових утворень: **В нашій лютневій пошті зустрілися два листа**, в яких згадується **Наталія Кондратюк** (ЖУ. – 2013. – № 3. – С. 17); **Два гетьмана**, кілька генеральних старшин та низка громадських діячів, меценатів і науковців – таким є внесок роду **Скоропадських до пантеону найвизначніших українців** (Д. – 2013. – № 42. – С. 10); **Проте сьогодні Карін вирощує 160 тисяч равликів на рік, це близько три тонни**, і її «равликовий бізнес» приносить значно більше прибутків, ніж тваринницька ферма її чоловіка (В. – 2013. – № 4. – С. 22); **І зараз, на свій семидесятирічний ювілей, Василь Пясецький, який уже кілька років – вільна пташка, ніде офіційно не працює...** (ЖУ. – 2013. – № 1. – С. 22);

- дієслівних форм наказового способу: **Давайте разом зі спілкою розбудимо апетит до самоосвіти** (ЖУ. – 2013. – № 1. – С. 4);

Давайте проведемо анонімну вікторину для членів НСЖУ зі знання історії (ЖУ. – 2013. – № 1. – С. 6);

- *прийменниково-іменникових конструкцій: Згідно останніх опитувань серед молоді, яка вступила до вишів, та їхніх батьків, цей відсоток складає 67 (В. – 2013. – №2. – С.9); В армії, користуючись бібліотекою, завжди вибирав книжки та періодику по фотосправі (ЖУ. – 2013. – № 1. – С. 22); Таким чином в Україні були зроблені безпрецедентні зусилля по впровадженню медіа-освіти (ЖУ. – 2013. – № 1. – С. 35); Минулого року я робив доповідь в ЮНЕСКО по цій темі (ЖУ. – 2013. – № 4. – С. 9); Тижневик «Решетилівський вісник» з Полтавської області в останнє десятиріччя утримує першість у регіоні по тиражу та по економічних показниках діяльності (ЖУ. – 2013. – № 7. – С. 18).*

Зауважимо, досить важлива й відповідальна роль у культивуванні літературної мови на сучасному етапі її розвитку належить журналістові, а це вимагає від нього знань усталених стандартних норм і досконалого володіння ними у своїй діяльності. Журналістську майстерність визначають не лише фахова компетентність, комунікативні здібності, творчий потенціал, а й висока культура мовлення. Тому варто підвищувати її рівень повсякчасно, прагнути до самовдосконалення себе як мовної особистості, усвідомлено користуватися літературними нормами й мовними скарбами.

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що культура усного й писемного мовлення журналістів привертає увагу в аспекті порушення літературних норм. Для уникнення таких тенденцій редакторам варто ретельніше готувати журналістські матеріали, а працівникам ЗМІ удосконалювати власну мовну компетентність. Окрім досліджених друкованих видань, перспективним вбачаємо дослідження мовлення сучасних радіо й телебачення.

Список літератури

1. Волощак М. Неправильно – правильно. Довідник з українського слововживання: За матеріалами засобів масової інформації / Марія Волощак. – К.: Просвіта, 2004. – 160 с.

2. Довідник з культури мови / За ред. С. Єрмоленко. – К.: Вища школа, 2005. – 400 с.
3. Капелюшний А. О. Редагування в засобах масової інформації : навч. посібник / А. О. Капелюшний. – Львів: ПАІС, 2009. – 432 с.
4. Лизанчук В. Без української мови, культури, духовності не може бути української України / В. Лизанчук // Слово і час. – 2005. – № 2. – С. 3–11.
5. Пономарів О. Д. Українське слово для всіх і для кожного / Олександр Пономарів. – К.: Либідь, 2013. – 360 с.
6. Сербенська О. А. Культура усного мовлення: практикум / Олександра Сербенська. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.
7. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – К.: Знання, 2004. – 367 с.
8. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.
9. Фихтелиус Э. Десять заповідей журналістики / Эрик Фихтелиус. – Яцимірська М. Г. Культура фахової мови журналіста : навч. посібник / М. Г. Яцимірська. – Львів : ПАІС, 2004. – 332 с.

Андрути – вафлі
 Балакати – говорити (балак – розмова)
 Бамбетель – кімнатна лавка зі спинкою
 Баняк – каструля
 Батяр – шибеник, хуліган
 Вуйко – дядько
 Вуйна – тітка
 Газда – господар
 Галяретка – желе, мармелад
 Дефіляда – парад
 Дзигар – 1. сигарета 2. годинник (Дзигарок)
 Зимно – холодно
 Зупа – суп
 Камізелька – жилет, безрукавка
 Канапа – диван
 Канапка – бутерброд
 Келих – чарка
 Кнайпа – бар, ресторанчик, забігайлівка
 Кобіта – жінка, дівчина
 Колежанка – товаришка
 Креденс – шафа зі скляними дверцятами
 Криївка – таємне сховище
 Ксьондз – священник

Кумпель – товариш
 Летовище – аеропорт
 Локаль (льокаль) – 1. ресторан, шинок 2. Квартира
 Льох – підвал
 Мешти – туфлі
 Обмова – плити
 Обрус – скатертина
 Пательня – сковорідка
 Пацьорки – намисто
 Писок – рот, стулити писок – сидіти тихо
 Пінда – дівчина-підліток
 Плячки (пляцок) – солодкий пиріг або деруни, картопляники
 Помарніти – схуднути
 Ресторация – ресторан
 Ровер – велосипед
 Ружа – троянда
 Склеп – магазин
 Сподні – штани
 Філіжанка – горнятко
 Фіранка – гардина (рос. штори)
 Цукерня – кондитерська
 Цьомати – цілувати
 Шпацирувати – прогулюватися

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 12

Розвиток словникового складу сучасної української літературної мови

Микульчик Р. Сучасні українські аббревіатури: перспективи і стан дослідження / Роман Микульчик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» Серія «Проблеми української термінології». – 2005. – № 538. – С. 12–15.

Скорочування виразів і їх поєднань таке ж давнє, як і письмо, оскільки люди завжди враховували принцип економії мовних засобів. Звичай скорочування виразів і назв почав поширюватися в Європі і на початку ХХ століття, особливо під час Першої світової війни – під впливом преси й воєнних комюніке. В українській і російській мовах бурхливий розвиток аббревіації почався після революції 1917 р. Подальше поширення скорочень і аббревіатур зареєстровано в цілому світі після 1945 року. Серед різних причин такого стану справ можна між іншими назвати темп життя й перегони з часом, господарські, суспільні та політичні зміни, розбудову державного адміністративного апарату, політичних партій і різних організацій, утворення нових закладів праці й місць торгівлі, потік наукових і технічних термінів. Це пов'язано з інтенсивним розвитком засобів масової інформації, розширенням інформації й одночасно з тенденцією до стислості. Скорочення й аббревіатури стають зручним засобом пропаганди й реклами; полегшують запам'ятовування довгих назв (мнемотехнічна функція) й одночасно функціонування в українській мові чужих назв без потреби їх розгортання й пояснення.

У цій статті проаналізуємо дослідження, які стосуються таких аспектів: 1) класифікація аббревіатур; 2) морфологічна характеристика аббревіатур; 3) словотвір відаббревіатурних похідних.

Ця проблематика розглядається як у загальних наукових працях – «Українська мова. Енциклопедія» [12], «Великий тлумачний словник сучасної української мови» [2], «Український правопис» [13], так і в окремих спеціальних дослідженнях аббревіатур – К. Л.

Тронь [10]; М. Г. Сердюк [7; 8]; Л. М. Бойченко [1]; Н. Ф. Клименко [4].

Невелика кількість праць підтверджує нашу думку про те, що цю тематику все ще недостатньо вивчено й вона потребує додаткового дослідження.

1. Типи аббревіатур.

Як і кожний клас лексичних одиниць, аббревіатури можна покласифікувати за певними ознаками. Наведемо нижче деякі приклади класифікації аббревіатур.

«Українська мова. Енциклопедія» подає класифікацію аббревіатур за морфемною будовою і за видом [9]. За морфемною будовою аббревіатури поділяють на подільні і неподільні. До останніх відносять буквені та звукові аббревіатури. За видом аббревіатури тут поділяють на літерні або ініціальні (ООН, США, НАН), звукові (внз, рацс), складові (колгосп) і мішані (морфлот, мопед).

Дуже детальну класифікацію аббревіатур наведено в «Лексиці і фразеології». Тут автори класифікують їх так:

«1. Складноскорочені слова, утворені з початкового складу (або початкових складів) першого компонента й цілого другого компонента словосполучення, наприклад: технагляд – технічний нагляд.

2. Складноскорочені слова, утворені з початкових частин двох або кількох компонентів синтаксичного словосполучення, наприклад: райвиконком – районний виконавчий комітет.

3. Складноскорочені слова, утворені з початкової частини першого компонента (або перших компонентів) словосполучення і початкової або кінцевої частин другого компонента, в якому середню частину пропущено, наприклад: есмінець – ескадрений міноносець, облвійськкомат – обласний військовий комісаріат.

4. Літерні аббревіатури – такі, які утворено з назв початкових букв компонентів синтаксичного словосполучення, наприклад: НРУ – Народний рух України.

5. Звукові аббревіатури – такі, які утворено з початкових звуків слів повної назви, наприклад: рацс – реєстрація актів цивільного стану, РАТАУ – радіотелеграфне агентство України.

6. Звукові абревіатури, складовою частиною яких є звуки і цифри, наприклад: АН-124, ГАЗ 2109.

7. Складноскорочені слова, утворені з початкової частини першого компонента і звукової абревіатури інших компонентів синтаксичного словосполучення, наприклад, райво – районний відділ освіти.

8. Складноскорочені слова, утворені з літерної абревіатури кількох перших компонентів і початкової частини останнього компонента синтаксичного словосполучення, наприклад, Есхар – електричне селище Харків.

9. Складноскорочені слова, утворені з літерних абревіатур першого і третього компонентів і початкового складу другого компонента синтаксичного словосполучення, наприклад, ГАПУ – Головне аптечне управління.

Ця класифікація дуже детальна. Усі види абревіатур описано надзвичайно чітко. Проте ця класифікація має і свої недоліки: вона доволі складна у вжитку і не передбачає спеціальних назв для багатьох видів абревіатур» [5, с. 252].

Звернемось також до підручників із лексикології. У підручнику «Сучасна українська літературна мова» розрізняють три типи абревіатур: складовий, змішаний та ініціальний і визначають ці три типи так:

«1. Складовий тип – це складноскорочені слова, утворені усіченням основ кількох слів.

2. Змішаний тип – це складноскорочені слова, утворені поєднанням усіченої початкової основи (одного чи двох) з цілим словом. У науковій літературі до іменників цього типу належать також слова, першою частиною яких виступають морфеми іншомовного походження авіа-, авто-, фото-, аеро-, гідро- і подібні, що приєднуються до цілого слова.

3. Ініціальний тип – це утворення складноскорочених слів від початкових звуків чи букв. Тобто ініціальний тип автори поділяють на підтипи.

Звуковий підтип складають слова, утворені поєднанням початкових звуків слів (ноп – наукова організація праці; ІТА –

інформаційне телеграфне агентство). Особливість слів звукового типу та, що вони читаються як звичайне слово.

Буквений підтип складають слова, утворені від назв початкових букв слів (слово вимовляється за назвами букв), наприклад: МВС – Міністерство внутрішніх справ (ем-ве-ес); НПУ – Національний педагогічний університет (ен-пе-у).

Буквено-звуковий (змішаний) тип – це слова, утворені поєднанням звуків і букв: ДТСААФ – Добровільне Товариство Сприяння Армії, Авіації і Флоту (де-те-са-аф).

Ініціальний тип продуктивний у його перших двох різновидах (звуковий і буквений), змішаний використовується рідко» [9, с. 181].

Тобто, у цьому підручнику існує два змішані типи аббревіатур: «складноскорочені слова, утворені поєднанням усіченої початкової основи (одного чи двох) з цілим словом» (основний класифікаційний тип) і «слова, утворені поєднанням звуків і букв» (підтип ініціальних аббревіатур).

Тієї самої думки щодо класифікації аббревіатур дотримується і О. Мацько [6, с. 34]. О. Мацько також доповнює змішаний тип аббревіатурами, які поєднують початкову частину слова з формою непрямого відмінка: завкафедри – завідувач кафедри.

Найпоширенішими в мові є лише два види аббревіатур: 1) аббревіатури, утворені з початкових літер та звуків, що входять до складу багаточленного найменування, наприклад: ООН (Організація Об'єднаних Націй), ВАК (Вища атестаційна комісія) тощо; 2) аббревіатури, утворені складанням частин слів, наприклад: райво, технагляд, автобаза тощо. Широко використовуються в мові спеціальні аббревіатури, поєднані з цифрами: АН-70, АН-124 тощо. Останні складають переважно технічну номенклатуру – назви серійних моделей різноманітних апаратів і приладів.

Аббревіатури першого виду називають акронімами. При їх творенні їх свідомо прагнуть уподібнити за милозвучністю до звичних нескорочених слів мови, інколи ігноруючи навіть повну омонімію, наприклад: АМУР (автоматична машина управління і регулювання), КАСКАД (клас автоматизованих систем комплексного аналізу документів), МАРС (машина автоматичної реєстрації і

сигналізації), бор (батарея оптичної розвідки). Такі аббревіатури легко запам'ятовуються і, завдяки цьому, легше приживаються в мові й мовленні. Слова цього типу особливо широко вживають у науковій мові як терміни.

2. Граматична характеристика аббревіатур.

Далі розглянемо лексичні й словотвірні характеристики аббревіатур. За частиномовною приналежністю аббревіатури є іменниками і об'єднуються у великі тематичні групи: назв країн (КНР – Китайська Народна Республіка), партій (УРП – Українська республіканська партія), організацій (ООН – Організація Об'єднаних Націй), установ (ЛАЗ – Львівський автобусний завод, СБУ – Служба безпеки України), машин і приладів (ЕОМ – електронно-обчислювальна машина, врубмашина, земснаряд).

З 60-х років спостерігається дедалі сильніша тенденція до створення аббревіатур, зовні схожих на звичні слова: валокордин, газотрон, позитрон. Слова цього типу особливо поширені в науковій мові, де їх вживають як терміни: аероторія, акваторія, лавсан, мелан, поропласти.

Аббревіатури стають твірними для багатьох похідних слів, серед яких переважають іменники – назви осіб (виконкомівець, метробудівець, фізкультурник) і відносні прикметники (домобудівний, харчоблоковий, профкомівський).

2.1. Рід аббревіатур.

Відмінювані аббревіатури, утворені поєднанням початкової частини слова (чи частин слова) з повною формою іменника, зберігають значення роду відповідного іменника: довгоочікувана зарплата, студентська профспілка, міська санепідемстанція, столичний педуніверситет.

Відмінювані аббревіатури, що утворюються з початкових звукосполучень або звуків кількох слів, а також ті, що утворюються поєднанням початкових частин слів, значення чоловічого роду набувають за зовнішньою подібністю до іменників II-ої відміни на приголосний: Ковельський ліспромгосп, районний військкомат, Центральний рацс, найкращий ВНЗ.

Невідмінювані аббревіатури, утворені поєднанням початкової частини першого слова повної назви з формою непрямого відмінка другого слова, мають рід першого складового елемента: вимогливий завкафедри, суворий комроти, веселий помкомвзводу.

Рід інших невідмінюваних аббревіатур визначають за родом іменника, який входить до аббревіатури в називному відмінку однини: міський райво (відділ – чол. рід), важлива НТР (революція – жін. рід). Проте тут можуть бути й винятки: НАТО повідомило – середній рід (набуто за зовнішньою подібністю до іменників середнього роду). До речі, це запозичена аббревіатура – НАТО (NATO – North Atlantic Treaty Organization – з англ. Північно-атлантична договірна організація). Подібно до цього набувають рід і такі аббревіатури як ЮНЕСКО, ООН, ЄЕС.

У підручнику «Сучасна українська мова» [10, с. 119] стверджується, що рід невідмінюваних (ініціальних, буквених) аббревіатур, а також невідмінюваних звукових аббревіатур визначають за стрижневим словом, а рід відмінюваних звукових аббревіатур визначають граматично (за парадигмою відмінювання).

2.2. Відмінювання аббревіатур.

Аббревіатури поділяються на відмінювані й невідмінювані.

Згідно з українським правописом [13], скорочення від загальних назв, які вимовляються як звичайні слова (без вставних звуків), переважно відмінюються: рацс (до рацсу), неп (під час непу). Так само відмінюються ініціальні скорочення типу ВАК, а їхні закінчення, що пишуться з малої літери, приєднуються до останньої літери аббревіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): з ВАКу, ВАКом, ТЮГу, ТЮГом.

Зі сказаного вище незрозуміло, які саме аббревіатури належать до невідмінюваних.

Як стверджує О. Пономарів [10, с. 134], не відмінюються ініціальні – буквені та комбіновані – аббревіатури: ОБСЄ, МВС, НАТО, міськво, а також аббревіатури типу завкафедри, міноборони, міненерго. Також не відмінюються аббревіатури – назви машин і механізмів, до складу яких входять цифрові позначення: ДТ-54, СКГ-

6. Інші поскладові, звукові аббревіатури відмінюються як схожі на них іменники.

Якщо порівняти сказане в підручнику [10, с. 134] і в українському правописі [13], то можна легко побачити, що між цими джерелами існує повна протилежність, яка полягає у різному розумінні терміна ініціальне скорочення (ініціальна аббревіатура).

3. Правопис аббревіатур.

В українському правописі [13] подано такі правила написання аббревіатур:

1. Скорочені назви (аббревіатури) установ, закладів, організацій тощо, утворені з частин складноскорочених слів, пишуться дwoяко:

а) З великої літери, якщо ці слова вживаються у назвах на позначення одиничних установ: Укрінформ, Укртрансгаз, Укоопспілка.

б) З малої літери, якщо такі слова є родовими назвами: медінститут, облвиконком, райно, райрада, рацс.

2. Складноскорочені назви, утворені з початкових (ініціальних) букв, власних і загальних назв, пишуться великими літерами: АТС, КНР, НЛО, СНД, УРП, УТН.

В останньому пункті правопису можна легко побачити певну недоречність. Жодна з наведених у прикладі аббревіатур не містить власної назви. Щоб довести це твердження, наведемо розшифрування наведених аббревіатур: АТС – автоматична телефонна станція, КНР – Китайська народна республіка, НЛО – неопізнаний літаючий об'єкт, СНД – Союз незалежних держав, УРП – Українська республіканська партія, УТН – українські телевізійні новини. Можна переконатися, що в цих аббревіатурах уживаються лише прикметники, які походять від власних назв (китайська, українська). На нашу думку, цей пункт потрібно розуміти так: великими літерами пишуться ініціальні аббревіатури, які позначають одиничні об'єкти.

Розглядаючи питання аббревіатур у сучасній українській мові, можна зіштовхнутися з низкою різнопланових проблем щодо розуміння й вживання аббревіатур у сучасній українській мові.

Немає однозначності в термінології, якою користуються дослідники, описуючи аббревіатури. Науковці паралельно вживають

різні терміни на позначення того самого поняття, по-різному розуміють ті самі поняття. Єдиним способом вирішення цієї проблеми є внести єдину загальноприйнятую класифікацію аббревіатур до нової редакції українського правопису.

Проблемним у мовному середовищі є орфографічно правильне написання аббревіатур, у чому можна легко переконатися за допомогою аналізу текстів з українського сектора Інтернет, переважно публіцистичних.

Досліджуючи різноманітні тексти із вживанням аббревіатур, легко побачити, що автори регулярно порушують наведені вище норми написання аббревіатур. Так у текстах часто зустрічається написання Нато [15] замість нормативного НАТО тощо. Такі порушення відбуваються частково під впливом російської мови, у чому можна переконатися, зіставивши тексти, написані українською і російською мовами [23; 24].

Також проблемною є узгоджуваність аббревіатур з іншими частинами мови в текстах. Це пов'язано з визначенням роду аббревіатури. Для пересічного мовця визначення роду аббревіатури, не описане чіткими правилами, є проблемним, так само, як і визначення, чи є аббревіатура відмінюваною. Часто автори роблять спроби відмінювати невідмінювані аббревіатури. Усе це свідчить про недостатність і недоступність інформації щодо цієї проблематики.

4. Запозичення іншомовних аббревіатур.

Ще одна проблема полягає в запозиченні аббревіатур з інших мов, зокрема з англійської. Поки що не вирішено, яким чином запозичати такі аббревіатури: транслітерацією, транскрипцією чи в оригінальному написанні (латинським алфавітом), наприклад, комп'ютерний термін Unicode (universal code – універсальне кодування) вживають як Юнікод, Унікод і навіть Unicode [14].

Як приклад прямого запозичення аббревіатур у їх оригінальному латинському написанні можна навести українську локалізацію операційної системи Майкрософт Віндовз, де вже марку продукту (англ. XP) передають як XP [14], або вже загальноприйнятую аббревіатуру PR (public relations – зв'язки із громадськістю). Останню аббревіатуру ще й транскрибують як піар, але в українській

транскрипції вона не має усталеного написання. Набагато більше аббревіатур з англійським написанням вживають у глосарії української локалізації, наприклад: OCR (optical character recognition – оптичне розпізнавання символів), DPA (distributed password authentication – розподілене підтвердження пароля) тощо. Відзначимо, що такі аббревіатури найчастіше виникають у терміносистемах нових галузей знань, наприклад, у термінології інформаційних та комп'ютерних технологій [14, с. 17–23] тощо.

На підставі аналізу наукової літератури пропонуємо в українській мові розрізняти три види аббревіатур: складовий, змішаний та ініціальний. Поміж ініціальних аббревіатур пропонуємо традиційно розрізняти: звукові, утворені поєднанням початкових звуків слів; буквені, утворені від назв початкових букв слів; буквено-звукові, утворені поєднанням слів і звуків. На нашу думку, така класифікація аббревіатур буде найзручнішою для наукових досліджень і навчального процесу.

Щодо інших заторкнутих у статті проблем, то вони потребують значно глибшого дослідження й висвітлення в науковій літературі. Це, зокрема, орфоепічні проблеми аббревіатур, проблеми наголошування, милозвучності, сполучуваності аббревіатур з іншими частинами мови, запозичення іншомовних аббревіатур і їх правильного мовленнєвого й графічного оформлення.

Список літератури

1. Бойченко Л. М. Структурно-семантичні типи аббревіатур і діапазон їх дериваційної активності в сучасній українській мові // Мовознавство. – 1982. – № 5. – С. 75–80.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. Т. Бусела, – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища шк., 1985. – 360 с.
4. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1981.
5. Сучасна українська літературна мова. / За ред. І. К. Білодіда. – Кн.
5. Лексика і фразеологія. – К.: Наук. думка, 1973. – 439 с.
6. Мацько О. М. Аббревіатури як згорнені мовні формули в дипломатичних текстах // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 31–36.

7. Сердюк М. Г. Аббревіатури і співвідносні з ними слова та словосполучення // Українське мовознавство. – К.: Вища шк., 1981. – Вип. 9.
8. Сердюк М. Г. Відаббревіатурні похідні в українській мові // Питання словотвору східнослов'янських мов. – К., 1969. – С. 83–84.
9. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Плюща, – К.: Вища шк., 2001.
10. Сучасна українська мова / За ред. О. Д. Пономарева, – К.: Либідь, 2001. – 400 с.
11. Тронь К. Л. Із спостережень над структурними типами аббревіатур української мови 20–30-х років // Питання словотвору східнослов'янських мов –К.: Наук. думка, 1969.
12. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 750 с.
13. Український правопис. 4-те вид., випр. й доп. – К.: Наук. думка, 1994. – 238 с.
14. <<http://members.microsoft.com>>.
15. Видання нормативного характеру НАТО станом на 23 травня 1999 року... <<http://rada.gov.ua>>.
16. ДСТУ. Інформаційні технології. Мови програмування. Терміни та визначення. (ISO/IEC 2382-15:1999, MOD).
17. ДСТУ 2400-2005. Інформаційні технології. Розподілене оброблення даних. Терміни та визначення. (ISO/IEC 2382-18:1999, MOD).
18. ДСТУ 2505-2005. Інформаційні технології. Організація даних. Терміни та визначення. (ISO/IEC 2382-4:1999, MOD).
19. ДСТУ 2668-2005. Інформаційні технології. Безвідмовність, ремонтпридатність та готовність. Терміни та визначення. (ISO/IEC 2382-14:1997, MOD).
20. ДСТУ 2874-2005. Інформаційні технології. Бази даних. Терміни та визначення. (ISO/IEC 2382-17:1999, MOD).
21. ДСТУ 3043-2005. Інформаційні технології. Обмін даними. Терміни та визначення. (ISO/IEC 2382-9:1995, MOD).
22. ДСТУ 3044-2005. Інформаційні технології. Подання даних. Терміни та визначення. (ISO/IEC 2382-5:1999, MOD).
23. Нинішній стан розвитку особливого партнерства Україна. – НАТО та перспективи відносин у майбутньому... <<http://ieac.org.ua>>.
24. Международный центр Юнеско... <<http://www.dlab.kiev.ua>>.

Українська фразеологія у мові ЗМІ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 13

Українська фразеологія: джерела, структура, семантика

Денисова А. С. Проблема дослідження класифікацій фразеологічних одиниць у лінгвістиці / А. С. Денисова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – 2015. – Вип. VI. – С. 13–21.

Фразеологія – галузь лінгвістичної науки, яка віддавна привертає увагу дослідників, бо містить найбільше суперечливих поглядів на окремі її аспекти, починаючи з визначення обсягу, структури, семантики фразеологічних одиниць тощо. Фразеологія – це невичерпне, багатоаспектне і складне явище, чим зумовлене існування різних напрямів у її дослідженні.

Становленню фразеології сприяло здійснене в працях мовознавців (Ф. Буслаєва, І. Срезневського, О. Потебні, П. Фортунатова, О. Шахматова, Л. Щерби, Л. Булаховського) спостереження над тими чи іншими семантичними і граматичними особливостями стійких сполучень слів, висловлювалися думки про природу їх стійкості і відтворюваності.

Із посиленням уваги до фразеології як окремого розділу мовознавства значний внесок у розроблення теоретичних питань зробили такі дослідники: В. Архангельський, О. Бабкін, І. Білодід, В. Жуков, Л. Ройзензон, Л. Скрипник, І. Чередниченко, М. Шанський та багато інших. Наукові основи класифікації фразеологічних одиниць були вироблені І. Анічковим, Л. Булаховським, В. Виноградовим, Б. Ларіним, Г. Удовиченком.

Незважаючи на численні дослідження вітчизняних та закордонних фахівців, залишається нерозв'язаним ряд проблем, серед яких виокремлюються питання класифікації фразеологічних одиниць.

Метою нашої розвідки є вивчення різноманітних підходів до розроблень класифікацій фразеологічних одиниць.

У фразеології розроблено досить багато класифікацій сталих сполук. В основу їх покладено різне розуміння обсягу цієї галузі лінгвістики та різні критерії класифікації. Залежно від того, який критерій покладено в основу кожної з них, сформувалися класифікації: семантична (Ш. Баллі, В. Виноградов, В. Жуков, Б. Ларін, М. Шанський), структурна (М. Тагієв), структурно-семантична (О. Кунін, І. Чернишова), граматична (В. Архангельський, О. Молотков), функціональна (С. Гаврин, О. Смирницький), генетична (Л. Булаховський), ідеографічна (Ю. Прадід, В. Ужченко), стилістична (О. Ахманова, Л. Булаховський, В. Виноградов, М. Шанський).

Вперше семантичну класифікацію фразеологізмів було розроблено швейцарським лінгвістом Шарлем де Баллі, який науково обґрунтував необхідність спеціального вивчення стійких словосполучень. Учений зазначає: — Якщо в якому-небудь словосполученні кожна графічна одиниця частково або повністю втрачає своє значення й тільки сполучення в цілому зберігає чіткий смисл, то ми можемо стверджувати, що маємо справу з фразеологічним виразом [4, 84–85]. З-поміж усіх словосполучень лінгвіст виділяє чотири типи: 1) вільні словосполучення; 2) звичні сполучення (з відносно вільним зв'язком компонентів); 3) фразеологічні ряди (групи слів, у яких два розташованих поряд поняття зливаються майже в одне); 4) фразеологічні єдності (сполучення, в яких слова втратили своє значення й виражають єдине нерозкладне поняття). Саме Ш. Баллі вперше виділив зовнішні та внутрішні ознаки фразеологізмів, тобто структурні та семантичні їх властивості [4, 87].

Однією з найвідоміших класифікацій фразеологічних одиниць у вітчизняному мовознавстві з точки зору їхньої семантики є класифікація, запропонована академіком В. Виноградовим. В її основі лежить ступінь видозміни значення слова в різних синтаксичних і стилістичних умовах фразоутворення. Маючи єдине значення в цілому, фразеологічні одиниці не є однаковими з погляду з'єднаності компонентів і співвіднесеності семантики всього вислову зі значенням його окремих складників-компонентів. Ураховуючи це,

В. Виноградов розрізняє три групи фразеологічних одиниць: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення [6, 293].

За твердженням вченого, фразеологічні зрощення – абсолютно неподільні, нерозкладні, немотивовані фразеологічні одиниці, у значенні яких — немає ніякого зв'язку, навіть потенційного, зі значенням їх компонентів [6, 145]. Їх нерозкладність викликана наявністю у складі невживаних або відмерлих, незрозумілих слів, граматичних архаїзмів, лексичних значень компонентів, що не мають відношення до розуміння цілого, дією експресивної індивідуалізації [6, 146].

Фразеологічні єдності – семантично неподільні фразеологічні одиниці, цілісне значення яких певною мірою мотивоване значенням компонентів. У них значення цілого пов'язане з розумінням внутрішнього образного стрижня фрази, потенційного смислу слів [6, 152].

Фразеологічні сполучення – фрази, створені за допомогою реалізації зв'язаних значень слів. У них значення слів виокремлюється чіткіше, різкіше, вони аналітичні [6, 159].

Прислів'я та приказки В. Виноградовим взагалі не виокремлюються в окрему групу фразеологізмів.

Як бачимо, ця класифікація точніше відображає типи фразеологізмів, ніж у Ш. Баллі [4]. Однак, вона також не має єдиного принципу побудови. Виділені вченим три групи показують, що між фразеологічними зрощеннями та єдностями, з одного боку, та фразеологічними сполученнями, з іншого, існує різниця, зумовлена різним характером їх стійкості. Фразеологічні одиниці двох перших груп характеризуються ступенем мотивованості, третя – структурною ознакою.

Класифікація, запропонована В. Виноградовим, тривалий час займала панівне становище в дослідженні фразеології і застосовувалася найчастіше без будь-яких змін до вивчення сталих сполук не лише російської мови, на матеріалі якої була створена, а й інших мов.

Н. Амосова – одна з перших дослідниць, хто звернув увагу на відсутність у побудові класифікації В.Виноградова єдиного принципу. Фразеологічні зрощення та єдності розрізняються за ступенем вмотивованості, тобто можливості чи неможливості вивести значення фразеологізму із значень їхніх компонентів, а фразеологічні сполучення – за ступенем обмеженої сполучуваності фіксованого компонента в певному значенні. Перші два типи характеризуються фіксованим складом компонентів, а третій – обмеженою їх сполучуваністю [1, 82].

Під час вивчення фразеології на матеріалі інших мов науковцями використовувалися принципи класифікації, відмінні від запропонованих В. Виноградовим. У відкриту полеміку з ним вступив І. Анічков, у якого була своя оригінальна концепція. Сутність її полягала в тому, що лінгвіст розглядав фразеологію як лінгвістичну дисципліну про сполучуваність слів – на противагу синтаксису як науці про сполучуваність словоформ. І. Анічков ідіомами називав будь-які словосполучення – починаючи від вільних і закінчуючи прислів'ями та ідіомами [2, 96].

На відміну від ідей В. Виноградова І. Анічков в основу своєї класифікації поклав структурний принцип, не використовуючи поняття мотивації. У зв'язку з цим науковець виділив три типи словосполучень: 1) словосполучення, які мають у своєму складі одне повнозначне й одне службове слово; 2) поєднання двох повнозначних слів; 3) словосполучення, що складається з трьох і більше повнозначних слів та має структуру речення або сполучення кількох речень. Згідно з такою класифікацією фразеологія в розуміння І. Анічкова виходить за межі цієї науки, бо охоплює цілі фрагменти тексту [2, 105].

Керуючись семантичним принципом, І. Анічков припускав виокремлення двох класів фразеологічних одиниць: 1) прислів'я, приказки, кліше; 2) фразеологічні сполучення [2, 78–80].

Прихильником концепції В. Виноградова був М. Шанський, який спробував удосконалити його класифікацію. Тому до виокремлених В. Виноградовим трьох типів фразеологічних одиниць він додає четвертий – фразеологічні вирази. На думку вченого, це

стійкі за складом і вживанням фразеологічні звороти, які не тільки семантично подільні, але й повністю складаються зі слів з вільним значенням [14, 69–70]. Фразеологічні вирази науковець розподіляє на дві групи: фразеологічні вирази комунікативного характеру, що становлять собою предикативні словосполучення, рівноцінні реченню, є цілісним відтворенням, виражають те чи інше судження; фразеологічні вирази номінативного характеру, що є сполученням слів, ідентичними лише певним частинам речення; вони є словесною формулою того чи іншого поняття, так само, як і слова, виконують у мові номінативну функцію [14, 70].

Нечіткість розмежування фразеологічних зрощень і єдностей, співвідносних за своїм значенням зі словом, нашкодила дослідників фразеології на думку про об'єднання цих двох типів фразеологічних одиниць в одному класі. Не заперечує проти такого об'єднання і М. Шанський. Він зазначає: — Фразеологічні зрощення і фразеологічні єдності, як еквіваленти слів, нерідко об'єднують в одну групу. У таких випадках їх називають звичайно ідіомами, або ідіоматичними висловами [14, 82].

М. Копиленко та З. Попова піддали гострій критиці класифікацію сталих словосполучень, запропоновану М. Шанським. Вони наголошують на тому, що виділені мовознавцем чотири типи фразеологічних одиниць описуються не з одних і тих же позицій, вказують на наявність протиріччя в основі класифікації, на випадковість вибраних для неї ознак [8, 142].

Український мовознавець Л. Булаховський, класифікуючи сталі словосполучення з позиції їх семантики, виокремлює дві групи: ідіоми і фразеологічні одиниці. Ідіоми, — пише він, — це своєрідні вирази з певних мов, що за своїм ужитком і змістом є цілісними, звичайно не можуть бути точно передані іншими мовами й при перекладі вимагають добору відповідника зі схожим стилістичним забарвленням. Друга група — фразеологічні одиниці — це звичайні словосполучення, розкладні щодо змісту, але усталені в мові як матеріал широковживаної цитації (прислів'я, приказки, вдалі вислови письменників, що стали — крилатими) [5, 118–121].

Серед семантичних класифікацій заслуговує на увагу також відповідна схема, яка увійшла в мовознавчу літературу як класифікація за історичною еволюцією семантики усталених словесних сполук, запропонована Б. Ларіним.

Досліджуючи семантичні зрушення фразеологізмів у діахронічному аспекті, учений установив умови, які детермінують розвиток фразеологічних стереотипів із вільних словосполучень: втрата реалій; метафоризація; деформація компонентного складу (від первісної формули здебільшого залишається усічений фрагмент); порушення первісної граматичної структури [10, 153].

Класифікація, запропонована Б. Ларіним, показує етапи розвитку й перебудови первісних вихідних словосполучень: змінні словосполучення; стійкі метафоричні словосполучення; ідіоми. Ця класифікація фразеологічних одиниць відбиває історичний принцип становлення ідіом, ступеневого нагромадження ідіоматичності в розвитку від вільних словосполучень до нерозкладних [10, 157].

Вивчення фразеології на матеріалі іноземних мов має певні відмінності в її класифікації. Так, більшість дослідників-романістів, класифікуючи сталі сполуки французької мови, використовують розподіл, запропонований Ш. Баллі або В. Виноградовим. Вони характеризують фразеологічні одиниці за принципом злютованості компонентів та за ступенем мотивованості їх значення. Однак пізніші дослідження показали, що для французької мови ці критерії є занадто суб'єктивними й ненадійними, щоб стати основою семантичної класифікації фразеологічних одиниць, оскільки вона відрізняється від російської мови більшою рухливістю та яскраво вираженими аналітичними тенденціями.

М. Гуричева не є прихильником поділу французьких фразеологізмів за ступенем мотивованості й зазначає: — Межа між фразеологічними єдностями і зрощеннями в російській мові не є стійкою, вона ще більш хитка у фразеології французької мови, так, як у більшості випадків граматична й семантична структура фразеологізмів піддається аналізу, і з цієї точки зору немає абсолютно нерозкладних сполучень... Немотивовані стійкі сполуки нехарактерні для сучасної французької мови [7, 6].

Відомий дослідник фразеології французької мови А. Назарян, виходячи з її специфіки, визначає критерієм семантичної класифікації фразеологічних одиниць ступінь змістової взаємозалежності їх компонентів та розподіляє на такі типи: ідіоми, які характеризуються повною змістовою залежністю, їхнє цілісне значення немотивоване значенням компонентів та унілатеральні фразеологізми, у яких одностороння змістова залежність компонентів викликана їх частковим семантичним перетворенням [11, 52].

Відмінною рисою, яка дає можливість їх розмежувати, є можливість / неможливість ідентифікації цих двох семантичних типів стійких комплексів без допомоги знаменних слів, що входять до їх складу, з самостійним номінативним значенням – іменників, дієслів, прикметників, прислівників, числівників, оскільки саме їм належить провідна роль у формуванні семантики фразеологізму. Така ідентифікація є характерною для ідіом, але нехарактерною для унілатеральних фразеологічних одиниць [11, 54].

Дослідники фразеології англійської мови (Н. Амосова, О. Кунін, О. Смирницький) розподіляють фразеологізми на дві групи залежно від критерію, покладеного в основу своєї класифікації.

Так, О. Смирницький, керуючись стилістичним критерієм, виокремлює фразеологічні одиниці (стилістично нейтральні звороти, які позбавлені метафоричності або взагалі втратили її) та ідіоми (засновані на переносному значенні, метафорі) [13, 44].

Н. Амосова, послуговуючись контекстологічним критерієм, весь загал фразеологічних одиниць розподіляє на фраземи та ідіоми. Фраземи – це одиниці постійного контексту, у яких вказівний мінімум, необхідний для актуалізації певного значення семантично реалізованого слова, є єдино можливим, тобто постійним. Другий тип – ідіоми – це одиниці постійного контексту, у яких вказівний мінімум і семантично реалізований елемент складають тотожність і обидва представлені загальним лексичним складом словосполучення [1, 23]. Її класифікація зазнала справедливої критики, тому що багато різновидів фразеологічних одиниць не знайшли в ній свого відображення. З цього приводу О. Кунін зазначає: — Насамперед, не дотримано єдиного класифікаційного принципу: ідіоми виділяються

за принципом наявності у словосполученні цілісного значення, що базується на послабленні лексичного значення його компонентів, а фраземи – за принципом наявності фразеологічно зв'язаного значення, обумовленого одиничною сполучуваністю одного із компонентів [9, 58]. Отже, одна група виокремлюється на основі семантичного принципу, інша – структурно-семантичного.

Семантична класифікація, у якій значне місце відводиться суб'єктивному фактору, викликала серед мовознавців гостру критику і призвела до того, що дослідникам фразеології довелося шукати нові можливості і способи класифікації сталих словосполучень, зокрема, щодо використання їх структури.

Класифікація, в основу якої покладено граматичні, семантичні та структурні ознаки, запропонована В. Архангельським. Дослідник розподіляє сталі сполуки на два типи: фраземи, співвідносні за структурою зі словосполученням, а також сполученням слів, та стійкі фрази, які побудовані за моделлю речень і включають до свого складу фразеологізми зі структурою так званих предикативних сполучень слів [3, 97].

Дослідниця української фразеології Л. Скрипник розподіляє всі фразеологічні одиниці на два граматико-структурні класи: сталі сполуки, організовані за моделлю словосполучення (співвіднесеність з окремим словом і функціонування в ролі члена речення), та стійкі фрази, що мають структуру простого або складного речення [12, 19–23]. До особливого розряду фразеологічних одиниць дослідниця зараховує стійкі одиниці мови, що мають цілісне значення, а за складом компонентів є поєднанням одного повнозначного слова з одним або кількома службовими словами [12, 98]. Це твердження має як своїх прихильників, так і критиків. Низка дослідників (М. Шанський, С. Гаврін тощо) відмовляються зараховувати до складу фразеологічних одиниць такі утворення, оскільки вони, по-перше, мають лише один фразовий наголовок, і, по-друге, не становлять словосполучення, оскільки складаються з одного повнозначного і одного службового слова, а фразеологічний зворот, на думку, М. Шанського, є поєднанням двох і більше повнозначних слів [14, 220].

У межах структурно-семантичної класифікації фразеологічних одиниць англійської мови О. Кунін виокремив такі структурно-семантичні типи: одновершинні, тобто звороти, які у своєму складі мають одне повнозначне й одне службове слово або повнозначне слово й два чи три службових; фразеологічні одиниці, побудовані за моделлю підрядного або сурядного словосполучення; стійкі фрази з частковопредикативною структурою (лексема + підрядне речення); фразеологічні одиниці, співвідносні за структурою з підрядним реченням; номінативно-комунікативні фразеологізми, тобто дієслівні звороти зі структурою словосполучення з інфінітивом і речення з дієсловом у пасивному стані; фразеологічні одиниці зі структурою простого або складного речення; еквіваленти речення, тобто деякі структурні типи вигуківих зворотів, що мають силу висловлювання і характеризуються самостійною інтонацією [9, 70–72].

Стосовно останнього типу фразеологічних одиниць серед науковців немає одностайної думки щодо віднесення їх до еквівалентів речення чи ні. З цього приводу В. Виноградов зауважив, що питання про те, чи утворюють і чи можуть утворювати вигуки речення, чи є вони — словами-реченнями, і на сьогодні залишається предметом жвавих суперечок у синтаксистів [6, 276].

Цікавою є думка О. Смирницького, котрий розподіляє сталі сполуки залежно від числа повнозначних слів і виокремлює, відповідно, одновершинні, двовершинні та багатовершинні [13, 211–212].

Беручи за основу структурний поділ фразеологічних одиниць, А. Назарян стійкі фрази французької мови розподіляє на непередикативні, частковопередикативні та передикативні сталі сполуки. Детальніше зупинимося на кожному з цих різновидів [11, 58]. Непередикативні фразеологічні одиниці поділяються на одновершинні, які складаються з одного повнозначного та одного або більше службових слів та фраземи, у складі яких два і більше повнозначних слів і які представляють собою підрядний, сурядний і підрядно-сурядний зв'язок елементів [11, 58–60]. Частковопередикативні фразеологізми відрізняються тим, що в них перший, граматично провідний член має доповнення у вигляді

підрядного речення [11, 61]. Предикативні фразеологічні одиниці є сполученнями з предикативною структурою. Вони поділяються на два типи: предикативні сполуки з замкненою структурою, що виражають закінчену думку й синтаксично оформлені як прості або складні речення та предикативні фразеологічні одиниці з незамкненою структурою, які виражають незакінчену думку і вимагають у мовленні розповсюдження змінними словами [11, 61–62]. Переважна більшість предикативних фразеологізмів французької мови представлена моделями із замкненою структурою і лише незначна кількість сталих сполук має незамкнену структуру.

Отже, наведені класифікації дають змогу виокремити спільні та відмінні риси серед фразеологічних одиниць, розподілених за певними критеріями. Стосовно семантичної сполучуваності компонентів, то ми будемо дотримуватися думки більшості науковців і фразеологічні зрощення та єдності розглядатимемо під спільним поняттям — ідіома, оскільки чіткої межі розмежування між ними немає. Другу групу складатимуть словосполучення (за класифікацією В. Виноградова фразеологічні сполучення), які включають до свого складу звороти, в яких самостійне значення кожного слова є абсолютно чітким, але один із компонентів має зв'язане значення. Прислів'я та приказки ми також будемо відносити до фразеології, оскільки розглядатимемо цю галузь лінгвістичної науки в широкому значенні. Усі фразеологічні одиниці, розподілені за структурним принципом, можна умовно класифікувати на дві групи: утворені за моделлю словосполучення; стійкі фрази, які мають будову простого або складного речення. Поєднання повнозначного слова з одним або кількома службовими словами також будуть зараховуватися нами до фразеологічних одиниць.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у порівняльному аналізі дефініцій різних типів фразеологізмів.

Список літератури

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – 208 с.
2. Аничков И. Е. Труды по языкознанию / И. Е. Аничков. – СПб. : Санкт-Петербургское отделение, 1997. – 511 с.

3. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке / В. Л. Архангельский. – Ростов-на-Дону, 1964. – 280 с.
4. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли ; [пер. с фр. К. А. Долинина]. – М. : Изд-во иностр. лит., 1961. – 392 с.
5. Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка / Л. А. Булаховский. – 4-е испр. и доп. – К. : Рад. шк., 1953. – Т. 2. – 437 с.
6. Виноградов В. В. Избранные труды: Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 308 с.
7. Гурычева М. С. Очерки по синтаксису новофранцузского языка / М. С. Гурычева. – М., 1965. – 401 с.
8. Копыленко М. М. Очерки по общей фразеологии (проблемы, методы, опыты) / М. М. Копыленко, З. Д. Попова. – Изд-во Воронежского ун-та, 1978. – 144 с.
9. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1996. – 381 с.
10. Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание / Б. А. Ларин. – М. : Просвещение, 1977. – 223 с.
11. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка : [учеб.] / А. Г. Назарян. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1987. – 288 с.
12. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови : [монографія] / Л. Г. Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 270 с.
13. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1956. – 260 с.
14. Шанський Н. М. Фразеология современного русского языка : [учеб. пособ.] / Н. М. Шанский. – 4-е изд., испр. и доп. – СПб. : Специальная литература, 1996. – 192 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 14

Роль фразеологізмів у мові ЗМІ

Ковальчук М. Перетворення фразеологізмів у газетних заголовках / Микола Ковальчук // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2013. – 2013. – С. 134–140.

Розвиток мас-медіа зумовлює підвищену зацікавленість науковців до мови сучасних засобів масової інформації. Необхідність вивчення газетних заголовків зумовлюється тим, що в них використовується не випадковий набір експресивних та граматичних засобів, а система, в якій усі елементи пов'язані та взаємозумовлені [4, 206]. Крім того, заголовок посідає важливе місце в системі масової комунікації, адже його призначення – бути скомпресованим репрезентантом змісту/головної думки опублікованих матеріалів [3, 323]. Питання мовного оформлення заголовків порушуються у працях Г. Шипуліної, В. Шевченко, Л. Пархонюк, В. Абашина, В. Вомперського, В. Безрукова та ін. Лексичні особливості заголовків вивчали Г. Солганик, І. Медвідь, Л. Майборода, Н. Касьяненко, А. Коваленко та К. Турова. Проте фразеологічні засоби у газетних заголовках досліджено недостатньо.

Метою статті є аналіз вживання найпоширеніших фразеологічних засобів експресивності в заголовках сучасної україномовної преси. Для поставленої мети необхідно виявити трансформовані фразеологічні одиниці, з'ясувати основні прийоми їх перетворення та появу лексичних і граматичних варіантів.

Використання фразеологізмів у мові преси явище поширене, адже фразеологічна одиниця відіграє важливу роль у побудові газетного тексту. Щодо цього А. Григораш зазначав: „Уже стала традиційною думка про дві функції газетної мови – інформативну та експресивну. Функцію експресивності можуть виконувати марковані слові й цілі висловлювання, покликані оживити виклад, зацікавити читача, дати матеріалу емоційний заряд. Цю ж функцію можуть виконувати і фразеологічні одиниці. Вони не тільки називають предмети, явища різного порядку, вони ще й характеризують їх. За

ознакою суб'єктивної оцінки фразеологізми можна поділити на дві групи: одні дають позитивну оцінку явищу, інші – негативну. Вони загострюють увагу читача на тих чи тих особливостях, виявляють ставлення автора до описуваного, допомагають логізувати думку” [1, 56]. У газетних текстах фразеологізми дуже широко використовуються як у формі, у якій вони зафіксовані у словнику, так і у видозміненому вигляді.

У газеті заголовок називають одним із найважливіших елементів, від якого багато в чому залежить зміст газети. Можна сказати, що заголовок керує увагою читача, допомагає йому швидко отримати інформацію про зміст матеріалів, вибрати цікаве. Вагомість і значення заголовка незаперечні, адже, крім стислого повідомлення читачеві основного змісту публікації, заголовок має спонукати реципієнта до прочитання надрукованого. Характер і оформлення заголовка значною мірою визначають, чи буде прочитано газетний матеріал. Яскравий та правильно оформлений заголовок підвищує ефективність статті. І навпаки, через невдале оформлення заголовка різко знижується вплив важливих матеріалів на читача, оскільки статтю з невиразним заголовком можуть просто не помітити, а отже, не прочитати.

Заголовок має бути зрозумілим, виражати головну думку автора, а не другорядні елементи змісту публікації, ні в якому разі не перетворюватись на штамп, стереотип – саме за таких умов він буде ефективним.

Таким чином, „заголовок – це складова частина, постійний елемент газети – незмінний, повсякденний, завжди присутній у газетному номері” [2, 109]. Як зауважує В. Іванов, торкаючись питання якостей і властивостей газетного заголовка, „гарний газетний заголовок має впливати на читача, і тому в його основі завжди лежать відповідність змістові, ясність, точність, яскравість, виразність” [2, 109-110]. Серед якостей, за які цінують газетні заголовки, В. Іванов виділяє такі: максимальна інформативність, об'єктивне відображення тематичного змісту тексту, самобутність і оригінальність, публіцистична гострота та експресивність, виразність почуттів, думок, структурна завершеність та інтонаційна виразність, точність

термінів. На основі цього В. Іванов так визначає поняття гарного заголовка: „Отже, гарний заголовок у газеті – це концентроване відображення головної ідеї твору, головної думки автора, але відображення максимально стисле, лаконічне, чітке, конкретне” [2, 110].

Використання фразеологізму в ролі заголовка цілком природне і виправдане, зумовлене такими особливостями стійких словосполучень, як афористичність, влучність, образність тощо. Крім того, фразеологізми явище досить поширене як у художній літературі, так і в повсякденному мовленні, а відтак, відомі широкому загалові читачів, що дозволяє авторові газетного заголовка варіювати різні види транс- формації фразеологічних одиниць. Влучно використаний фразеологізм або вмiла його трансформація неодмінно привертають увагу читача до статті. Використання фразеологізмів у заголовках періодики – явище дуже поширене. Проте не слід забувати й того, що лише грамотно і доречно використаний фразеологізм дасть очікуваний ефект. Використовуючи фразеологізми, як і інші мовні засоби, що містять оцінний елемент, потрібно відчувати міру, а при трансформації стійкої сполуки зберігати її внутрішній стрижень, ідею, закріпленій у свідомості змістовий та оцінний образ.

У заголовках фразеологізми часто вживаються у своєму первісному вигляді, без будь-яких семантичних чи структурних зрушень, зі збереженням первинної цілісності форми і змісту, наприклад: „Обіцяного три роки чекають” [ГУ, 06.05.2005], „Хто в ліс, хто по дрова” [ГУ, 25.06.2008], Гуртом і батька легше бити” [УК, 18.04.2007], „ Дорога ложка до обіду” [УМ, 24.01.2002] і под.

Фразеологізми, використані без змін, можуть являти собою частину заголовка, тобто вводитися в широкий контекст, не піддаючись трансформації: „Ловили кайф – спіймали облизня” [УМ, 13.10.2000], „Учені – емігранти – наша п'ята колона...” [УМ, 12.04.2000], „У Києві на корейському мистецтві собаку з'їли” [УМ, 08.06.2000], „Україна у Митному союзі: ні в тин, ні в ворота” [УМ, 19.02.2010], „Зі світу по вагону: „Укрзалізниця” бореться з дефіцитом вантажного парку” [В, 20.08.2010] та ін.

Як бачимо, у таких заголовках перевага надається фразеологізмам, за структурою співвідносним зі словосполученням. Змін не відбувається, фразеологічні одиниці органічно вплетені до загального контексту, зміст їх зрозумілий і доступний читачеві. Проте значно частіше при вживанні стійкої сполуки у заголовку відбувається метафоризація фразеологізму, що спричиняє певні лексичні зрушення, внаслідок чого можемо спостерігати семантичну трансформацію стійких словосполучень. Особливе місце серед семантичних способів трансформації фразеологізмів займає буквалізація, тобто переведення фразеологізму в розряд вільних словосполучень, що сприймаються на тлі фразеологічно зв'язаних. Поєднання прямого і переносного значень, не характерне для звичайного мовлення, руйнує стереотип сприйняття і створює подвійну виразність. Часто буквалізація досягається шляхом включення в контекст прямого значення одного чи кількох компонентів фразеологізму. Так, у заголовку „*Візьміть бика за роги*” [УМ, 25.07.2008], фразеологізм вжито у його первинній формі, проте компоненту «бик» надано у цьому контексті його пряме значення, оскільки у статті йдеться про розведення биків. Таким чином, відбулася буквалізація, проте утворений варіант сприймається читачем на тлі фразеологічно зв'язаного словосполучення зі значенням „діяти енергійно, рішуче”.

Використання автором статті прийому буквалізації фразеологізму в заголовку може стати очевидним для читача як на дотекстовому етапі сприйняття заголовка, так і після прочитання статті. Якщо розглянемо заголовки „*Інвестор влучає в яблуко*” [УК, 22.05.2001] та „*Не дайте лісу врізати дуба*” [МУ, 16.05.2003], то лише після прочитання статті можемо зробити висновок про використання прийому буквалізації в заголовку і повернення компонентам „яблуко” і „дуб” їх прямих значень. У таких випадках буквалізація не розкривається на дотекстовому етапі сприйняття заголовка. Але є випадки, коли автор навмисне розширює контекст заголовка за допомогою підзаголовка, внаслідок чого використання прийому буквалізації фразеологізму стає для читача очевидним одразу після прочитання заголовка, ще до ознайомлення зі змістом статті, як-от у

заголовках: „Ведмежа послуга” („Домашній хижак розтерзав двох людей”) [УМ, 31.01.2001], „Риба не без кості, чоловік не без злості (закономірності прикордонного рибальства)” [УМ, 11.04.2000], «Вода камінь точить. І в організмі також» [УК, 20.04.2001]. Розширений контекст заголовка дає змогу одразу зрозуміти, що компонентам „ведмежий”, „риба”, „камінь” повернено їх пряме значення.

Досить частим прийомом є також гра слів, що базується на явищі міжмовної омонімії. Особливо поширеним є зіткнення в одному контексті значень слова „язик” в українській мові, де воно називає частину тіла людини, та в російській мові, де слово „язык” є багатозначним. При використанні фразеологізмів української мови з компонентом „язик” автори пов’язують його з російським значенням слова „язык” – „мова”, проте структурна цілісність фразеологізму зберігається і читач сприймає його повністю. Прикладами такої семантичної трансформації можуть бути заголовки, в яких використано фразеологізми „прикусити язика”, „тягти за язик”, прислів’я „Язык до Києва доведе:”, „Севастополь прикусив „язик” [УМ, 20.12. 2000], „Хто за „язык” тягне” [УМ, 14.03.2000], „Язык” до Києва доведе, а мова – до Москви” [УМ, 21.06.2000], „Язык” до мови доведе” [УМ, 5.12.2001].

При розгляді фразеологізмів у заголовках, крім семантичних прийомів трансформації, можна виділити також структурно-семантичні способи. До них зокрема відноситься так звана антонімізація фразеологізмів. У цьому прийомі семантична трансформація поєднується з морфологічно-словотворчими змінами. Частіше антонімізація знаходить свій зовнішній вияв у додаванні чи, навпаки, виведенні зі складу фразеологізму частки „не”, рідше вона здійснюється шляхом заміни одного із слів антонімом чи шляхом „перевертання” фразеологізму. Розглянемо приклади: „Шкурка вичинки варта” [УМ, 30.01.2002], „Коли в суперечках не народжується істина” [УК, 18.05.2001] „Коли мовчання – не золото” [ОУ, 17.05.2000], „Хід без королеви» [УМ, 12.12.2000].

До структурно-семантичних способів трансформації фразеологізмів можна віднести також контекстуальне оживлення

внутрішньої форми фразеологізму, типовими для якого є випадки введення до контексту заголовка одного з слів, що входять до складу фразеологічного звороту, або однокореневих слів, як, наприклад, у заголовках *„Взяв гору над горами”* [УМ, 24.11.2000], *„Без п'яти хвилин юрист за п'ять секунд знешкодив злочинця”* [УМ, 1.03.2000].

Різноманітними є лексико-семантичні способи трансформації, оскільки зміна структури стійкого звороту в переважній більшості випадків призводить до семантичних зрушень. Слід зазначити, що ці прийоми можуть поєднуватись із буквалізацією фразеологізму. До цієї групи належать такі способи трансформації: розширення та усічення фразеологізмів, заміна компонентів фразеологізмів, об'єднання кількох фразеологізмів в одному контексті, використання синтаксичної схеми фразеологізму з заповненням їх позицій іншими лексичними одиницями тощо.

Поширеним і ефективним прийомом трансформації фразеологізмів у заголовках є розширення їх компонентного складу. Введення одного чи кількох слів до складу фразеологічної одиниці спонукає читача по-новому поглянути на стійке словосполучення, пригадати його первинний зміст. Додавання часто носять метафоричний характер, оживляють внутрішню форму фразеологізму, вносячи нові відтінки в його розуміння. Розширення може відбуватися за рахунок компонентів, які стоять у різних позиціях і належать до різних частин мови. Найчастіше розширення відбувається з допомогою різноманітних іменникових компонентів, що сприяє певному уточненню, конкретизації значення фразеологізму, як, наприклад, у заголовках: *„Герой засукає рукави”* [УК, 14.04.2001], *„Палиці в колеса мотоклубу”* [УК, 28.04.2001], *„Авгієві стайні українських виборів”* [УМ, 06.02.2009], *„Крізь терни до зірок у „Нашу Україну”* [УМ, 11.12.2001] тощо. Розширювати склад фразеологізму можуть прикметники, що сприяє інтенсифікації ознаки, підсиленню експресії фразеологізмів, наприклад: *„Міжконфесійна крапля у бочку меду”* [УМ, 22.02.2002], *„Чи до вподоби лити воду на комуністичний млин?”* [УМ, 14.04.2000].

Іноді використовуються прислівники, як у заголовку *„Галицькі студенти добре погострили язики на двопалатності українського парламенту”* [УМ, 04.04.2000].

Протилежним розширенню є прийом усічення компонентного складу фразеологічних зворотів. В одних випадках усічення не вимагає додаткового контексту, читач одразу відновлює у свідомості первісну форму стійкої сполуки, поданої в усіченому варіанті заголовка. Такі усічення являють собою весь заголовок: *„Сім разів відміряти”* [УК, 29.11.2000], *„Під один гребінець...”* [ГУ, 7.06.2002]. Інший варіант – введення усіченого фразеологізму в ширший контекст заголовка. В таких випадках найчастіше усікається дієслівний компонент фразеологізму: *„Оборонні заводи – з молотка”* [УМ, 23.01.2002], *„Каменя на камені – від МВФ”* [УМ, 7.06.2010] і под.

Одним із найбільш поширених прийомів трансформації фразеологізмів є заміна одного чи кількох компонентів у складі фразеологізму. Експресивний ефект заміни виражений тим сильніше, чим далі одне від одного розташовані семантичні поля первісного компонента і замітника. Наприклад: *„Бомби розбрату”* [УМ, 21.02.2001], *„Не все „їдцям” масниця”* [УМ, 19.02.2002], *„Вустами в’язня говорить компромат”* [УМ, 26.03.2002], *„Фермер фермеру ока не виклює”* [УМ, 17.01.2002] і под.

Поширеним способом трансформації фразеологізмів є використання синтаксичної схеми стійкої сполуки з заповненням її позицій іншими словами. Оскільки автори використовують відомі стійкі звороти, цілісність фразеологізму не порушується, незважаючи на найнесподіваніші зміни у складі таких одиниць: *„Бережи кишені зранку, а сумки ввечері”* [УМ, 28.03.2000], *„Написане пером, сплатиш своїм горбом”* [УМ, 07.04.2000], *„Податки до „Калашникова” доведуть”* [УМ, 28.12.2000] тощо.

У деяких заголовках виправданим є поєднання двох фразеологічних зворотів. Наприклад: *„Зелений змії + червоний півень = сім років в’язниці”* [УМ, 18.04.2000], *„За два кроки до напівмети, або як стриб- нути вище голови...”* [В, 21.06.2001].

Отже, заголовок як невід’ємна частина газетного тексту має на меті не лише повідомити та сконцентрувати в собі головну думку статті, але й викликати інтерес читача до статті, заохотили його до її прочитання. Перспективу подальших розвідок вбачаємо у з’ясуванні фразеологізмів різної етимології, структури та семантики у заголовках газетних статей.

Список літератури

1. Григораш А. М. Трансформація складу фразеологізмів у газетних текстах / А. М. Григораш // Система і структура східнослов’янських мов. – К., 1997. – С. 48–57.
2. Іванов В. Ф. Техніка оформлення газети / В. Ф. Іванов. – К., 2000. – 164 с.
3. Пархонюк Л. Синтаксичні засоби актуалізації у газетних заголовках / Л. Пархонюк // Українська філологія: Школи, постаті, проблеми. – Львів: Світ, 1999. – Ч. 2. – С. 323 – 326.
4. Сазонов А. Стилистика газетних заголовков / А. Сазонов // Стилистика газетних жанров. – М., 1981. – С. 205–228.

Прийняті скорочення

В – „Вісті”. Газета Центральної спілки споживчих товариств.

У – „Голос України”. Газета Верховної Ради України.

З – „Зоря”. Дніпропетровська обласна народна газета.

УМ – „Україна молода”. Інформаційно-політична газета.

УК – „Урядовий кур’єр”. Газета органів державної виконавчої влади України.

УО – „Освіта України” Газета Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 15

Досягнення української лексикографічної науки

Сивокозова В. До питання періодизації української тлумачної лексикографії / Вікторія Сивокозова // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 43(4). – С. 55–63.

Історію української лексикографії більшість східнослов'янських мовознавців пов'язує з відповідними часовими періодами та знаковими подіями в історії української мови. Серед перших наукових праць, у яких розглядалися питання історії української лексикографії, зокрема й тлумачної, треба назвати дослідження П.Й. Горецького, А.А. Москаленка, В.В. Німчука. Якщо в монографії П.Й. Горецького питання періодизації української тлумачної лексикографії аналізувалися разом з іншими типами словникових праць, то А.А. Москаленко для тлумачної лексикографії виділяє окремі розділи, зосереджуючись на конкретних словникових працях. Важливою подією в українському словникарстві став вихід у світ монографії В.В. Німчука «Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською», у якій вчений детально розглядає передумови розвитку української тлумачної лексикографії, аналізуючи глоси у різних пам'ятках та лексикографічних працях.

Заслуговують на увагу також міркування О.І. Бондаря, який узагальнює відомі погляди теоретиків-лексикографів на періодизацію українського словникарства, розширюючи межі часових континуумів.

На сучасному етапі розвитку української тлумачної лексикографії можна виділити наступні періоди її історії:

I. Період зародження української тлумачної лексикографії, що охоплює кінець XVI – XVII ст. і пов'язаний передусім із виходом у світ відомих словників – «Лексиса» Лаврентія Зизанія та «Лексикона славеноросского» Памви Беринди. У цих лексикографічних працях подавався український переклад церковнослов'янських слів, їх етимологія, порівняльна характеристика слов'янських лексем із грецькими та латинськими, тому деякі словникові статті мають енциклопедичний характер.

II. Період XVIII – XIX ст., що пов'язаний із становленням нової української літературної мови. Найпомітнішими лексикографічними працями цього періоду є додаток до «Енеїди» І. Котляревського – «Словарь Малороссійскихъ слов, содержащихся в „Энеиде...”», «Краткій малороссійській словарь» О. Павловського, «Словарь малороссійскаго нарѣчія» О. Афанасьєва-Чужбинського, «Словарь малороссійскихъ ідіомовъ» М. Закревського, «Словарь малороссійскаго, или юго- восточнорусскаго языка» П. Білецького-Носенка.

III. Період початку XX – другої половини XX століття, що характеризується виходом у світ 4-томного «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка (1907–1909), у якому реєстрові слова тлумачаться українською мовою, супроводжуються граматичними вказівками, ілюструються прикладами. Ця лексикографічна праця отримала схвальний відгук лінгвістів, зокрема відомого російського мовознавця О.О. Шахматова. На Загальних зборах Петербурзької АН у 1905 році чотиритомнику було присуджено другу премію М. Костомарова.

Вершиною лексикографії цього періоду став академічний тлумачний «Словник української мови» в 11-ти томах (1970–1980) з реєстром понад 134000 слів. Ця праця утвердила українську тлумачну лексикографію як окрему галузь лінгвістичних знань, оскільки загальні принципи добору реєстрових слів та їх ілюстрування, відображення граматичних і стилістичних потенцій слова, чітка структура словника на всіх його рівнях дають підстави розглядати його як колективну працю системного характеру, що відображає феноменальність мовних явищ, розвиток української мови в історичній ретроспективі.

Кінець XX століття ознаменувався виходом у світ низки багатотомних тлумачних словників української мови, зокрема «Великого тлумачного словника сучасної української мови» за редакцією В. Бусела, «Нового тлумачного словника української мови» В. Яременка та О. Сліпущко, «Великого тлумачного словника. Сучасна українська мова» А. Загнітка, І. Щукіної, «Тлумачного словника української мови» В. Ковальнової та багато інших.

IV. Новітній період української тлумачної лексикографії (початок ХХІ ст. до сьогодні) розпочався із виходом у світ «Словника української мови» у 20-ти томах (опубліковано I і II томи). Ця багатотомна праця укладається відповідно до державної програми «Про розвиток національної словникової бази» і є фактично основним тлумачним словником української мови новітнього періоду. Авторський колектив складають провідні вчені-лексикографи Українського мовно-інформаційного фонду, Інституту української мови та Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, а також працівники деяких вищих навчальних закладів України. Цей Словник ґрунтується на нових принципах та засадах лексикографування лексичного складу мови, оскільки укладання реєстру відбувається із залученням відповідних комп'ютерних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акуленко В. В. Українська мова в європейському контексті / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 91–97.
2. Амирова Т. А. Очерки по истории лингвистики / Т. А. Амирова, Б. А. Ольховиков, Ю. В. Рождественский. – М. : Наука, 1975. – 559 с.
3. Баранник Д. Х. Актуальні проблеми дослідження мови масової інформації / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 1983. – №6. – С. 13–17.
4. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Наука, 1963. – Т. 1. – 384 с.
5. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Наука, 1963. – Т. 2. – 390 с.
6. Бойченко Л. М. Структурно-семантичні типи абревіатур і діапазон їх дериваційної активності в сучасній українській мові // Мовознавство. – 1982. – № 5. – С. 75–80.
7. Боса О. А. Комунікативні завдання інформативності у тексті реклами / О. А. Боса // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – Вип. V. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 180–184.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. Т. Бусела, – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
9. Волощак М. Неправильно – правильно. Довідник з українського слововживання: За матеріалами засобів масової інформації / Марія Волощак. – К.: Просвіта, 2004. – 160 с.
10. Гаврилова Я. До проблеми розрізнення «норми» і «помилки» у текстах періодичних видань / Яна Гаврилова // Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2015. – Вип. 22. – С. 119–120.
11. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища шк., 1985. – 360 с.
12. Глухоман І. В. Аналіз поглядів І. О. Бодуена де Куртене на питання розмежування мови та мовлення / І. В. Глухоман // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – №6. – Філологічні науки: Мовознавство, Ч. 1. – С. 152–156.

13. Григораш А. М. Трансформація складу фразеологізмів у газетних текстах / А. М. Григораш // Система і структура східнослов'янських мов. – К., 1997. – С. 48–57.
14. Грицай І. С. Засоби масової інформації як окремий підстиль публіцистичного стилю / І. С. Грицай // Матеріали за 9-а міжнародна научна конференція «Achievementofhighschool – 2013», 17–25 November 2013. – Софія : Бял ГРАД-БГ ООД. – Т. 27. Филологічні науки. – 112 с.
15. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 502 с.
16. Гурко О. В. Іншомовні слова у засобах масової інформації. / О. В. Гурко // Лінгвістика. Лінгвокультурологія. – 2013. – Т. 6. – С. 9–17.
17. Денисова А. С. Проблема дослідження класифікацій фразеологічних одиниць у лінгвістиці / А. С. Денисова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – 2015. – Вип. VI. – С. 13–21.
18. Довідник з культури мови / За ред. С. Єрмоленко. – К.: Вища школа, 2005. – 400 с.
19. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навч. посіб. / П. С. Дудик. – К. : Видавничий центр «Академія», 2005. – 368 с.
20. Журавлев А. Ф. Иноязычные заимствования в русском просторечии (фонетика, морфология, лексическая семантика) / А. Ф. Журавлев // Городское просторечие: проблемы изучения. – М., 1984. – С. 102–124.
21. Зирка В. В. Лексика реклами: учеб. пособ. / В. В. Зирка. – Днепропетровск, 2006. – 74 с.
22. Зирка В. В. Реклама и новомодные слова / В. В. Зирка // На терені юридичної і філологічної науки: зб. наук. праць, присвяч. 50-річчю від дня народж. і 25-річчю наук.-пед. діяльності проф. Прадіда Ю. Ф. – Сімферополь, 2006. – С. 165–168.
23. Іванов В. Ф. Техніка оформлення газети / В. Ф. Іванов. – К., 2000. – 164 с.

24. Каленич В. Культура мовлення як чинник журналістської майстерності / Володимир Каленич // Український інформаційний простір. – 2014. – № 3. – С. 72–76.
25. Капелюшний А. О. Редагування в засобах масової інформації : навч. посібник / А. О. Капелюшний. – Львів: ПАІС, 2009. – 432 с.
26. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я» / С. Караванський. – К.: Академія, 2001. – 240 с.
27. Карпенко Ю. О. Українська гіпотеза / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. – 1993. – № 5. – С. 8.
28. Ковальчук М. Перетворення фразеологізмів у газетних заголовках / Микола Ковальчук // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2013. – 2013. – С. 134–140.
29. Кожина М. Н. Стилистика русского языка : учебник / М. Н. Кожина, Л. Р. Дускаева, В. А. Салимовский. – М. : Флинта: Наука, 2008. – 464 с.
30. Костомаров В. Г. Мовний смак епохи (зі спостережень за мовною практикою мас-медіа) / В. Г. Костомаров. – М.: Педагогіка-Прес, 1997.
31. Кудрявцева Л.О. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція / Л. О. Кудрявцева, Л. П. Дядечко, О. М. Дорофєєва, І. О. Філатенко, Г. А. Черненко // Мовознавство. – 2005. – №1. – С. 58–66.
32. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии) / А. В. Лемов. – Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2000. – 192 с.
33. Лизанчук В. Без української мови, культури, духовності не може бути української України / В. Лизанчук // Слово і час. – 2005. – № 2. – С. 3–11.
34. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
35. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных элементов / Д. С. Лотте. – М.: Наука, 1982. – 152 с.
36. Мацько О. М. Абревіатури як згорнені мовні формули в дипломатичних текстах // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 31–36.

37. Микульчик Р. Сучасні українські аббревіатури: перспективи і стан дослідження / Роман Микульчик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» Серія «Проблеми української термінології». – 2005. – № 538. – С. 12–15.
38. Нелюба А. М. Теорія і практика ділової мови / А. М. Нелюба. – Х. : Акта, 1997. – 192 с.
39. Николаев Г. А. Иван Александрович Бодуэн де Куртене. 1845–1929 / Г. А. Николаев. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. – 19 с.
40. Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 3–15.
41. Новий тлумачний словник української мови 42000 слів: У 4-х томах / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : вид. Аконт, 1998.
42. Онуфрієнко Г. С. Філологічна парадигма сучасної юридичної освіти в Україні / Г. С. Онуфрієнко // Право і лінгвістика : матеріали II Міжн. наук.-практ. конф. У 2 ч. – Сімферополь, 2004. – Ч. 1. – С. 111–118.
43. Пархонюк Л. Синтаксичні засоби актуалізації у газетних заголовках / Л. Пархонюк // Українська філологія: Школи, постаті, проблеми. – Львів: Світ, 1999. – Ч. 2. – С. 323 – 326.
44. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
45. Пилинський М. М. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови / М. М. Пилинський. – К. : «Наукова думка», 1990. – 216 с.
46. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: підручник / О. Д. Пономарів. – [3-є вид., перероб. та допов.]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
47. Пономарів О. Д. Українське слово для всіх і для кожного / Олександр Пономарів. – К.: Либідь, 2013. – 360 с.
48. Реклама. Словник-термінів / ред. Н. В. Іванченко. – К., 1998. – 202 с.
49. Руденко С. Фірмовий стиль та логотип / С. Руденко // Образотворче мистецтво. – 2005. – № 4. – С. 23–26.

50. Сазонов А. Стилистика газетных заголовков / А. Сазонов // Стилистика газетных жанров. – М., 1981. – С. 205–228.
51. Сербенська О. А. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О. А. Сербенська, М. Й. Волощак. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2001. – 204 с.
52. Сербенська О. А. Культура усного мовлення: практикум / Олександра Сербенська. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.
53. Сердюк М. Г. Відабревіатурні похідні в українській мові // Питання словотвору східнослов'янських мов. – К., 1969. – С. 83–84.
54. Сивокозова В. До питання періодизації української тлумачної лексикографії / Вікторія Сивокозова // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 43(4). – С. 55–63.
55. Сімонок В. П. Запозичені назви у складі української фінансово-економічної термінології / В. П. Сімонок // На терені юридичної і філологічної науки: зб. наук. праць, присвяч. 50-річчю від дня народж. і 25-річчю наук.-пед. діяльності проф. Прадіда Ю. Ф. – Сімферополь: Ельїньо, 2006. – С. 283–286.
56. Словник іншомовних слів / ред. Є. І. Мазніченко. – К.: Наукова думка, 2000. – 662 с.
57. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – К.: Знання, 2004. – 367 с.
58. Сметанина С. И. Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века) : научное издание / С. И. Сметанина. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 383 с.
59. Ставицька Л. Український жаргон : словник: містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
60. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
61. Супрун Л. В. Сучасне мовлення ЗМІ: зони ризику / Л. В. Супрун // Ученые записки Таврического национального университета им.

- В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальная коммуникация». – 2008. – №1. – Т. 21 (60). – С. 154–159.
62. Сучасна українська мова / За ред. О. Д. Пономарева, – К.: Либідь, 2001. – 400 с.
63. Ткаченко О. Б. До соціолінгвістичної класифікації мов у її слов'янській специфіці і динаміці / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. – 2005. – № 3–4. – С. 63–68.
64. Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
65. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.
66. Українська мова: Енциклопедія / ред. М. Бажан. – К.: Українська енциклопедія М. П. Бажана, 2000. – 989 с.
67. Український правопис. 4-те вид., випр. й доп. – К.: Наук. думка, 1994. – 238 с.
68. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков / Ф. П. Филин. – М.-Л., 1972. – С. 339–356.
69. Философия / Под. ред. проф. Н. И. Жукова. – 5-е изд., испр. и доп. – Минск : НТЦ «АПИ», 2000. – 352 с.
70. Фихтелиус Э. Десять заповедей журналистики / Эрик Фихтелиус. – Яцимирська М. Г. Культура фахової мови журналіста : навч. посібник / М. Г. Яцимирська. – Львів : ПАІС, 2004. – 332 с.
71. Хваткова С. Генеза української мови у гіпотезах та концепціях мовознавців ХІХ–ХХ століть (початок) / Світлана Хваткова, Галина Онуфрієнко // Персонал. – 2006. – № 11. – С. 40–46.
72. Шимко Л. Культура русской речи. Функциональные стили русского литературного языка / Л. Шимко [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://moy-bereg.ru/kultura-russkoy-rechi/kultura-russkoy-rechi.-funktsionalnyie-stili-russkogo-literaturnogo-yazyika-3.html>
73. Ющук І. П. Визначення фонем в українській мові // Українська мова / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2004. – 640 с.

Навчально-методичне видання

Савчук Руслана Любомирівна

Мова засобів масової інформації

Хрестоматія

для студентів II курсу
спеціальності «Журналістика»
денної форми навчання